

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 10269

VI IKH HOB ZEY GEKENT

Rose Shomer-Bachelis

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ווי איך האב זיי געקענט

פארטרעטן

פון באוואוסטע אידישע פערזענליכקייטן

פון

ראזע שאמער באטשעליס

לאס אנדושעלעס, קאליפארניע

1955

AS I HAD KNOWN THEM
PORTRAITS
Of Renowned Jewish Personalities

BY

ROSE SHOMER BACHELIS

Copyright, 1955

By ROSE SHOMER BACHELIS

607 South Sycamore Ave.

Los Angeles 36, Calif.

PRINTED IN U. S. A.

PRESSWORK AND BINDING
SOUTHLAND PRESS, INC.
LOS ANGELES

TYPESETTING
ECONOMY TYPESETTING SERVICE
LOS ANGELES

אִי נֵה אֵלֵּט

9	פאָרוואָרט
13	מיין ברודער, אברהם שאַמער
37	מיין שוועסטער, מרים שאַמער־צינזער
59	א. טאנענבוים
63	מאָריס ראָזענפעלד
73	א. מ. שאַרקאָנסקי
79	שלמה שמולעוויטש
85	נפתלי הערץ אימבער
89	אברהם פריידוס
93	אליקים צינזער
99	אברהם גאַלדפּאָדען
109	ראוז פאסטער סטאוקס
119	הענריעטא סזאַלד
129	סאַלאַמאָן בלומגארטען־יהואש
133	בערטהא קאַליש
147	פּרץ הירשביין
153	בארני (ברוך) באַטשעליס

רֹאזֶה שְׂאֲמַעְרִיבֶאֱמִשְׁעֵלִים

צום אָנדענקן
פון מיין ליביהארציקן ברודער
אברהם שאָמער
און מיין טייערע שוועסטער
מרים שאָמער-צונזער

פ א ר ו ו א ר ט

ווי איך האָב זיי געקענט, אַט די אַלע ליכטיקע געשמאַלטן, וועלכע האָבן אַמאַל געלעבט, און האָבן אַזוי פיל בייגעשטייערט צו אונדזער יידישער קולטור. פון מיון טיפּסטער געדעכעניש האָב איך זיי אויסגעגראָבן, און זיי צוריק לעבעדיק געמאַכט. מיט מיינע גייסטיקע אויגן האָב איך זיי ווידער דערזען, און איך האָפּ, אַז די יעניקע וועלכע וועלן די פּאַלגנדע בלעמלעך לייענען, זאָלן זיי זען און קענען, ווי איך האָב זיי געזען און געקענט.

די מערסטע אַרטיקלען זיינען געווען געדרוקט צוערשט אין דעם „יידישן קולטור זשורנאַל“ און אין דער טעגלעכער צייטונג „דער טאַג“, ביידע פון ניו-יאָרק, און זיינען אינם בוך כראָנאָלאָגיש אַראַנזשירט, לויט די צייטן אין וועלכע איך האָב די מענטשן געקענט.

ראַזע שאַמער-באַמשעליס.

אברהם שאפיר

1946—1876

מיין ברודער — אברהם שאַמער

פון זיין פריסטער יוגנט האָט אברהם פאַרמאָגט אַ פּאַזיטיוון כאַראַקטער און אַ שטאַרקן ווילנס־קראַפט. איך געדענק אים ניט, ער זאָל זיין אַ יינגל, ווייל ער האָט זיך שטענדיק געחברט מיט דער־וואַקסענע מענטשן. ביי אונדז אין הויז, וואו עס פלעגן זיך צונויפ־קלייבן פאַרשיידענע מענטשן, האָט אברהם זיך באַטייליקט אין זייערע געשפּרעכן, און די דיסקוסיעס וועגן ליטעראַטור און וועלט־פּראָגן. זיין וויסן האָט ער באַקומען פון די פילע ביכער — רוסישע, ענגלישע און יידישע — וואָס ער האָט אָן אויפהער געלייענט.

אברהם איז געווען אונדזערע עלטערנס איינציקער זון, און דער עלטסטער פון אונדזערע פיר קינדער. דערפאַר האָט ער, ווייזט אויס, געפילט אַ מין פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער אויפפירונג און גייס־טיקער אַנטוויקלונג פון זיינע דריי שוועסטער. האָט ער אַכטונג גע־געבן, מיר זאָלן לייענען פּאַסיקע ביכער, און טאַקע אָפט אונדז אַליין געבראַכט פאַרשיידענע ביכער צום לייענען. ער איז געווען דער ער־שטער, וועלכער האָט אונדז באַקענט מיט די ווערק פון טשאַרלס דיקענס, דזשאַרדזש עליאט, סער וואַלטער סקאט, און פענימאָר קופער.

אברהם האָט שטאַרק ליב געהאַט אונדזער פּאַטער. ווען מיר זיינען אַריבערגעקומען פון רוסלאַנד אין 1891, און ער האָט געפונען דעם פּאַטער אין אַ געדריקטער עקאָנאָמישער לאַגע, האָט אברהם זיך באַמיט צו העלפן אים מיט וואָס ער האָט נאָר געקענט.

אין יענער צייט האָט דער פּאַטער פאַרמאָגט אַן אייגענע דרו־קעריי, און ער האָט אַרויסגעגעבן דעם וועכנטלעכן זשורנאַל „דער מענטשן־פריינט“. אברהם, דאָן אַ יינגל פון אַ יאָר פערצן־פופצן, האָט זיך אויסגעלערנט צו זעצן אותיות, און אויך אַרבעטן אויף דער דרוק־

פרעס. ער פלעגט די זאץ-פארמען שליסן, און אויף א „פושקארט“ זיי פירן צו דער גאלדמאן דרוקעריי אויף פארק ראָן, אַ מהלך פון אַ פאַר מיל. ווען דער זשורנאַל איז אָפגעדרוקט געוואָרן, פלעגט ער אויך, אויף אַ פושקארט, זיי ברענגען צוריק און אָפּיס, און נאָכדעם פאַנאָדערטראַגן די זשורנאַלן צו די פארשיידענע צייטונג-פאַרקויפער אויף די סטענדס, און קאַלעקטירן פאַר זיי דאָס געלט.

מיין מוטער האָט אברהמען ליב געהאַט מער פון אַלע קינדער. ווען זי איז געווען אין אַ שלעכטער שטימונג, איז גענוג געווען אַז דער ברודער זאָל צו איר צוגיין און זאָגן: „אַנו, מאַמעלע, אַ קוש!“ פלעגט זי זיך צעשמייכלען, פאַרזיכטיק אָפּווישן די ליפּן, אים גע-געבן אַ קוש, און באלד האָט זיך איר שטימונג געענדערט.

געלערנט האָט זיך אברהם אין דער היים, ביי פריוואַטע לערערס. צו ניינצן יאָר טרעט ער אַריין אין דעם לאַו-פאַקולטעט פון ניו-יאָרק יוניוואַרסיטי, ענדיקט זיין שטודיום אַלס „לאַיער“ אין יאָר 1900, און עפנט אַן אָפּיס אויף הענרי סטריט, אין האַרץ פון דער ניו-יאָרקער איסט-סייד.

שוין אין די ערשטע פאַר יאָר, וואָס אברהם האָט פראַקטיצירט „לאַו“, האָט ער זיך געשאַפן אַ נאָמען ניט נאָר ווי אַ גוטער לאַיער, נאָר אויך ווי אַ מענטשן-פריינט.

אין יענע יאָרן זיינען טויזנטער מענער, פרויען און קינדער געקומען פון אייראָפּע אין פרייען לאַנד, מיט דער האַפענונג צו שאַפן פאַר זיך אַ זיכערע היים. ניו-יאָרק איז געווען דער הויפּט-פונקט, וואו די אימיגראַנטן האָבן זיך אָפגעשטעלט. אומבאַקאנט מיט דעם לאַנד, מיט דער שפראַך און מיט די געזעצן, זיינען די ניי-אַריבער-געקומענע, געווען אַ היפש ביסל צעטומלט. די יידישע אימיגראַנטן האָבן באלד אויסגעפונען, אַז אין שטאָט איז דאָ אַ יונגער אַדוואַקאט מיטן נאָמען אברהם שאַמער, דער וון פון באַוואוסטן שרייבער „שמר“, אַן אמתער מלאך, און גיט די בעסטע עצות און אינפארמאַציעס אין וועלכע זיי נויטיקן זיך, און וועט פון זיי אַפילו ניט נעמען קיין געלט, אויב זיי קאָנען ניט באַצאָלן.

די „קייסעס“, מיט וועלכע ער האָט זיך אָמייסטן אָפגעגעבן, זיינען געווען פון אימיגראַנטן, וועלכע האָבן צוליב פארשיידענע סיבות, געזאָלט צוריקגעשיקט ווערן אין די לענדער, פון וועלכע זיי זיינען געקומען.

וויסנדיק גוט די אומשטענדן, וואָס האָבן זיי געצוואונגען צו פאַרלאָזן יענע לענדער, האָט מען געקענט זיך פאַרשטעלן וואָס זיי דערוואַרט ווען זיי וועלן זיך אַהין אומקערן. האָט ער געאַרבעט פאַר די דאָזיקע אומגליקלעכע, שטודירט זייערע „קייסעס“, און זיי מוטיק פאַרטיידיקט פאַר דעם „אימיגרישאַן קאָמישיאַנער“ פון עליס איי-לאַנד. ער איז אויך אַפט געפאַרן קיין וואַשינגטאָן, צום הויפט-אַפיס פונם „אימיגרישאַן דעפאַרטמענט“, און אַזוי געראַטעוועט הונדערטער מענטשן פון צוריקגעשיקט ווערן.

אַבער דאָס אַליין האָט אים ניט באַפרידיקט. באַזוכנדיק אַפט דעם „אינדול פון טרערן“, ווי עליס-איילאַנד איז אָנגערופן געוואָרן, האָט ער געזען די צרות וואָס די אימיגראַנטן, איבערהויפט די יידישע אימיגראַנטן, ליידן, וואַרטנדיק ביז מען וועט זיי אַרונטערלאָזן, אָדער צוריקשיקן פון וואַנען זיי זיינען געקומען. דורך זיינע באַמאָונגען זיינען געעפנט געוואָרן כשרע קיבן פאַר זיי, און אין די פּסח-טעג זיינען געפּראָוועט געוואָרן סדרים, מיט מצה, וויין און פּסחדיקע מאַכלים.

ער האָט אויך געזאַרגט פאַר די אימיגראַנטן, וואָס זיינען אַרונטערגעלאָזן געוואָרן פון עליס איילאַנד. ער האָט, מיט דער הילף פון נאָך עטלעכע גוט-האַרציקע יידן, אַרגאַניזירט דעם „היברו אימיגראַנט עיד סאָסייעטי“ („האַיאָס“), וועלכע האָט געגעבן, און גיט נאָך ביזן היינטיקן טאַג, הילף, נישט נאָר צו די אומגליקלעכע יידישע אימי-גראַנטן אין אמעריקע, נאָר אויך איבער דער גאַנצער וועלט.

אברהם פּאָפּלאַריטעט אויף דער איסט-סייד איז געווען גרויס. עס איז כמעט נישט געווען קיין איין גרויסע קולטורעלע, פּאָליטישע אָדער פּילאַנטראָפּישע אונטערנעמונג, אין וועלכער ער האָט זיך ניט באַטייליקט. אַפילו אַזעלכע איינפלוסרייכע „יאהודים“, ווי דזשיקאַב שיף, לואיס מאַר-שאל, אַסקאר שטראַוס, סאַירוס סולצבערגער און אנדערע, האָבן זיך שטאַרק גערעכנט מיט דעם יונגן שאַמערס מיינונגען, ווען עס וואָט זיך געהאַנדלט וועגן אן ענין, וואָס האָט אָנגערירט די יידן פון ניו-יאָרק.

אברהם שאַמער שאַפט דעם געדאַנק פאַר א יידישן וועלט-קאָנגרעס

עס איז געווען אין יענע יאָרן, ווען אין יידישן לעבן אין אַמע-ריקע האָט געהערשט אַ הפּקרות, ווען יעדע גרופּע, חברה אָדער אַר-גאַניזאַציע, האָט זיך גענומען דאָס רעכט צו רעדן אין נאָמען פון גאַנצן יידישן פּאָלק. אברהם האָט זיך צוגעקוקט ווי די מאַסן יידן

זיינען ניט אַרגאַניזירט, האָבן נישט קיין דערוויילטע קערפערשאַפט וואָס זאָל זיי רעפּרעזענטירן און רעדן אין זייער נאָמען; אַז עס איז אַן אַבנאָרמאַלע קערפערשאַפט — אַ גוף אָן אַ קאַפּ. דאָס — האָט ער באַהויפטעט — איז איינע פון די סיבות, וואָס פירט צו אַנטיסע-מיטיזם. ער איז דעריבער ארויס מיט אַ לאַזונג, עס זאָל געשאפן ווערן אַן אינטערנאַציאָנאַלער יידישער וועלט-קאָנגרעס, וועלכער זאָל באַשטיין פון דעמאָקראַטיש-דערוויילטע מיטגלידער, און וואָס זאָל זיין די איינציקע קערפערשאַפט, וואָס זאָל רעפּרעזענטירן און קאָנען רעדן אין נאָמען פון יידישן פאָלק.

אין יאָר 1906 האָט ער אָנגעשריבן און אַרויסגעגעבן זיין ערשטע בראַשור: „ווי מיר קאנען זיך העלפן“, אַגיטירנדיק אַט-די אידיע. אַ יאָר שפעטער האָט ער פארעפנטלעכט אַ צווייטע בראַשור: „אַ פלאַן צו עטאַבלירן אַ באשטענדיקן אינטערנאַציאָנאַלן יידישן קאָנגרעס“. אויך האָט ער וועגן דער פראַגע געשריבן אין דער ענגלישער שפראַך, און האָט אַרויסגעגעבן די פאָלגנדיקע ביכלעך און בראַשורן.

אַ בראשור (1907) "How We Can Help Ourselves"

אַ בוך (1909) "Primary Case of Anti-Semitism"

אַ בראשור (1912) "The Jewish Question in the Light of Psychology"

אַ בראשור (1915) "The Jewish Question in the Light of Jurisprudence"

אברהם האָט אויך ביי יעדער געלעגנהייט, פראַפאגאַנדירט די אידיע צו שאַפן אַ יידישן וועלט-קאָנגרעס: צו איינצלנע מענטשן, אויף מיטינגען, פאַרזאַמלונגען און לעקציעס. אָן אויפהער פלעגט ער שטעלן די פראַגע: „וואו איז דער קאַפּ פון יידישן פאָלק? און אויספירן:

„מען מוז שאַפן אַ קאַפּ פארן יידישן פאָלק.“

ער האָט אַזוי פאַרקלונגען די לופט מיט דער פראַגע, אַז יעקב מאַרינאָוו, דער רעדאַקטאָר פון דעם הומאַריסטישן וואַכנבלאַט „דער ניו-יאָרקער קונדס“, האָט אָפגעדרוקט אַ „קאַרטון“ אין זיין זשורנאַל, פון אַ גרויסן יידישן קערפער אָן אַ קאַפּ, און ווי אברהם שאַמער טראַגט אויף אַ לייטער, אַ קאַפּ אַרויפצושטעלן אויפן קערפער.

איבער צען יאָר האָט אברהם אַט-די אידיע אומדערמידלעך פראַפאגאַנדירט. טויזענטער דאָלאַרן האָט ער אויסגעגעבן צו פארשפרייטן

די אידייע, ביז ענדלעך איז אַ טייל פון זיין חלום פאַרווירקלעכט גע-
וואָרן.

אין יאָר 1917 איז דער ערשטער אמעריקאנער יידישער קאָנגרעס
פאַררופן געוואָרן אין פילאדעלפיע. דער קאָנגרעס איז באַשטאַנען
פון פיר הונדערט מענער און פרויען, וואָס זיינען געקליבן געוואָרן
דורכן שטים-קאָסמין, פון די יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן. קירצ-
לעך נאָך דעם איז אַ יידישער קאָנגרעס געשאַפן געוואָרן אויך אין
קאנאדע. און אין יאָר 1936 איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן דער ערשטער
יידישער וועלט-קאָנגרעס אין זשענעווע.

לידער זיינען די אמעריקאנער יידישע קאָנגרעסן וואָס זיינען
אין די שפּעטערדיקע יאָרן פאַררופן געוואָרן, ניט באַשטאַנען פון
דעלעגאַטן דערוויילט פון פּאָלק, נאָר פון אַרגאַניזאַציעס — אַ טאַט,
וועלכער, נאָך שאַמערס מיינונג, איז געווען קעגן דעם פּרינציפּ פון
דעמאָקראַטיע. אויך איז דער יידישער וועלט-קאָנגרעס ניט געווען
אין דעם זין, גייסט, טאַט און פאַרם, פון וועלכע ער האָט געחלומט,
דעריבער האָט ער, מיט האַרץ-קלעמעניש, זיך פון דער באַוועגונג
צוריקגעצויגן.

אַבראַם שאַמער דער דראַמאַטורג

מיין ברודער האָט געירשנט פון אונדזער פאָטער אַ טייל פון זיין
ליטעראַרישן טאַלאַנט, און אין פאַרשיידענע צייטן, האָט ער געהאַט
אַ באַדערפעניש ברענגען אים צום אויסדרוק אויף פאַרשיידענע אופנים.

ווען ער איז נאָך געווען אַ יונג יינגל, האָט אבראַם אפּט פּרובירט
צו שרייבן אַ פּיעסע. איך געדענק, ווי ער האָט אַמאָל וואָכן לאַנג גע-
האַרעוועט צו מאַכן אַ דראַמאַטיזירונג פון סיענקעוויטשעס באַרימטן
בוך „קוואַ וואַדיס“.

ווען ער איז געוואָרן אדוואַקאַט, האָט ער, ווי אַ טרייער בירגער
פון אונדזער לאַנד, אפּט געשריבן אַרטיקלען איבער אמעריקאנער
געזעצן, און אויך איבער דער קאָנסטיטוציע פון די פאַראייניקטע
שטאַטן. ער איז געווען באַגייסטערט פון אַט-דעם דאָקומענט, און
אים געהאַלטן פאַר איינעם פון די הומאַניסטישסטע און דעמאָקראַ-
טישסטע פּאָליטישע דאָקומענטן, וועלכע זיינען ווען געשאַפן געוואָרן.
זיינע אַרטיקלען האָט דער פאָטער געדרוקט אין די זשורנאַלן, וואָס
ער פלעגט אַרויסגעבן.

עס איז געווען אַרום יאָר 1908 אָדער 1909, אויף אַ צוג וואָס האָט אים געפירט קיין באלטימאָר וועגן אַ „קייס“ פון אַ קליענט, ווען אברהם האָט אָנגעשריבן דעם אָנהויב פון אַ יידישער קאָמעדיע. ווען ער האָט זיך צוריקגעקערט קיין ניו-יאָרק, האָט ער די קאָמעדיע פאַר-ענדיקט. דאָס איז געווען — „די אַלרייטניקעס“.

„די אַלרייטניקעס“ האָט ביי אים אָפגעקויפט דער שווישפילער דוד קעסלער, אויפגעפירט עס אין זיין גרויסן טאַליא טעאַטער, און געשפילט די הויפט-ראָל. דער דערפאַלג פון דער פּיעסע איז געווען זייער גרויס, צוליב דעם הומאָר, וואָס זי האָט פאַרמאָגט. דער שווי-שפילער בועז יאַנג, וועלכער האָט דעמאָלט געשפילט אין דער פּיעסע, שרייבט וועגן „די אַלרייטניקעס“ אין זיינע מעמואַרן (געדרוקט אין „טאָג“ אין 1946) דאָס פּאָלגנדיקע:

„קאָמעדיעס זיינען אין יענער צייט געווען אַ שטיף-קינד אין יידישן טעאַטער. מען האָט דערצויגן דאָס יידישע טעאַטער-גייענדיקע פּובליקום אויף היסטאָרישע דראַמאַטישע אָפערעטעס, אין וועלכע די קאָמעדיע איז געווען אויפן שפיץ מעסער, באַשרענקלט, ווי עסנ-וואָרג, מיט זאָלץ צום טעם. אין דער דעמאָלטיקער דראַמע איז די קאָמעדיע געווען ווי אַ ביי-זאַך, און האָט זיך מערסטנטייל אפילו ניט אָנגעקערט מיט דער סיטואַציע און מיטן סוּשעט פון דער פּיעסע. „די אַלרייטניקעס“, דאַכט מיר, איז די ערשטע יידישע ריינע קאָ-מעדיע פון אַמעריקאַנער יידישן לעבן, און האָט געהאַט דערפאַלג אויף דער יידישער בינע“.

דער דערפאַלג פון „די אַלרייטניקעס“ האָט דערמוטיקט אברהמען אָנצושרייבן נאָך אַ פּיעסע. דאָס מאָל איז עס געווען אַ דראַמע, גע-בויט אויף דעם שוידערלעכן געזעץ פון דעם „געלן פאַספאַרט“, וואָס האָט עקזיסטירט אין צאַרישן רוסלאַנד.* די דראַמע, אָונטערן נאָ-מען „אויפן ים“, איז אויפגעפירט געוואָרן פון דער באַרימטער שווי-שפילערין קעני ליפצין, וועלכע האָט אויך געשפילט די הויפט-ראָלע.

* לויטן געזעץ, זיינען בלויז די יידישע פרויען, וועלכע האָבן פּראַקטיצירט פּראַסטיטוציע, דערלויבט געוואָרן צו וואוינען אין רוס-לאַנד, אין די שטעט אויסערן תּחום.
מיט אַ צייט שפעטער האָט שאַמער געמאַכט אַ „מואווינג פּיק-טשור“ אין ענגליש פון דער דראַמע, „טהי יעלאָ פּעספאַרט“ האָט ער עס אַ נאָמען געגעבן, און די גרויסע שווישפילערין קלאַראַ קימבל יאַנג האָט געשפילט די הויפט-ראָלע.

אָט אַזוי איז אברהם געוואָרן אַ דראַמאַטורג. ער האָט אויפגעגעבן זיין פּראָקטיק ווי אַ „לאַיער“, און זיין גאַנצע צייט געווידמעט זיין נייער פּראָפּעסיע — דראַמאַטורגיע.

אין די ווייטערדיקע צען-צוועלף יאָר האָט אברהם אָנגעשריבן אייניקע פּיעסעס, און כמעט אַלע האָבן געהאַט גרויסן קינסטלערישן ווי אויך פינאַנציעלן דערפּאָלג, ניט נאָר אויף דער יידישער בינע, נאָר אויך אויף דער ענגלישער.

זיין דראַמע „אייקעלע מזיק“, געשפּילט מיט דעם גרויסן בינע־קינסטלער רודאלף שילדקרויט אין דער טיטל־ראַלע, האָט געהאַט אַזאַ דערפּאָלג, אז שילדקרויט האָט עס שפּעטער געשפּילט אין דייטש אויך, אין דייטשלאַנד. אויך איז די פּיעסע געשפּילט געוואָרן אין דער ענגלישער שפּראַך, אויף בראַדוויי. (שאַמער אליין האָט געמאַכט די איבערזעצונג) אונטערן נאָמען „טהי אינער מען“, מיט דעם באַוואוסטן שוישפּילער וויליאַם לאַקעי אין דער הויפּט־ראַלע. אויך אין לאַנדאָן איז די פּיעסע געשפּילט געוואָרן (אין ענגליש) מיט דעם באַוואוסטן יידיש־ענגלישן שוישפּילער מאָריס מאַשאַוויטש.

נאָך אַ גרעסערן דערפּאָלג ווי „אייקעלע מזיק“ האָט געהאַט אברהם דראַמע „סטייל“, די דראַמע איז צוערשט אויפגעפירט געוואָרן אין פּילאָדעלפּיע, מיט מאַקס ראַזענטהאַל אין דער הויפּט־ראַלע. שפּעטער האָט זי דוד קעסלער אויפגעפירט אין ניו־יאָרק, און אַליין געשפּילט אין איר.

„סטאַיל“ איז אָפּגעקויפט געוואָרן פון אַ בראַדווייער מענעדזשער, וועלכער האָט עס אויפגעפירט אין דער ענגלישער שפּראַך, טאַקע אויף בראַדוויי, אונטערן נאָמען „טו־דעי“ (היינט). דער ברודער האָט די איבערזעצונג אליין געמאַכט. אין דער אדאַפּטירונג פאַר דער ענגלישער בינע, האָט אים געהאַלפּן דער באַוואוסטער דראַמאַטורג דזשאַדזש בראַדהורסט.

אַ גאַנץ יאָר איז „טו־דעי“ געגאַנגען אויף בראַדוויי פאַר געפאַקטע הייזער. אויך אין די פּראַווינץ־שטעט האָט די פּיעסע געהאַט גרויס דערפּאָלג. אין יאָר 1930 איז פון דער פּיעסע געמאַכט געוואָרן אַ פּילם אין האַליוואַוד.

נאָך אַ פּיעסע דעם ברודערס, וואָס האָט געהאַט אַ ריזיקן דער־פּאָלג אויף דער יידישער בינע, איז געווען „דער גרינער מיליאַנער“. „דער גרינער מיליאַנער“ איז אַ קאָמעדיע פון יידישן לעבן אין

אברהם שאַמער ליינט פאַר זיין מעצער-שטיק „אייקעלע מויק“
פאר רודאָף שילדקרויטן און זיין פרוי

ניו־יאָרק, און אויפגעפירט האָט עס באַריס טאַמאַשעווסקי, אין זיין גרויסן נעשאַנאל טעאַטער. די קריטיקער האָבן דעמאָלט געשריבן, אַז „דער גרינער מיליאָנער“ איז איינע פון די בעסטע קאָמעדיעס אינם רעפערטואַר פונם יידישען טעאַטער.

אחוץ די אויבנדערמאָנטע פיעסעס, האָט אברהם אויך פאַרפאַסט „דער סוד“, „דער קאַמף“, דאָס גייסטער הויז“ און די „התקוה“.

עס שרייבט דר. ש. מ. מלמד:

„אברהם שאמער האָט געמאַכט אַ גרויסן בייטראַג צום מאָדערנ־נעם יידישן טעאַטער דורך זיינע צאָלרייכע, גלענצנדע און דערפאַלג־רייכע פיעסעס. פון זיין פּאָטער שמ״ר, וועלכער איז געווען אַ זייער מילדער און גוטער מענטש, און וועמעס הומאר איז געווען מילד און גוט־האַרציק, האָט אברהם געירשנט אַט־די זייט פון זיין טאַלאַנט. זיין קאָמעדיע „דער גרינער מיליאָנער“, מיט איר מילדן, גוט־האַרציקן הומאָר, האָט געהאַלטן די ניו־יאָרקער יידישן מאָסן אין איין לאַכן פאַר עטלעכע יאָר.“ (״קאָליפּאָרניער יידישע שטימע״, נאָוועמבער, 1935).

אין יאָר 1919 האָט אברהם, צוזאַמען מיט זיין פריינט סידני ראָס, אַרגאַניזירט אַן אייגענע „מאַושן־פיקטשור“ אַרגאַניזאַציע, וועלכע האָט טאַקע געהייסן „טהי שאמער־ראָס מאַושאַן פיקטשור קאַמפאַני“. אין די צוויי יאָר פון איר עקזיסטענץ, האָט דער ברודער אָנגעשריבן, פּראָדוצירט און רעזשיסירט פיר בילדער: „סייקרעד פליים“ (היילי־קער פלאַם), „רולינג פעשיאָנס“ (הערשנדע ליידינשאַפטן), „טהי אינער לייט“ (דאָס ליכט פון אינעווייניק) און די קאָמעדיע: „טהי גרייט טשיימבער מיסטערי“ (די גרויסע געהיימניס פון אַ שלאָף־צימער).

אברהם האָט זייער ליב געהאַט די בינע, און האָט זיך באַצויגן צו איר מיט גרויס רעספעקט און ערנסטקייט. ער האָט געהאַלטן דאָס טעאַטער פאַר אַן אינסטיטוציע נישט בלויז צו פאַרוויילן אַן עולם, נאָר אויך כדי זיי צו לערנען, פאַר זיי פאַרבריינגען און באַרירן סאַציאַלע פּראָגן, א. אַז, וו. אַזוי, למשל, האָט ער אין זיין טעאַטער־שטיק „איי־קעלע מזיק“ (1915), געוואָלט צייגן דאָס אין דער נשמה פון גרעסטן פאַרברעכער, געפינען זיך מענטשלעכע פונקען וועלכע קענען אויפ־געלעבט ווערן דורך ריכטיקער באַהאַנדלונג. אין זיין טעאַטער־שטיק „אויפן ים“ (1911), האָט ער באַהאַנדלט די אָנגעווייטיקטע פּראַגע פון

ארימע, אומגליקלעכע אימיגראנטן, וועלכע זיינען אנטלאפן קיין אַמע-
ריקע צוליב אַנטיסעמיטישע פאַרפאַלגונגען פון אזעלכע אייראָפּיי-
אישע לענדער ווי רוסלאַנד, רומעניע און פּוילן, און זיינען צעריקגעשיקט
געוואָרן צוליב טעכנישע אורזאַכן און מיספאַרשטענדענישן. אין זיין
קאָמעדיע „די אַלרייטניקעס“ (1910) האָט ער, אויף אַ הומאַריסטישן
אופן, אָנגעווויזן אויף די קליינלעכקייטן און לעכערלעכקייטן אין די
אויפפירונגען פון די דעמאָלטיקע חברות און סאָסייעטיס.

אברהם איז געווען אַ זייער שטרענגער רעזשיסאָר פון זיינע
פיעסן. וויי איז געווען יענעם שוישפילער אָדער שוישפילערין, וועלכע
האָבן געוואָגט אָדער זיך דערלויבט צו ענדערן אַ זאַץ פון זיינער אַ
פיעסע, ווי עס איז געווען די געוואוינהייט פון אַקטיאָרן אין יענע צייטן
אין יידישן טעאַטער. פלעגט אָן אַקטיאָר זיך דאָס דערלויבן, פלעגט
אים, אָדער איר, דער ברודער אויסמוסרן אויפן פאַלגנדן אופן:

„זעט וואָס איר האָט אויפגעטאָן. איר האָט גענומען אַ זאַץ אויף
וועלכן איך האָב געהאַרעוועט און זיך געבראַכן דעם קאַפּ עס אויס-
צואַרבעטן און פערפעקטירן, נעמט איר, מיר ניט דיר ניט, און צע-
קאַליעטשעט אים. און ווער בעט אייך צוצוגעבן פראָזע? וואָס זייט
איר, אַ שרייבער? זאָגט די ווערטער ווי זיי זיינען געשריבן, דאָס אַלעס.“

אברהם האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכן זכרון, און האָט גע-
דענקט יעדן וואָרט פון זיינער אַ פיעסע אויף אויסנווייניק. האָט אָן
אַקטיאָר אָדער אַקטריסע דערזען שאַמערן אין טעאַטער ביי דער
אויפפירונג פון זיינער אַ פיעסע, איז זיי דאָס האַרץ איינגעפאַלן. „שאַ-
מער איז אין טעאַטער“, האָבן זיי איינער דעם צווייטן געוואָרנט אונ-
טער די קוליסן. דאָס האָט געמיינט אַז זיי וועלן מוזן זיין פאַרוזיכטיק
און ריידין די „ליינס“ ווי זיי זיינען געשריבן געוואָרן.

דאָס רעזשיסירן פון זיינער אַ פיעסע איז דעם ברודער גישט אַלע
מאָל לייכט אָנגעקומען. מיט דער אויסנאַם פון גרויסן רודאָלף
שילדקרויט, וועלכער האָט געוואָלט און פאַרלאַנגט וואָס מער רעזשי-
האָבן כמעט אַלע אַנדערע אַקטיאָרן געהאַלטן פאַר אַ באַליידיקונג, ווען
מען האָט אויפמערקזאַם געמאַכט אויף זייער אַ פאַלשער באַטאָנונג פון
אַ וואָרט אָדער פראָזע.

אַן אמתער סקאַנדאַל איז פאַרגעקומען ביי דער „דרעס-ריהורסל“
פון ברודער'ס קאָמעדיע „דער גרינער מיליאָנער“ צווישן ברודער
און דעם שוישפילער לעאַן בלאַנק. בלאַנק האָט אין דער פיעסע גע-

זאט אַ ראָלע פון אַ שוסטער, וועלכער וואוינט אַלס באַרדער ביי דעם קוילניק זלמן פוטערקנאַפּ (געשפּילט פון באַריס טאַמאַשעוויסקי). אין אַ סצענע וואו די צוויי גרינע יידן זיצן און פּילאַזאָפּירן איבער קאַלאַמבוסעס מדינה, האָט בלאַנק אַרויסגעזאָגט זיינע ווערטער אין אַ טאָן פון וועלכן ער האָט, אַזוי צו זאָגן, אַפּגעלאַכט פון זיין בעל הבית, דעם קוילניק.

„בלאַנק“, האָט זיך דער ברודער געווענדעט צו אים, „איך האָב אייך שוין אַ פּאַר מאָל אויפּמערקזאַם געמאַכט, אַז ניט אַזוי דאַרפן די ווערטער וואָס איר זאָגט, באַטאַנט ווערן. פאַרשטייט: איר אַלס שוסטער שטייט ניט העכער פון דעם קוילניק, אַחוץ דעם, זיינט איר אַ „באַרדער“ ביי אים, דערפאַר דאַרפט איר זיך צוהערן צו דעם וואָס ער זאָגט מיט ערנסטקייט און רעספעקט. לאַכט ניט פון אים. ווען איר וועט זיין ערנסט, וועט דאָס פּובליקום לאַכן.“

בלאַנק איז געוואָרן אַן אויפּגעקאַכטער. „וואָס איז, מר. שאַמער, איר וועט מיר לערנען ווי צו ריידן און ווי צו שפּילן? איך בין לעאַן בלאַנק! איך בין שוין אַ שווישפּילער אויף דער יידישער בינע צענד-ליקער יאַרן! הערסט אַ מעשה? ער וועט מיר לערנען ווי צו שפּילן! אפילו גאַרדין דערלויבט זיך ניט דאָס צו טאָן!“

אברהם איז אויך געוואָרן אַן אויפּגעקאַכטער.

„אויב איר פאַרשטייט ניט וואָס מע רעדט צו אייך, טויג ניט! גאַרדין צי ניט גאַרדין, איר וועט מוזן ריידן אייערע „לאַינס“ ווי איך וויל, און אויב איר ווילט ניט, וועט אַן אַנדער אַקטיאָר שפּילן אייער ראָלע.“

אַ וואָרט פאַר אַ וואָרט, ביז עס איז געקומען צו אמתע קלעפּ, און טאַמאַשעוויסקי האָט געהאַט אַ שווערן „דזשאַב“ זיי פּאַנאַנדער-רייסן, ווען זיי זיינען ביידע געלעגן אויפן „פלאַר“ און זיך געממיתט.

דעם זעלבן אָונט נאָך אַט דער פּאַסירונג, איז „דער גרינער מי-ליאַנער“ צום ערשטן מאָל אויפּגעפירט געוואָרן אין טאַמאַשעוויסקיס נעשאַנאל טעאַטער. בלאַנק, וועלכער האָט נאָך געדיינקט די בייטאַגיקע געשעעניש, איז געווען פאַרכמורעט און אַנגעבלאַזן, אַזוי אַז עס איז אים ניט געלעגן אין זינען צו מאַכן שפּאַס. האָט ער זיינע „לאַינס“ אַרויסגעזאָגט אין אַן ערנסטן טאָן, אַזוי ווי שאַמער האָט פאַרלאַנגט, און האָט געמאַכט אַן אויסערגעוויינלעכן דערפּאַלג מיט דער אויסטייטשונג

פון זיין ראלע. נאך צענדליקער ארויסרופן אויף דער בינע, איז ער צוגעגאנגען צום ברודער, וועלכער האט זיך אויך געפונען אויף דער בינע, האט אים ווארעם געדריקט די האנט, און אים שטיל א זאג געטאן: „שאַמער, איר זייט געווען גערעכט, ניט איך“.

טעאָטער לייַדן און פריידן

מיין ברודער האט קיינע שוועריקייטן געהאט צו פארקויפן זיינע אַ פיעסע צו אַ טעאָטער. זיינע פיעסן „די אַלרייטניקעס“, „אויפן ים“, „אייקעלע מזיק“, „דער קאַמף“, „דער סוד“, „דאָס גייסטער הויז“, און „התקוה“ זיינען אָפגעקויפט געוואָרן גלייך נאָכן פאַרלייענען. זי אויסנאַמען זיינען געווען „דער גרינער מיליאָנער“ און „סטיל“, גראדע די צוויי, וועלכע האָבן געהאַט דעם גרעסטען דערפאַלג נאָך דעם ווי מען האָט זיי אויפגעפירט.

נאָר לאַמיר אייך דערציילן וואָס עס איז פאַרגעקומען.

ווען אברהם האט פארענדיקט שרייבן זיין „גרינער מיליאָנער“, האט ער די פיעסע פאַרגעלייענט פאַר דוד קעסלערן, איז זי קעסלערן ניט געפעלן געוואָרן. ער האָט זי געלייענט פאַר יעקב אדלערן, מיט דעם זעלבן רעזולטאַט: ניט געפעלן. ביי דער פאַרלעזונג פאַר אדלערן, איז דערביי געזעסן דער מוזיקער יוסף רומשינסקי. נאָכן לייענען, האָט זיך רומשינסקי געווענדט צו מיין ברודער מיט די פאַלגנדע ווערטער:

„שאַמער, איר וויסט דאָך אַז איך בין אייך אַ גוטער פריינט, פאַלגט מיר, נעמט די פיעסע, פאַרשליסט זי אין אייער „דעסק“, און פאַרגעסט אָן איר“.

אַבער שאמער האָט געהאַט אַ גאַנץ אַנדער מיינונג וועגן זיין פיעסע. ער האָט געהאַלטן אַז ניט קעסלער, ניט אדלער און ניט רומשינסקי האָבן באַגריפן דעם הומאָר מיט וועלכער די פיעסע איז געשריבן גע-וואָרן. איז ווען ער האָט זיך באַגענגט מיט טאַמאַשעווסקיס שוואַגער עפשטיין, וועלכער איז אגב געווען טאַמאַשעווסקיס שותף אין זיין נעשאַנאל טעאָטער אויף דער צווייטער עוועניו, האָט ער אים געזאָגט, אַז ער האָט אַ גוטע פיעסע פאַר טאַמאַשעווסקין.

יענער טעאָטער סעזאָן איז געווען זייער אַ טרויעריקער פאַר טאַמאַשעווסקין. די עטלעכע פיעסן וואָס ער האָט אויפגעפירט זיינען

דורכגעפאלן, און ער האָט אַ סך געלט פאַרלוירן. עס האָט געהאַלטן דערביי, אַז ער זאָל זיין טעאָטער אינגאַנצן שליסן.

ווען ער האָט געהערט פון עפשטיינען, אַז שאַמער האָט אַ פּיעסע פאַר אים, האָט עס אים פאַראַינטערעסירט. ער האָט שטאַרק געהאַלטן פון מיין ברודערס טאַלאַנט, האָט געוואוסט פון די דערפאַלגן פון זיינע אַלע פּיעסן וועלכע זיינען אויפגעפירט געוואָרן, האָט ער דאָריבער איינגעשטימט זיין נייע פּיעסע צו הערן.

„דער גרינער מיליאָנער“ איז אַ קאַמעדיע, אין וועלכער דער אויטאָר האָט געשילדערט, אויף אַ הומאַריסטישן אופן, געוויסע גע־שעענישן און מיספּאַרשטענדענישן אין דעם לעבן פון אַ גרינעם: אי־מיגראַנט. ביי דער גאַנצער פאַרלעזונג, האָט טאַמאַשעווסקי אַפילו ניט קיין שמייכל געטאַן. אַברהם האָט זיך ניט געקענט איינהאַלטן: זון אים אַ פרעג געטאַן:

„זאָגט מיר, פריינט טאַמאַשעווסקי, איר זיצט און הערט די פּיעסע, און איר האָט די גאַנצע צייט אַפילו ניט אַ שמייכל געטאַן. זאָגט מיר, זענט איר אַזאַ גוטער אַקטיאָר און שפּילט פאַר מיר אַ ראַלע, אָדער איר באַגרייפט איינפאַך ניט דעם הומאַר?“

אַנשטאַט ענטפּערן אויף דער פּראַגע, האָט טאַמאַשעווסקי: זים אַ פרעג געטאַן:

„וויפּיל אַ שטייגער ווילט איר פאַר אייער פּיעסע? איך האָב גע־הערט אַז אַדלערן און קעסלערן איז זי ניט געפּעלן.“

„דאָס וואָס זי איז זיי ניט געפּעלן, אַרט מיר ווייניק, אויב איר ווילט די פּיעסע אויפּפירן, וועט איר מיר דאַרפן צאָלן זעקס פּראָצענט פון יעדער אייננאַמע, סיי אַוונט, סיי מאַטינע.“

אַזאַ פּאָדערונג פון אַ שרייבער האָט טאַמאַשעווסקי גאָך קיין מאָל ניט געהערט, און קיינער ביים יידישן טעאָטער האָט אַזוינס גע־הערט, ווייל דאָס האָט געמיינט צו צאָלן דעם אויטאָר הונדערטער דאלערן פאַר יעדער פאַרשטעלונג, נאַטירלעך אויב די פּיעסע וועט האָבן דערפאַלג, אָבער אין יענער מינוט האָט טאַמאַשעווסקי ביי זיך געטראַכט: מילא, וועט די פּיעסע אויסנעמען, וועט זיך לוינען שאַ־מערן צו באַצאָלן דאָס, וואָס ער פאַרלאַנגט, אויב ניט, אויב זיי פּיעסע וועט זיין אַ דורכפאַל, וואָס האָב איך דאָ איינצושטעלן?

„דער גרינער מיליאָנער“ איז קירצלעך אויפגעפירט געוואָרן,

און ווי איך האָב שוין פריער דערמאָנט, איז איר דערפאָלג געווען איינער פון די גרעסטע ביים יידישן טעאָטער.

טאמאשעווסקי איז געווען אין זיבעטן הימל. אַחוץ דעם וואָס די פיעסע האָט פאַרמיטן אַז זיין טעאָטער זאָל פאַרמאַכט ווערן, וואָס ער זיך געשאַפן אַ גרויסן נאָמען מיט זיין אויסטייטשונג פון דער ראָלע אַלס זלמן פוטערקנאפ, דער גרינער קוילניק, אַ ראָלע וועלכע איז געווען פון אַ גאַנץ אַנדער זשאַנער פון די, וועלכע ער האָט געוויינלעך געשפילט, און ער האָט עס באַטראַכט אַלס די בעסטע אין זיין רע־פערטואַר.

און מיין ברודער אברהם? ער אויך איז געווען גליקלעך, נישט נאָר ווייל די פיעסע האָט אים אַריינגעבראַכט אַ סך געלט, נאָר נאָך מער, וואָס זיין אמונה, זיין גלויבן אין זיין ווערק, איז געווען אַ גרעכטע, און איז באַשטעטיקט געוואָרן.

ווען ער האָט פאַרענדיקט שרייבן זיין נייע פיעסע „סטיל“ וואָס אברהם זי פאַרגעלייענט פאַר אַדלערן, דערנאָך פאַר קעסלערן, דער־נאָך פאַר טאמאשעווסקי, אַבער קיינעם פון זיי איז די פיעסע געפּעלן. איז זי געלעגן פאַרשלאָסן אין זיין שרייבטיש, און געוואָרט אויף אַ קונד.

איין שיינעם טאַג, האָט זיך דער ברודער באַגעגענט אין גאַס מיטן שווישפילער מאַקס ראָזענטהאַל, וועלכער האָט אָנגעפירט דעם גרויסן „אַרטש סטריט טעאָטער“ אין פּילאָדעלפיע. זיי האָבן זיך ביידע אַרומגעכאַפט און זיך צעקושט.

פון די אלע אַקטיאָרן, איז ראָזענטהאַל געווען דער איינציקער מיט וועמען אברהם איז געווען אינטיים, נישט נאָר דערפאַר ווייל ער איז געווען אַ גוטער אַקטיאָר, אַבער נאָך מער דערפאַר ווייל ער איז געווען אַן איידעלער, אינטעליגענטער און קולטורעלער מענטש.

זיך צעריינדדיק, האָט אים ראָזענטהאַל געפרעגט אויב ער, מיין ברודער הייסט עס, האָט אַ גוטע פיעסע פאַר אים און זיין פרוי, סאַ־בינאַ וויינבלאַט־ראָזענטהאַל. אויף דעם ענטפער אַז יאָ, איז טאַקע באַלד אויפן אַרט באַשטימט געוואָרן, אַז ראָזענטהאַל זאָל קומען אויף מאַרגן בייטאַג צו אונדז אַהיים און הערן די פיעסע.

און אַזוי איז געווען. ראָזענטהאַל איז געקומען אין דער באַ־

שטימטער צייט צו אונדז אהיים, האָט געהערט זעם ברודער פאַר-
לייענען „סטייל“, וועלכע איז אים אַזוי געפעלן געוואָרן, אַז ער האָט
זי באַלד אויפן אָרט אָפגעקויפט פאַר זיין טעאָטער אין פּילאָדעלפּיע.

מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער (1913), נאָך גרויסע פאַרבאַרייטונג-
גען, איז „סטייל“ אויפגעפירט געוואָרן אין פּילאָדעלפּיע. איר דערפּאָלג
איז געווען אַזאַ ריזיקער, וואָס דער דאָרטיקער יידישער טעאָטער האָט
נאָך קיינמאָל נישט געווען. טויזנטער מענטשן זיינען געלאָפּן זען
„סטייל“, און עטלעכע חדשים נאָכאַנאַנד איז די פּיעסע געשפּילט געוואָרן
פאַר געפּאַקטע הייזער.

אין די טעאָטער-קרייזן אין ניו-יאָרק, האָט מען געהערט און גע-
רעדט וועגן דעם גרויסן דערפּאָלג וואָס שאַמערס „סטייל“ האָט אין
פּילאָדעלפּיע. אדלערן, טאמאשעווסקין און אויך קעסלערן, האָט שוין
איצט שטאַרק פאַרדראָסן, וואָס זיי האָבן אַזאַ פּיעסע, וואָס ברענגט
אַריין אַזוי פּיל געלט, אַרויסגעלאָזט פון דער האַנט. איבערהויפּט האָט
זיך קעסלערן איצט געוואַלט אויפפירן די פּיעסע און שפּילן אין איר; האָט
ער לאַנג ניט געוואַרט, און געשיקט זיין ביזנעס מענעדזשער, מאַקס
ווילנער, קיין פּילאָדעלפּיע, ער זאָל קויפּן פון שאַמערן דאָס רעכט.
אַז זיין פּיעסע זאָל אויפגעפירט ווערן אין ניו-יאָרק.

עס איז ווילנערן ניט לייכט אָנגעקומען צו באַוועגן שאַמערן ער
זאָל אים געבן דאָס רעכט אויפצופירן „סטייל“ אין ניו-יאָרק. דער
ברודער האָט זיך אַביסל געוואַלט נוקם זיין אין די ניו-יאָרקער מע-
נעדזשערס, וועלכע האָבן זיך פּריער אָפגעזאָגט צו קויפּן זיין פּיעסע.
ענדלעך האָט ער נאָכגעגעבן, און ווילנער איז געווען צופרידן אים גיבן
אַלע באַדינגונגען, סיי אין געלט, סיי אין דער אויפפירונג, וואָס ער
האָט פאַרלאַנגט.

דעם זעלבן סעזאָן איז „סטייל“ אויפגעפירט געוואָרן אין קעס-
לערס סעקאַנד עוועניו טעאָטער אין ניו-יאָרק, מיט קעסלערן און
מאלווינא לאַבעל אין די הויפּט ראַלן. אויך אין ניו-יאָרק האָט די
פּיעסע געהאַט אַ ריזיקן דערפּאָלג, איז געשפּילט געוואָרן פאַר וואָכן
און וואָכן, און אַריינגעבראַכט דעם טעאָטער, ווי אויך דעם אויטאָר,
אַ סך, אַ סך געלט.

אַבער מיט דעם האָט זיך ניט געענדיקט די געשיכטע פון „סטייל“.

דער שוין דערמאָנטער מאַקס ווילנער איז געווען אַ פּיאַיקער
געשעפּטסמאַן און אַ גרויסער אונטערנעמער. איז אים איינגעפּאַלן

דער געדאנק, אז „סטייל“, וועמעס סוזשעט איז ניט געווען פון א ספע- ציפישן יידישן כאראקטער, נאָר פון אַלגעמיינעם אינטערעס, וואָלט געווען פּאַסיק פאַר בראָדוויי, נאַטירלעך אין דער ענגלישער שפּראַך. האָט ער טאַקע באַלד פאַראינטערעסירט עטלעכע בראָדווייער מע- נעזשערס, וועלכע זיינען געקומען אין טעאטער זען די פּיעסע. זיי איז די פּיעסע שטאַרק געפּעלן געוואָרן, און געפּסקנט, אַז זי וועט זיין אויסגעצייכנט פאַר דעם בראָדווייער פּובליקום. גישט פאַר- לירנדיק קיין צייט, האָבן זיי גלייך אָנגעהויבן פאַרהאַנדלונגען מיטן אויטאָר, שאַמערן הייסט עס, וועלכער האָט צוגעשטימט אַליין מאַכן די ענגלישע איבערזעצונג, און זיי האָבן געקראָגן אויך זיין צושטימונג, אַז דער באַוואוסטער אמעריקאנער דראַמאַטורג דזשאַרדזש בראָדהירסט, זאָל זיין זיין „קאָלאַבאָרייטאָר“, שותף הייסט עס, אין דער באַאַרבעטונג פון דער פּיעסע פאַר דער ענגלישער בינע.

אברהם האָט זיך באַלד אוועקגעזעצט מאַכן די איבערזעצונג, און אין עטלעכע וואָכן איז ער פאַרטיק געוואָרן. דאָן האָט ער אי- בערגגעגעבן בראָדהירסטן די פּיעסע צו באַאַרבעטן ווי ער פאַרשטייט.

דערווייל האָט מען גענומען מאַכן פאַרבארייטונגען די פּיעסע אויפצופירן. אַן ערשט-קלאַסיקע טרופע שוישפילער איז אַרגאַני- זירט געוואָרן, „סינעריס“ און קאָסטיומען זיינען געמאַכט געוואָרן, און עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז די פּיעסע זאָל אויפגעפירט ווערן אין בראָדהירסטס אייגענעם טעאַטער אויף דער 48טער גאַס לעבן בראָדוויי, וועלכער האָט טאַקע געהייסן „טהי בראָדהירסט טהיאייטער“.

איז דאָכט זיך אַלץ גוט און וואויל, טויג עס ערשט ניט. אברהמען זיינען ניט געפּעלן געוואָרן די ענדערונגען, וועלכע בראָדהירסט האָט געמאַכט אין דער פּיעסע. „דער גוי הרגעט מיר אַוועק מיין פּיעסע“, פלעגט ער זיך באַקלאַגן ווען ער פלעגט קומען ביינאַכט אַהיים. זיינע טענות צו בראָדהירסטן האָבן אָבער גאַר ניט געהאַלפן. אנשטאט נאַכגעבן זיינע פאַרלאַנגען, פלעגט בראדהירסט צו אים זאָגן: „אייב, דו קענסט די יידישע בינע און דאָס יידישע פּובליקום בעסער פון מיר, איך אָבער קען די ענגלישע בינע און מיין פּובליקום בעסער פון דיר, וועסטו מיר מוזן לאָזן מאַכן ענדערונגען ווי איך פאַרשטיי“. אברהם האָט נעבעך געמוזט נאַכגעבן, כאַטש מיט ווייטיק אין האַרצן.

ענדלעך איז געקומען די נאַכט פון דער ערשטער ענגלישער פאַרשטעלונג פון „סטייל“, וועלכע מען האָט אַ נאַמען געגעבן „טו-דעי“ (היינט).

א גרויסער עולם איז געקומען זי זען, און זיינען אוועק שטארק
אנטוישט. די פיעסע איז געווען א דורכפאל.

געדענק איך יענע אומפארגעסלעכע נאכט. ווען דער פארהאנג
האט זיך ארונטערגעלאזן נאכן לעצטן אקט, און דער עולם איז זיך
שטיל צעגאנגען, האבן אלע שוישפילער, מענדעזשערס, ווי אויך די
אויטארן, זיך פארזאמלט אויף דער בינע, אלע, אויסער מיין ברודער,
זיינען געזעסן שטיל, שווייגנדיקע, מיט אראפגעלאזטע קעפ. א דורכ-
פאל! אזוי פיל ארבעט! אזוי פיל מי! אזוי פיל געלט! אלץ פארלוירן!

אברהם איז געווען דער איינציקער, וועלכער איז געווען גוט
געשטימט. ער איז צוגעגאנגען צו בראדהירסטן און געזאגט:

„דזשארדזש, איך האב פריער געוואוסט אז די ענדערונגען,
וועלכע דו האסט געמאכט אין דער פיעסע וועלן ניט טויגן. דו האסט
מיד ניט געוואלט הערן. עס איז אבער נאך ניט צו שפעט. מען קען
נאך די פיעסע ראטעווען. דערלויב מיר זי איבערשרייבן אויף מיין
שטייגער. וואס האסטו איצט צו פארלירן?“

בראדהירסט האט זיך פארטראכט. טאקע, וואס האט ער צו
פארלירן?

„אלרייט, אייב. קענסט טאן מיט דער פיעסע וואס דו ווילסט.“

אברהם איז א פריילעכער צוגעגאנגען צו די שוישפילער, זיי גע-
זאגט, אז געוויסע ענדערונגען וועלן געמאכט ווערן אין דער פיעסע, און
זיי געבעטן קומען צו פראבע מארגן צען א זייגער אין דער פרי. „איר
וועט זען, מיר וועלן נאך האבן א סוקסעס“, האט ער זיי פארזיכערט.

עס איז געווען אזייגער צוויי אין דער פרי, ווען אברהם און איך
זיינען געקומען אהיים. אויפן וועג, האט ער געקויפט די פרי-מארגן-
דיקע צייטונגען. און אין אלע, אן אויסנאם, האט די קריטיק ארונטער-
געריסן די פיעסע.

געקומען אהיים, האט ער גענומען א קאלטן טוש; איך האב פאר-
פארטיקט פאר אים א טשייניק קאפע, און בין געגאנגען שלאפן. אברהם,
אבער, איז געזעסן די גאנצע נאכט, און האט איבערגעשריבן די
פיעסע. צען אזייגער אין דער פרי איז ער שוין געווען אין טעאטער,
און דעם גאנצן טאג געמאכט פראבן מיט די אקטיארן. אין אוונט
איז די איבערגעארבעטע פיעסע געשפילט געווארן, און צו אלעמענס
גרויס דערשטויטונג, געווען א געוואלדיקער דערפאלג. דאס פוב-

ליקום איז ניט מיד געוואָרן צו אפלאַדירן, און די שוישפילער, ווי אויך די אויטאָרן, זיינען אַרויסגערוּפן געוואָרן אויף דער בינע צענדליקער מאָל.

דער גרויסער בראדהוירסט איז געווען דערשטוינט, און האָט צו־געגעבן, אַז אברהם שאַמער האָט אַ גוואַלדיקן חוש פאַר דער בינע.

אַ גאַנץ יאָר איז די פּיעסע „געלאָפן“ ניט נאָר אויף בראַדוויי, אין ניו־יאָרק, נאָר אויך אין פּיל אַנדערע שטעט איבערן לאַנד, וואוהין ספּעציעלע קאַמפּאַניס זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן. מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, אין 1930, איז פון „טוי־דעי“ געמאַכט געוואָרן אַ מאווינג פּיקטשור, אין האַליוואוד.

אברהם שאַמער שרייבט ביכער ווי צו פאַרמיידן מלחמה

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועלכע האָט פאַרטרונקען דעם ערד־קוגל מיט בלוט, האָט אברהם שאַמערן פאַרנומען דער גע־דאַנק, ווי אַזוי מ'זאָל אויסמיידן נאָך אַ מלחמה. דורך נעכט און טעג, פאַר יאָרן און יאָרן, האָט ער שטודירט די סיבות וואָס ברענגען מלחמה, און געזוכט ווי די סיבות צו פאַרמיידן.

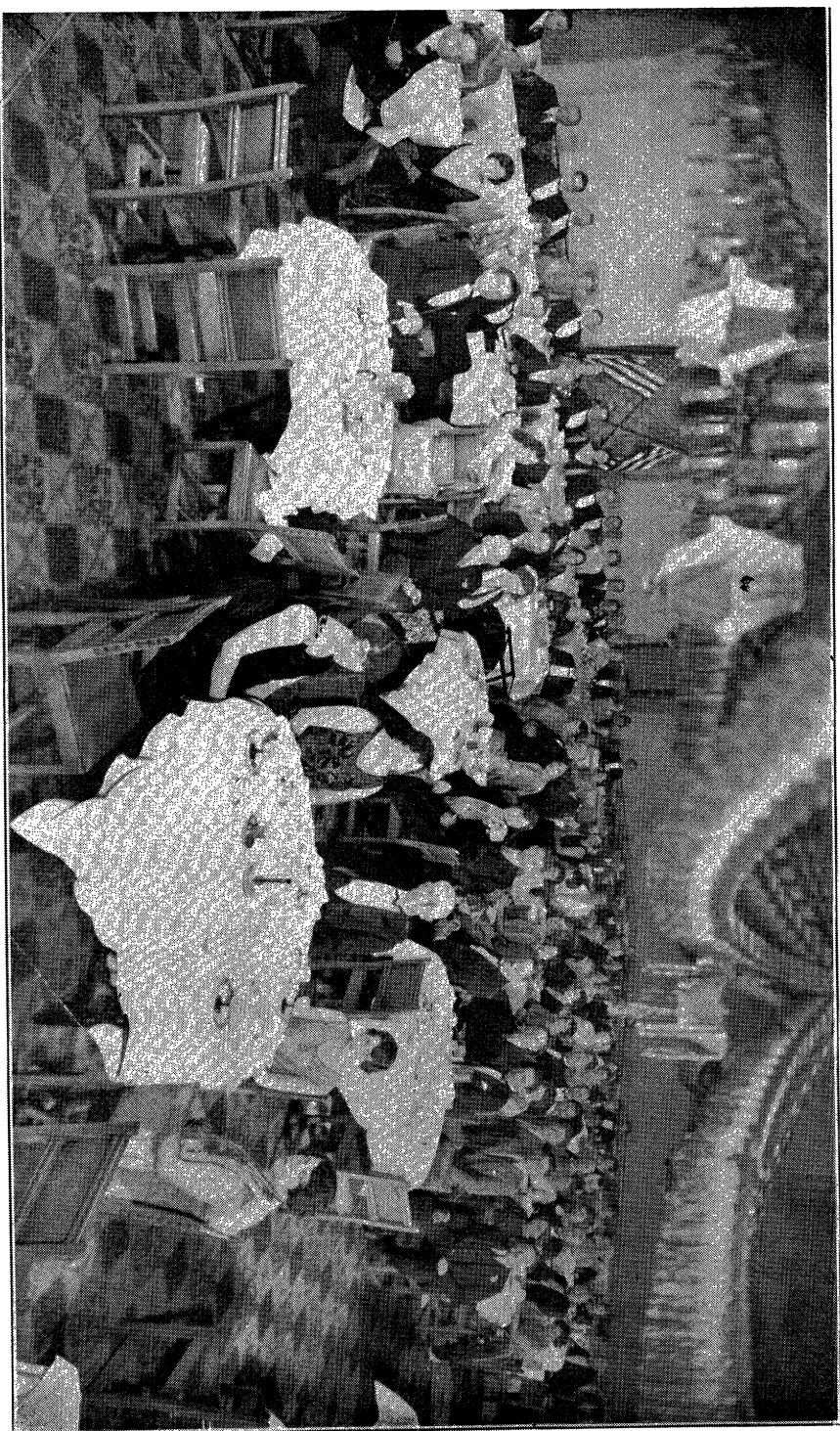
אין יאָר 1926 האָט ער אָנגעשריבן און אַרויסגעגעבן אַ בראַשור מיטן נאָמען:

“The Primary Cause of War.”

אַ פאַר יאָר שפּעטער, אין 1928, האָט ער, אין האַליוואוד, אַרויס־געגעבן דאָס בוך

“War and Peace in the Light of Intellectology.”

דער לעצט דערמאנטער בוך איז שטאַרק געלויבט געוואָרן פון דער „קארנעגעי ענדאומענט פאר אינטערנעשאַנאַל פּיעס“, אויך פון אַ צאָל פּראַפעסאָרן פון פאַרשיידענע אוניווערסיטעטן פון לאַנד, צווישן זיי: דר. ניקאָלאַס מאַרעי באטלער, הויפט פון דער „קאלאמביע יוניווערסיטי“ אין ניו־יאָרק, און דעיוויד סטאַר דזשארדאַן, „טשענסעלאַר עמעריטוס“ פון לעלאַנד סטענפארד יוניווערסיטי“ אין קאַליפּאָרניע. לכבוד דער דער־שיינונג פונם בוך, האָט מען שאַמערן באַערט מיט אַ גרויסן באַנקעט, אין וועלכן אַ גרויסע צאָל פּראַפעסאָרן און געלערנטע האָבן זיך באַ־טייליקט.

Third version of his thesis on war read by Abraham S. Schomer at banquet given in his honor November 21, 1928, Roosevelt Hotel, Hollywood, California

Among the noted speakers at the banquet

- W. J. MILLER, President, City Planning Commission, Representing Hon. George E. Cryer, Mayor of Los Angeles;
KARL T. WAUGH, Dean, College of Liberal Arts, University of Southern California;
J. HAROLD WILLIAMS, Associate Professor of Education, University of California at Los Angeles;
AARON J. ROSANOFF, Instructor in Abnormal Psychology, University of California, and University of Southern California;
FREDERICK W. ROMAN, Executive Member, League of Nations Non-Partisan Association;
ERNEST W. TIEGS, Dean, University College, University of Southern California, acting as Toastmaster.

Among the noted guests

- J. C. BELL
Brigadier Divisional Commander,
Los Angeles and South Coast Division
Salvation Army.
WELFORD BEATON
Editor.
C. E. BOBERTZ
Dean of Consular Corps.
MRS. GEO. E. CLARK
President, Board of Education,
Los Angeles.
CHARLOTTE DAVIS
General Secretary, Young Women's
Christian Association
GEORGE M. DAY
Professor of Economics and Sociology,
Occidental College, Los Angeles.
WILLIAM C. DORAN
Justice, Superior Court.
GEORGE L. EASTMAN
President, Los Angeles Chamber
of Commerce.
EDWARD F. EVEMEYER
Bishop, First Reformed Church,
Los Angeles.
BURON FITTS
District Attorney
Ex-Lieutenant-Governor of California
SEYMOUR FOX
President, Los Angeles Chapter,
American-Hungarian Chamber of
Commerce.
CHARLES W. FRICKE
Justice, Superior Court.
T. PERCIVAL GERSON, M.D.
Hollywood, California.
GEORGE GLEASON
President, Council of International
Relations.
MRS. LILLIAN B. GOLDSMITH
President, Los Angeles Section,
Council of Jewish Women.
CHARLES E. HAHN
Presiding Judge, Superior Court
EDMUND J. HORWATH
President, American-Hungarian
Chamber of Commerce for U. S. A.
ISIDOR ISAACSON
Rabbi, Temple Israel of Hollywood
MISS LAUREL OLSON
Chairman, International
Correspondence of Los Angeles
City Schools
MME. K. DE JUSTH
Associate President, Federation of
Hungarian Women's Clubs;
Honorary President, Transylvania
Literary Society;
Secretary, Hollywood Association of
Foreign Correspondents.
MRS. LETITIA J. LYTLE
Member of Board of Education
LLOYD MIX
President, County Council, American
Legion.
DYONIS M. MORANDINI
Mechanical and Electrical Engineer,
Formerly Professor of Mathematics
and Physics, Prince Joseph Institute,
Budapest.
FINLEY F. NEAL
Professor, University of Southern
California.
ARTHUR W. NYE
Professor, University of Southern
California.
JOHN HENDERSON PELLETIER
Executive Secretary, Morals Efficiency
Association, Los Angeles.
MRS. O. H. ROLL ROY
President, Council of Catholic Women
HANS W. SCHNEIDER
President, Hollywood Association
of Foreign Correspondents.
ALBERT M. SHAW
President, High School Teachers'
Association.
JAMES HUNTLEY SINCLAIR
Professor, Occidental College.
MRS. HAROLD MELROSE STERN
Chairman, Department of World
Peace, National Council of Jewish
Women.
COUNTESS ILIA TOLSTOI
MRS. JOHN C. URQUHART
Past President, State Federation of
Women's Clubs.
OTTO WARTENWEILER
Consul of Switzerland, Los Angeles.
MME. N. LAUDENHAUSEN VON WOLFF
Vice-President, Russian Women's Aid
Society.
EDGAR H. YOLLAND
Department of Political Science,
University of California at Berkeley.

אברהם שאמער, דער מענטש

מיין ברודער איז געווען אן ערנסטער מענטש, אבער אין דער זעלבער צייט אויך פול מיט לעבנסלוסט און לעבנספרייד. ביי יעדן צונויפקום, איז ער געווען דער צענטער. ביי יעדער „פארטי“ און אונטערהאלטונג איז ער דאס געווען, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט די שפילן און „געימס“. ער האָט גלענצנד געקאנט דערציילן וויצן, אַנעקדאָטן און קאַמישע מעשהלעך, וועלכע האָבן אַרויסגערופן ביי זיינע צוהערער אַ ים מיט געלעכטער.

ער האָט ליב געהאַט מענטשן, און מענטשן האָבן אים ליב גע- האָט. באַזונדערס האָבן אים ליב געהאַט פרויען. אַלטע ווייבער, מיטליע- ריקע ווייבלעך און גאָר יונגע מיידלעך, זיינען געווען פאַרליבט אין מר. שאַמערן. זיי זיינען געווען פאַרגאַפט פון זיין פריינטלעכקייט, העפלעכקייט, און ריטערישער באַנעמונג. זיי האָבן געהאַלטן פאַר אַ כבוד, ווען דער טאלאנטפולער און אַריסטאָקראַטיש-אויסזעענדיקער מר. שאַמער האָט זיי געשענקט אויפמערקזאַמקייט. ווען זיי פלעגן אים דערזען אין אַ הויז, ביי אַ צונויפקום אָדער „פאַרטי“, זיינען זיי אים באַפאַלן ווי בינען. ער פלעגט אויסשטרעקן זיינע אַרעמס צו זיי און אויסרופן מיט אַ שמייכל: „מאַי פלאַק!“ (מיין סטאַדע).

אברהם איז כמעט זיין גאַנץ לעבן געווען אַ „בעטשלאָר“. ער האָט, ווייזט אויס, צופיל ליב געהאַט זיין פרייהייט, צו ווערן געצוימט פון פאַרפליכטונגען צו אַ פרוי. ער האָט חתונה געהאַט ווען ער איז שוין געווען אין די פופציקער. די פרוי, מיט וועלכער ער האָט גע- הייראַט, איז געווען אַ שיינע, אַ געבילדעטע און אַן ערשט-קלאַסיקע פיאַניסטן, אָבער זייער הייראַט האָט אָנגעהאַלטן בלויז אַ יאָר צייט. זיי האָבן זיך צעשיידט ווי גוטע פריינט.

געלט האָט ביי מיין ברודער ניט געשפילט קיין ראָלע. ער פלעגט אַ סך פארדינען, און מיט אַן אָפּענער האנט געטיילט אויף אַלץ און אלעמען — צי עס, איז געווען נויטיק צי ניט. ווען איד האָב אים איין מאָל פאַרגעוואָרפן, פאַרוואָס ער פאַרשווענדט נוצלאָז אַזוי פיל געלט, האָט ער מיר אויף דעם געענטפערט: „וואָס האַסטו געוואָלט, איד זאָל דאָס געלט איינזאַלצן?“

די לעצטע צוועלף יאָר פון זיין לעבן איז אברהם געווען קראַנק. ער האָט געליטן פון אַסטמא און אַ שוואַך האַרץ. אַ צייט האָט ער גע-

וואוינט אין די בערג פון לאַס אנגעלעס, און אויך — ביים פאסיפישן ים.

ווי קראַנק ער איז ניט געווען קערפערלעך, איז ער אָבער גייסטיק געווען פריש און געזונט. מיט דער הילף פון דער ראדיא, זיך צייט-טונגען און זשורנאַלן, האָט ער נאָכגעפּאָלגט די פּאָסירונגען פון דער וועלט, איבערהויפּט דעם גאַנג פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. ווען זיין געזונט-צושטאַנד האָט אים דערלויבט, האָט ער פליסיק שטודירט און געשריבן איבער נאַציזם און פּאַשיזם, און אויך ווי צו ברענגען הילף פאַר זיין ליידנדן יידישן פּאָלק. זיינע לעצטע ווערטער זיינען געווען: „מיין בוך! מיין בוך! איך מוז ענדיקן מיין בוך!“

אַט אזוי האָט געלעבט און געשטאַרבן אברהם שאמער — אַ מענטש מיט גרויסע אידעאַלן און גוטע טאַטן; אַן איבערגעגעבענער זון פון זיין פּאָלק; אַ גרויסער מענטשן-פריינט.

מרים שאָמערי־זימזער
1883—1951

מײן שוועסטער — מרים שאַמער-צונזער

אַ זייער שטאַרקע ליבע און צוגעבונדנקייט האָט עקזיסטירט צווישן מיינע עלטערנס פיר קינדער — אברהם, מרים, אַנא און מיר, אבער אַ גאָר באזונדער ליבשאַפט און פאַרשטענדעניש האָט געהערשט צווישן מרימ'ען און מיר — אַ צוגעבונדנקייט וואָס האָט אָנגעהאַלטן אונדזער גאַנץ לעבן, און זיך אָפגעשפיגלט אין אונדזערע געמיינזאַמע אינטערעסן און טעטיקייטן, אפילו ווען דריי טויזנט מייל האָבן אונדז צעשיידט, נאַכדעם וואָס איך האָב זיך באַזעצט אין לאָס אַנגעלעס. בעט איך אַנטשולדיקונג, ווען דערציילנדיק וועגן מײן שוועסטער, בין איך געצוואונגען צו ריידן אויך פון מײן ווייניקייט.

מרים איז געווען מיט אַ יאָר יינגער פון מיר, און אַלס קינדער זיינען מיר געווען פון זעלבן וואוקס און כמעט פון זעלבן אויסזען. מיר פלעגן שטענדיק זיין צוזאַמען, שלאָפן אין איין בעט, און ביז צו איר חתונה (זי האָט חתונה געהאַט פריער פון מיר) פלעגן מיר טראָגן קליידער פון זעלבן שטאַף און פאַסאָן, און אפילו די האָר פלעגן מיר פאַרקעמען אויפן זעלבן שטייגער. אַט פונקט ווי אַ צווילינג וואָלטן מיר געווען.

גייסטיק זיינען מיר אויך זייער ענלעך געווען. מיר האָבן ליב געהאַט די זעלבע מוזיק, די זעלבע ביכער, די זעלבע קאָלירן און אפילו די זעלבע פאַרפומען.

אין יאָר 1891 איז אונדזער פאַמיליע געקומען פון רוסלאַנד, זיך באַזעצט אין ניו-יאָרק, וואו דער פאָטער האָט שוין געהאַט געוואוינט איבער אַ יאָר צייט און וואו, אַחוץ שרייבן ראַמאַנען פאַר פאַרשיידענע פירמעס און פיעסן פאַרן יידישן טעאַטער, האָט ער אָנגעפירט מיט אַן אייגענער דרוקעריי. מיר מיידלעך זיינען אַריין אין פאַבליק

מרימים

אברהם 19	יעקב סאפערשטיין 13	ראזע שאמער 7	מרים שאמער צונזער 1
דזשיי 20	ישראל זעווין (תשר"ק) 14	אנא שאמער 8	טשארלס צונזער 2
ראוז פא 21	דר. אדאלף ראדין 15	מאריס ראטענבערג 9	אליקום צונזער 3
מרס. ס 22	געטצל זעליקאוויטש 16	פערל גאלדפאדען 10	פייגעל צונזער 4
מרס. פ 23	חיים ליבערמאן 17	יאהאן פאליי 11	דינה שייקעוויטש, שמר 5
חיה רא 24	צבי הירש מאסליאנסקי 18	אברהם גאלדפאדען 12	אברהם שאמער 6

מאקס צונזער	36	בערטהא צונזער	31	מרס. סארענזאן	25
סיידי צונזער	37	דזשארדזש אפין	32	אברהם פראמענסאן	26
דאָס בילד אויפן וואַנט איז	38	רעבעקא אפין	33	מרס. פראמענסאן	27
פון נחום-מאיר שייקעוויטש,		לעווין עפשטיין	34	אברהם חיים ראזענבערג	28
שמר		מרס. לעווין עפשטיין	35	דר. ל. ק. פרענקעל	29
אלעקסאנדער הארקאווי	39			פיליפ צונזער	30

סטאקס
קס

סקול, אָבער דער ברודער האָט געלערנט ענגליש אין דער זיים, און מיטגעהאַלפן דעם פּאָטער אין זיין דרוקעריי.

ווען מיר האָבן געענדיקט פּאַבליק סקול, זיינען מיר אין די אַוונטן געגאַנגען אין היי-סקול. צו זעכצן יאָר בין איך אַריין אין אַ ביזנעס קאַלעדזש, זיך אויסגעלערנט בוכהאַלטעריע, סטענאָגראַפיע און טייפּרייטינג, באלד געקראָגן אַ שטעלע, און מיט שמחה, געבראַכט דעם פּאָטער די זעקס דאלער אַ וואָך, וואָס איך האָב פּאַרדינט.

מרים, וועלכע האָט באַזעסן אַ שטאַרקן חוש פאַר מאַלעריי, האָט זיך אָנגעשלאָסן אין אַ קלאַס פאַר מאַלן זיין דעם „עדיוקיישאַנאל אַלייענס“ אויף דער איסט-סייד פון ניו-יאָרק. איר לערער האָט באלד אַנערקענט אירע פיאיאקייטן, און אין אַ קורצער צייט, איר געגעבן אַ שטעלע אלס לערערין פון מאַלעריי פאַר אָנפאַנגער. נאָך דעם איז זי אַריינגעטראָטן אין „קופּער יוניאָן“, און פּאַרטגעזעצט איר שטודיום פון מאַלעריי.

אין יאָר 1902 האָבן מרים און איך געקראָגן שטעלעס זיין דער דע-מאַלטיקער ניי געגרינדעטער „היברו עדיוקיישאַנאל סאַסייעטי“ אין בראַנזוויל — זי אַלס לייברעריען און אָרגאַניזאַטאָרין פון קינדער-קלובן, און איך אַלס סעקרעטאַרשע צום דירעקטאָר.

מרים איז געווען זייער אַ שיינע, פון מיטעלן וואוקס, מיט לאַנגע, פּעך-שוואַרצע האַר, וואָס האָבן בולט אַרויסגעבראַכט אין שטאַרקן קאָנטראַסט איר שניי-ווייסע הויט. אירע ברוינע אויגן זיינען געווען אַביסל פּאַרחלומט, און אַזוי אויך איר האַלטונג, עפעס ווי זי וואַלט געווען אָפּגעזונדערט פון קליינע ערדישע ענינים. דאָס האָט איר אָבער ניט געשטערט צו האָבן אַ סך פּאַרערער, נישט בלויז פון יונגע-לייט פון איר עלטער, נאָר אויך צווישן עלטערע מענער, וועלכע האָבן פּאַרנומען וויכטיקע פּאָזיציעס און פּראָפעסיעס. איר יונג הערצל האָט אָבער געצויגן צום 18-יאָריקן שיינעם טשאַרלס, דעם זון פון אליקים צונזער.

טשאַרלס איז אין איר אויך געווען שטאַרק פּאַרליבט, און איר באלד געמאַכט אַ הייראַטס-פּאַרשאַלאַג, אָבער זי האָט עס דעמאַלט ניט געוואַלט אָננעמען. ערשטנס איז זי נאָך געווען צו יונג חתונה צו האָבן, צווייטנס האָט זי געוואַלט פּאַרזעצן איר שטודיום אין מאַלעריי, און דריטנס, ווייל טשאַרלס האָט ניט געהאַט קיין פּראָפעסיע, וואָס זאָל זיי ביידן פּאַרזיכערן אַ לעבן צו מאַכן. דעריבער איז איר ענטפּער אויף זיין פּאַרשאַלאַג געווען — „ניין“.

1914 — Miss Mary Ann

1914 — Miss Mary Ann

דער פארליבטער טשארלס איז געווען פארצווייפלט. אויב מרים וועט מיט אים ניט הייראטן, האט ער ניט צוליב וואס צו לעבן. אדער שטארבן, אדער ארויסרייסן זי פון זיין הארצן און פארגעסן. זיין בא- שלום איז געווען — צו פארגעסן. האט ער זיך ארויפגעזעצט אויף א שיף און איז אוועקגעפארן קיין לאנדאן.

און כדי איינער דעם אנדערן צו „פארגעסן“, האט זיך אנגע- הויבן א קארעספאנדענץ צווישן זיי, וואס האט געהאלטן די בריוו- טרעגער אויף ביידע זייטן ים זייער און זייער באשעפטיקט. יעדן טאג האט מרים דערהאלטן א צוויי-דריי בריוו פון אים, און דאס זעלבע ער פון איר.

אפגעווען אין לאנדאן עטלעכע חדשים, האט זיך טשארלס ארומ- געזען אז מרים איז גערעכט אין איר פארלאנג ער זאל האבן א פרא- פעסיע. איז ער צוריקגעקומען קיין ניו-יארק און ניט פארלירנדיק קיין צייט, אריינגעטראטן אין קאלעדזש צו שטודירן אלס „לאיער“. מרים האט אויך קיין צייט ניט פארלוירן, אים געגעבן איר „יא“ ווארט, און צוגעזאגט חתונה צו האבן מיט אים ווען ער וועט פאר- ענדיקן זיין שטודיום. דריי יאר שפעטער, אין 1905, איז טשארלס געווארן א לאיער.

— — — — —

מיין פאטער איז אין יענער צייט געווען שטארק קראנק. ער האט געליטן אויף קענסער, און איז געלעגן אין דעם בית ישראל שפיטאל.

איין טאג, ווען מרים און איך זיינען ביי אים געווען, האט ער זיך געווענדט צו איר מיט דער בקשה, זי זאל תכף שטעלן א חופה מיט טשארלסן. ער האט געפילט אז לאנג וועט ער ניט פארבלייבן צווישן די לעבעדיקע, און האט זייער געוואלט בייוואוינען זיין טאכ- טערס חתונה.

אזוי ווי אונדזער פאטערס פארלאנג איז געווען ביי אונדז הייליק, האבן מיר באלד גענומען מאכן די נויטיקע פארבארייטונגען, און בא- שטימט שבת, דעם 25טן נאוועמבער, פאר דער חתונה. אבער עס איז שוין געווען צו שפעט. א טאג פאר דער חתונה, פרייטיק, דעם 24טן נאוועמבער, 1905, האט דער פאטער אויסגעהויכט זיין לעצטן אטעם.

די חתונה פון מרימ'ן און טשארלסן איז פארגעקומען נאך שלושים אין פרוואטן לארבערס רעסטאראנט אויף גרענד סטריט, אין דער אנ-

וועזנהייט פון אונזערע אינטימע פריינט, און פון די מיטגלידער פון די שמר-צונזער פאמיליעס. אויף אַ וואַנט, איינגעהילט אין שוואַרצן, איז געהאַנגען אונזער פאָטערס בילד.

פונקט צום יאָר, האָט מרים געבוירן אַ מיידעלע, העלען, האָט מען איר אַ נאָמען געגעבן. שפעטער איז אַ יינגעלע געבוירן גע-וואָרן, וועמען מען האָט אַ נאָמען געגעבן שמר צונזער, נאָך זיינע צוויי באַרימטע זיידעס, און דערנאָך איז נאָך אַ מיידעלע געבוירן געוואָרן: — פלאָרענס.

מרים ווערט אַ לעקטאָרין איבער מאַלעריי-קונסט

דער יונגער טשארלס, וועלכער אַלס אדוואָקאַט, האָט געעפנט אַן אָפיס אויף הענרי סטריט, האָט דעמאָלט זייער ווייניק געלט פאַר-דינט, אַזוי אַז דאָס לעבן פון דער יונגער פאמיליע איז געווען אַ שווערס און אַ געמוטשעטס.

מרים האָט זייער געוואָלט מיטהעלפן איר מאַן, אָבער אַוועקגיין פון דער היים האָט זי ניט געקענט צוליב די קליינע קינדער.

אינמאָל, לייענענדיק אין אַ יידישער צייטונג אַז לעקציעס אין יידיש ווערן וועכנטלעך אָפּגעהאַלטן אין פאַרשיידענע יידישע אינ-סטיטוציעס פון ניו-יאָרק און ברוקלין, וואַנטער דער לייטונג פון דער „ניו-יאָרקער באַאָרד אָף עדיוקיישאַן“, איז איר איינגעפאַלן דער גע-דאַנק אַז זי וואָלט געקענט „לעקטשורן“ איבער דער קונסט פון מאַלעריי אין דער יידישער שפראַך.

געטראַכט און געטאָן, פאַר די נעקסטע זעקס מאָנאַטן, האָט זי יעדע פרייע מינוט וואָס זי האָט געהאַט, באַנוצט אויף צו פאַרפערטיקן אַ סעריע פון צען לעקציעס. זי האָט אויך געמאַכט אַ צאָל בילדער פאַרן לייזונג, צו אילוסטרירן די לעקציעס.

פאַרטיק געוואָרן, איז זי אַוועק צום אָפיס פון „טהי באַאָרד אָף עדיוקיישאַן“ און געפרעגט אויף דר. לייפציגער, דעם הויפט פון דער „באָאָרד“, זי איז געווען אַ היפש ביסל נערוועז, ווייל זי האָט געהערט אַז דער דאָקטאר איז אַ זייער אויפגערגטער מענטש, און אַ גרויסער כעסן.

נאָך אַ שעה וואַרטן, האָט מען זי ענדלעך אַריינגערופן אין זיין אָפיס, און זי האָט אים דערציילט וועגן וואָס זי איז צו אים געקומען.

„אָזוי, איר ווילט האַלטן לעקציעס איבער מאלעריי. פון וועלכן קאלעדזש האָט איר גראַדואירט?“

„איך האָב ניט גראַדואירט פון קיין קאלעדזש“ — האָט אים מרים געענטפערט — „איך האָב שטודירט די קונסט פון מאלעריי אין דער היים“.

דר. לייפציגער האָט אויסגעבראַכן אין אַ ווילדן כעס.

„וואָס הייסט אין דער היים?“ — האָט דר. לייפציגער געשריען. — „ווי וואַגסטו קומען צו מיר מיט אַזאַ פראַיעקט? יעדער לעקטאָר אונטער דער לייטונג פון מיין „באָרד“, איז אַן עקספערט אויף זיין געביט — אַ געענדיקטער פון אַן אוניווערסיטעט אָדער קאלעדזש“.

מרים האָט זיך אַ היפש ביסל דערשראַקן פאַר זיין כעס און גע- שריי, אָבער באלד האָט זי געפאַסט מוט, און געזאָגט:

„דר. לייפציגער, עס איז אמת אַז איך זאָג קיין קאלעדזש אָדער אוניווערסיטעט ניט געענדיקט, אָבער וואָס מאַכט עס אויס אַוואו איך האָב געלערנט, אַבי איך קען מיין קעגנשטאַנד? איך זאָג גע- לערנט פון די זעלבע ביכער וואָס מען באַנוצט אין די קאלעדזשעס און אוניווערסיטעטן“.

דר. לייפציגער האָט איר שטיל באַטראַכט. עפעס דער אופן ווי זי האָט אים געענטפערט, האָט אויף אים אַן איינדרוק געמאַכט. ער האָט אַ קוועטש געטאַן אַ קנעפל, און אַן אַפּיס יינגל איז אַריינגעקומען. „זאָג דר. טהאמפסאן, אַז איך וויל אים זען“.

דער יינגל איז אַרויסגעלאָפן, און באלד איז אין צימער אַריינגע- קומען דר. טהאמפסאן.

„דר. טהאמפסאן“ — האָט זיך דר. לייפציגער צו אים געווענדט. — „די יונגע פרוי זאָגט אַז זי קען „לעקטשורן“ וועגן מאלעריי אין דער יידישער שפראַך. האַסטו פאַר איר אַ פּלאַץ היינטיקע וואָך אין וואַסער ס'איז צענטער?“

„יעס“ — האָט דר. טהאמפסאן געענטפערט — „דער לעקטשורער וואָס האָט באַדאַרפט אויפטרעטן דעם שבת אַוונט אין אַ בראַנזווילער צענטער, איז קראַנק געוואָרן און קען ניט קומען“.

„אַלרייט, טאָ זאָל זי לעקטשורן, און איך וויל אַז דו זאָלסט

דאָרט זיין, און מיר איבערגעבן אַ פּערזענלעכן רעפּאָרט וועגן דער
ל'עקציע'.

יענעם שבת צונאַכט בין איך געפאָרן מיט מיין שוועסטער קיין
בראַנזוויל. זי איז געווען זייער נערוועז, מורא געהאַט אז זי וועט ניט
האַבן קיין דערפּאָלג.

ווען מיר זיינען אָנגעקומען אין צענטער, איז דער זאַל געווען
געפּאַקט מיט הונדערטער מענטשן. דר. טהאמפּסאן איז געווען דער-
שטוינט, ווייל געוויינלעך פּלעגן קומען צו אַ לעקציע פּערציק, פּופציק
מענטשן.

די סיבה פון דער גרויסער פּאַרזאַמלונג איז געווען פּאָלגנדע:

ווען עס איז געמאַלדן געוואָרן אין דער יידישער פרעסע, אַז
מרים שאמער-צונזער וועט האַלטן אַ לעקציע איבער דער קונסט פון
מאלעריי, זיינען מענטשן געקומען ניט אַזוי צו הערן די לעקציע, ווי
אַנצוקוקן די טאַכטער פון שמרן און די שוור פון אליקום צונזער.
דער קריסט, דר. טהאמפּסאן, האָט ניט געוואוסט וועגן דעם צויבער
וואָס די נעמען שמר און צונזער האָבן פאַר יידן.

מרימ'ס לעקציע איז אַדורך מיט דערפּאָלג, און דר. טהאמפּסאנס
רעפּאָרט צו דר. לייפּציגער איז געווען „אי-וואָן“, אויסגעצייכנט.

און אַזוי איז מרים אָנגעשטעלט געוואָרן אַלס לעקטאָרין פאַר
דער „ניו-יאָרקער באַארד אָף עדיקוישאַן“, און האָט געהאַלטן וועכנט-
לעכע לעקציעס פאַר צוויי יאָר צייט.

מרים די ציוניסטין

אַרגאַניזירט דעם ברוקלינער צווייג פון הרסה

זינט אונדזער פריסטער יוגנט, זיינען מיר קינדער געווען אָנ-
געפילט מיט ליבשאַפט צו ציון. דאָס איז געווען דערפּאַר, ווייל אונדזער
פּאָטער איז געווען אַ הייסער ציוניסט, האָט אָפט גערעדט און גע-
שריבן וועגן ארץ-ישראל, און באַוויינט דעם גורל פון זיין היימלאַנד
פּאָלק. איז ווען מיר זיינען אויפגעוואָקסן, האָבן מיר אַלע גענומען
אַן אקטיוון אנטויל אין ציוניסטישע אַרבעטן. מיין ברודער אברהם
איז פאַר אַ צייט געווען דער נשיא פון דעם „אַרדן בני ציון“, איך
בין געווען אַן אָפטע דעלעגאַטין צו ציוניסטישע קאָנפּערענצן, און

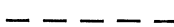
מרים און אנה זיינען געווען אַקטיווע מיטגלידער אין דער דעמאָלט
נאָך יונגער „הדסה“.

אין ברוקלין איז נאָך אין יענער צייט קיין „הדסה“ צוויי ניט
געווען. גערעדט האָט מען אַז ברוקלין איז אַ בית-עולם, און אַז די
דאָרטיקע יידן נעמען אַ קליינעם אינטערעס אין יידישע ענינים.

אין יאָר 1917, ווען מרים און איר פאָמיליע האָבן זיך אַריבער-
געצויגן קיין ברוקלין, האָט זי אַ נדר געטאָן, אַז זי וועט אין די
דאָרטיקע יידישע פרױען אויפוועקן דעם פאָרלאַנג צו העלפֿן בויען
פאָלעסטינע דורך אַ צווייג פון „הדסה“. מיט לייב און לעבן האָט זי
זיך אַריינגעוואָרפֿן אין דער אַרבעט, און האָט אויסגעפירט דאָס וואָס
זי האָט זיך אונטערגענומען. דעם זעלבן יאָר, האָט זי אַרגאַניזירט
דעם ברוקלינער צווייג פון „הדסה“, און האָט געדינט אַלס פרעזי-
דענטין פאַר צוויי יאָר צייט.

היינט צײלט די מיטגלידערשאַפט פון אַט דעם צווייג, אין די
טויזנטער, און ביז דעם לעצטן טאָג פון איר לעבן, איז מרים באַערט
געוואָרן מיט דעם טיטל ערן-פרעזידענט.

עס איז אויך וויכטיק צו דערמאָנען, דאָס אין די יאָרן 1927 און
1928, האָט מרים פאַרנומען דעם אַמט פון פרעזידענטין פון דעם
גרויסן „הדסה“ צווייג פון ניו יאָרק.

מרים און איר צווייג די דערוויילטע פרױען העלעגאָטן צום ערשטן אַמעריקאַנער יידישן קאָנגרעס*

אין יאָר 1915 האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג פון די פאָראיי-
ניקטע שטאַטן, געגרייט צו דערוויילן העלעגאָטן צום ערשטן אַמע-
ריקאַנער יידישן קאָנגרעס. איז עס געווען נאַטירלעך, דאָס איר, אַ
שוועסטער פון אברהם שאַמער, דער שאַפער פון דער אידייע פון אַ
יידישן וועלט-קאָנגרעס, און אַ טיכטיקער אַרבעטער פאַר דער גרינדונג
פון אַן אַמעריקאַנער יידישן קאָנגרעס, זאָל האָבן אַ וואַרעמען אינ-
טערעס און נעמען אַן אַנטײל אין דער באַוועגונג.

(* העלעגאָטן צום קאָנגרעס זיינען דעמאָלט דערוויילט געוואָרן
אויף דעם דעמאָקראַטישן אופן פונם שטיס-קאָסטן.)

האָב איך אַראַגאַניזירט אין ניו יאָרק אַ פֿרויען אָפּטיילונג אונ-
טערן נאָמען „דהי וואומען'ס דזשואיש קאנגרעס אַראַגאַניזיישאָן“, וועמעס
אויפגאַבע ס'איז געווען צו פֿאַראינטערעסירן יידישע פֿרויען אין דער
באַוועגונג.

מיינע ביידע שוועסטער, מרים און אַנאַ, האָבן אויך טיכטיק גע-
אַרבעט פֿאַר דעם צוועק, און מרים האָט אַראַגאַניזירט אין ברוקלין
אַ גרויסן פֿרויען עלעמענט, וועלכער האָט זיך ענטוויקאָסטיש באַמיי-
ליקט אין דער דערוויילונג פֿון דעלעגאַטן.

אין יאָר 1917 איז דער ערשטער אַמעריקאַנער יידישער קאַנ-
גרעס פֿאַררופן געוואָרן אין פּילאַדעלפּיע, צו וועלכן פיר הונדערט
דעלעגאַטן פֿון אַלע טיילן פֿון לאַנד זיינען דערוויילט געוואָרן, צווישן
זיי פערצן פֿרויען. אין ניו יאָרק און ברוקלין זיינען די פּאַלגנדע
צען פֿרויען דערוויילט געוואָרן: פּריילין הענריעטאַ סזאַלד, פּרוי די-
טשאַרד גאַטהייל, פּריילין סיידי אַמעריקאַן, פּרוי וועראַ זאַלאַטאַראַוו,
פּראָפּעסאָר דאָראַ אַסקוויט, דר. סטעלאַ שייפּער עפּשטיין, פּרוי טשאַרלס
ספּיוואַק, פּרוי סעמועל סיימאַן, פּרוי מרים שאַמער-צונזער, און פּריי-
לין ראָזע שאַמער.

— — — — —

מרים און איך שרייבן צוזאַמען פיעסן פֿאַרן יידישן טעאַטער

אין יאָר 1920, ווען איך האָב זיך צוריקגעצויגן פֿון דער פּי-
לאַנטראָפּישער אַראַגאַניזאַציע „יוניטעד היברו טשאַריטיס“, מיט וועל-
כער איך בין געווען פֿאַרבונדן צוועלף יאָר, האָט זיך אין מיר זע-
ר וועקט דער פֿאַרלאַנג צו שרייבן אַ פּיעסע אויף דער טעמע פֿון דער
פּרוי, דער אייביקער מאַמע, וועלכע איז מקריב איר לעבן פֿאַר דעם
גליק פֿון אירע קינדער.

ווען איך האָב דערציילט מרימען וועגן וואָס איך שרייב, איז זי
פֿאַרצאַפּלט געוואָרן. „ראָזע“ — האָט זי צו מיר געזאָגט — „מיר איז
די טעמע אויך זייער נאָענט צום האַרצן. דערלויב מיר שרייבן זי
פּיעסע צוזאַמען מיט דיר.“

איך האָב איינגעווייליקט, און ווען איך האָב פֿאַרענדיקט מיי-
ן שרייבן, האָב איך די פּיעסע איבערגעגעבן מרימען. נישט נאָר האָט
זי געמאַכט אויסבעסערונגען און פֿאַרפּולקאַמט דעם דיאַלאָג, נאָר האָט
אויך, אויף אַ קינסטלערישן אופן, געשילדערט די דערפֿאַרונגען און

איבערלעבונגען פון פרוי און מוטער, וועלכע זי האָט געוואוסט און פאַרשטאַנען פיל מער ווי איך, איר אומפאַרהייראַטע שוועסטער. און אַזוי איז געבוירן געוואָרן אונדזער ערשטע פּיעסע, וועלכע מיר האָבן אַ נאָמען געגעבן „איינע פון פּאַלק“.

די פּיעסע האָט ביי אונדז אָפּגעקויפט די גרויסע בינע קינסטלעריין בערטהאַ קאַליש, און עס אויפגעפירט אין דעם „איררוינג פלייס טעאַטער“ אין ניו יאָרק, און האָט טאַקע אַליין געשפּילט די הויפט ראָלע אין איר. דאָס איז געווען אין יאָר 1921.

„איינע פון פּאַלק“ האָט געהאַט אַ גרויסן זעראַפּאָלג, קינסטלעריש און פינאַנציעל, און איז געשפּילט געוואָרן וואָכן אַנגאָ אין ניו יאָרק, ווי אויך אין דער פּראָווינץ.

דערמוטיקט פון אונדזער דערפּאָלג, האָבן מרים און איך אָנגע-שריבן אַ צווייטע פּיעסע, אַ דראַמע, מיטן נאָמען „אין די הענט פון געזעץ“ (1925). די פּיעסע האָט ביי אונדז אָפּגעקויפט דער שווישפּילער סעמועל גאַלדענבערג, און צוזאַמען מיט דער באַוואוסטער שווישפּיל-לעריין סילי אדלער, זי אויפגעפירט אין פּילאַדעלפּיע, און אויך אין ניו יאָרק.

אונדזער דריטע פּיעסע „די צירקוס מיידל“ (1928) איז געווען אין דער פאַרמע פון אַן אָפּערעטע, צו וועלכער יוסף רומשינסקי האָט פאַרפּאַסט די מוזיק. יעקב קאַליד האָט עס אויפגעפירט אין זיין „צוויי-טער עוועניו טעאַטער“ אין ניו יאָרק, מיט דער גרויסער קינסטלעריין מאַלי פּיקאַן אין דער הויפט-ראָלע.

די אָפּערעטע האָט געמאַכט אַ גוואַלדיקן דערפּאָלג און ווי געשפּילט געוואָרן זעכצן וואָכן נאַכאַנאַנד פאַר געפּאַקטע הייזער.

אונדזער פּערטע פּיעסע, אויך אַן אָפּערעטע, „דער זינגענדיקער גנב“ (1930), האָט ניט געהאַט קיין מזל, ווייל לודוויג זאַטץ, וועלכער האָט עס ביי אונדז אָפּגעקויפט, האָט עס אַזוי צעקאַליעטשעט מיט די ענדערונגען וועלכע ער האָט געמאַכט, אַז מער ווי אַ וואָך האָט מען עס ניט געשפּילט. דאָס האָט ביי מיר אָפּגעקילט זעם פּאַרלאַנג ווייטער צו שרייבן פאַרן יידישן טעאַטער. אַחוץ דעם בין איך אַוועק געפאַרן און זיך באַזעצט אין לאַס אנדזשעלעס. מרים, אַבער, האָט פאַרגעזעצט איר שרייבן, און האָט פאַרפּאַסט נאָך צוויי פּיעסן: „דער עפּל-בוים“ און „מאַן און ווייב“. זי האָט אויך, צוזאַמען מיט דר. איידא באַדאַנעס, אָנגעשריבן אַ קינדער פּיעסע אין זער ענגלישער

שפראך, מיטן נאָמען „גאָלדי לאַקס“. לידער אָבער זיינען די דער-
מאָנטע פּיעסן קיינמאָל ניט אויפגעפירט געוואָרן.

אחוץ די דערמאָנטע פּיעסן, האָט מרים אויך אָנגעשריבן דורך
די יאָרן אַ צאָל פּאָעמעס און אַרטיקלען אין יידיש, וועלכע זיינען
געדרוקט געוואָרן אין „טאָג“.

מרימ'ס וויכטיקסטער ביישטייער אויפן ליטעראַרישן געביט איז
אַן צווייפּל — איר ענגלישער בוך „יעסטערדעי“ („נעכטן“), וועלכער איז
אַרויסגעגעבן געוואָרן פונם ניו־יאָרקער פּאַרלאַג „סטאקפּאל סאַנס“,
אין יאָר 1939.

דאָס בוך איז אַ מעמואַרן־ווערק אין אַ בעלעטריסטישער פּאַרמע,
אין וועלכער מרים, באַשרייבנדיק פּאַרשיידענע מיטגלידער פון אונ-
דזער מוטערס משפּחה, האָט פּאַנאַנדערגעוויקלט אַ בילד פון דריי
דורות, שילדערנדיק זייער סביבה, לעבנס פּירונגען, שטרעבונגען,
רעליגיעזע מנהגים, א.ו.וו. די קריטיק, די ענגלישע ווי די יידישע,
האָט זיך זייער וואַרעם אָפּגערופן וועגן דעם בוך. אַזוי, צום ביישפּיל,
האָט לואיס בראון, דער ניט לאַנג פּאַרשטאַרבענער באַוואוסטער שריי-
בער, געשריבן: „אין אַן איינפאַכן, דירעקטן וועג, האָט דאָס בוך וואונ-
דערלעך געשילדערט אַ וועלט וואָס איז פּאַרשוואונדן, און וועט זיך
שוין קיינמאָל ניט אומקערן“. לודוויג לואיסאָן, דער אַמעריקאַנער
יידיש־ענגלישער שרייבער, האָט אַט וואָס געשריבן: „אַ וואונדער שיינ
און רירנד ווערק, וואָס שטעלט פּאַר, ווי זייער ווייניק ביכער פון
אונדזער צייט, דעם טיפּן און געפּילפולן יידישן לעבן“. און סאול
גינזבורג, דער יידישער ליטעראַטור היסטאָריקער, האָט צווישן אַנ-
דערעס געשריבן:

„מען מוז באַזונדער באַגריסן די דעראינערונגען פון פרוי מרים
שאַמער־צונזערס „יעסטערדעי“, וואָס איז אַ בוך פון זעלטענער אויס-
נאָם אין אונדזער מעמואַרן ליטעראַטור“.

— — — — —

מרים גרינדעט די מוזיק אָרגאַניזאַציע „מאילאם“

(מכון ארץ ישראלי למדעי המוסיקה)

אין יאָר 1931 איז אין ניו יאָרק געקומען אויף אַ וויזיט פון
פּאַלעסטינע, דער באַוואוסטער קאַמפּאָזיטאר און מוזיקער פּראָפּעסאר
שלמה ראַזאווסקי.

נאך אין 1908 האָט ער, צוזאַמען מיט דעם קאָמפּאָזיטאר יוסף אַכראַן און אַנדערע מוזיקער, געגרינדעט „די געזעלשאַפט פֿאַר ייִדישער פֿאָלקס מוזיק“ אין פעטערסבורג.

טרעפּנדיק אַכראַנען אין ניו יאָרק, האָט ער אים פֿאַרגעשלאָגן דעם פּלאַן, אַז זיי זאָלן נאָכאַמאָל שאַפּן אַזאַ מין סאַרט מוזיק אָראַג-ניזאַציע, פֿאַר דער פֿאַרשפּרייטונג פֿון ייִדישער מוזיק אין אַמעריקע און אַרץ ישׂראל.

אַכראַן האָט זיך ענטזאָגט דאָס אונטערצונעמען. ערשטנס אויס מאַנגל אין צייט, און אויך דערפֿאַר, ווייל ער האָט איינפֿאַך נישט געהאַט די נויטיקע אָרגאַניזאַטאָרישע פּיאיִקייטן פֿאַר דעם. „אַבער“ — האָט ער געזאָגט צו ראַזאַווסקין — „איך וועל אייך באַקענען מיט אַ דאַמע, וועלכע, אויב זי וועט נאָר וועלן, וועט קענען אויפּטאָן וואַונדער פֿאַר דעם צוועק“. און געבראַכט האָט ער ראַזאַווסקין צו מרימען אין הויז.

מרימען האָט דער פּראַיעקט שטאַרק פֿאַראַינטערעסירט, און זי האָט זיך טאַקע אונטערגענומען אזאַ אָרגאַניזאַציע צו גרינדן. זי האָט באַלד איינגעלאָדן צו זיך אין הויז די קאָמפּאָזיטאַרס: פּראָפּ. וויינ-בערג, לאַזאַר סאַמינסקי, פּראָפּ. יאַסער, א. וו. בינדער, און נאַטירלעך ראַזאַווסקין און אַכראַנען, און געגרינדעט אַן אָרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „מילאַם“. (מכון ארץ ישׂראלי למדעי המוסיקה).

די אויפגאַבן פֿון „מילאַם“ זיינען געווען:

- א) פֿאַראַנשטאַלטן מאַנאַטלעכע קאָנצערטן פֿון ייִדישער מוזיק.
- ב) צו געבן ייִדישע מוזיקער, באַוואַוסטע און אויך אומבאַקאַנטע, די געלעגנהייט זייערע נייע קאָמפּאָזיציעס זאָלן געהערט ווערן אויף אַ קאָנצערט בינע.
- ג) צו געבן „סקאַלערשיפּס“ צו די פֿאַרדינסטפֿולע סטודענטן אין די מוזיק-שולן אין אַרץ ישׂראל.
- ד) צו פּינאַסירן פּראָפּעסאָר ראַזאַווסקיס אַרבעט וועגן טראָפּ פֿון דער ביבל, וועלכע ער האָט אָנגעפירט אין דעם העברייאישן אוניווערזיטעט אין ירושלים.

„מילאַם“ האָט באַלד צוגעצויגן צו זיך נישט נאָר אַ גרויסע צאָל מוזיקער, מוזיק ליבהאַבער און סתּם קולטור-ליבנדע מענטשן, נאָר אויך די סאַמע גרעסטע און וועלט באַרימטע ייִדישע קאָמפּאָזיטאָרן און מוזיקער, ווי אַרנאָלד שענבערג, דזשאַרדזש גערשווין,

M A I L A M M

The American-Palestine Music Association
affiliated with
THE HEBREW UNIVERSITY IN JERUSALEM

Honorary President

Leopold Godowsky

Honorary Vice-Presidents

Mischa Elman

Bronislaw Huberman

Honorary Associates

L. E. Behymer

Ernest Bloch

Dr. Joshua Bloch

Samuel Chotzinoff

Aaron Copland

Mrs. Clara Gabrilowitsch

Hon. Jonah J. Goldstein

Frederick Jacobi

Dorothy Lawton

Joseph Lhevinne

Boris Morros

Salomo Rosowsky

Arnold Schoenberg

Gerald Warburg

President

Mrs. Charles Zunser

Vice-Presidents

Isidor Achron

A. W. Binder

Mrs. Israel Goldstein

Rose Shomer-Silverman
(Bachelis), Los Angeles

Secretaries

Rachel Natelson

Mrs. Herman Schneider

Treasurer

Manuel Kamarovsky

Committee Chairmen for Palestine

Musicological Research

Joseph Yasser

University Library

Dorothy Lawton, Honorary Chairman

Mrs. Frank Cohen

Gabrilowitsch Memorial

Mrs. Israel Goldstein

Gershwin Concert Hall

Emanuel Alexandre

Song Contest

Mrs. Shomer-Rothenberg

Representative in Palestine

Mme. Alice Jacob-Loewenson

Committee Chairmen for America

Central Music

Arnold Schoenberg, Honorary Chairman

Joseph Achron, Los Angeles

A. W. Binder, Associate Chairman

Artist's

Isidor Achron

Membership

Mrs. Murray Jacobs

Mrs. M. Kamarovsky

Library

Dorothy Lawton, Honorary Chairman

Mrs. Frank Cohen

Organization Relations

Lawrence Meyer

Fund Raising

Dr. Joseph Wexler

Advisor to Junior Mailamm

Mrs. Shomer-Rothenberg

ערנסט בלאך, ערנסט טאך, מישע עלמאן, בראַניסלאוו הובערמאן און אַסיפ גאַברילאוויטש. דער לעצטער האָט אפילו אָנגענומען דעם אַמט פון ערן־פרעזידענט און פיל געטאָן פאַרן „מאילאם“ פאַר זיין יאָר צייט, ביז ער איז געשטאַרבן. דער גרויסער זורנאלד שענבערג האָט דאָן איבערגענומען דעם אַמט.

עס קען מיט רעכט געזאָגט ווערן, אַז עס איז געווען דאָס ערשטע מאָל אין דער געשיכטע פון יידישער מוזיק, וואָס זי גרעסטע יידישע פּערזענלעכקייטן פון דער מוזיק וועלט האָבן זיך פאַראייניקט אונטער דער פּאָן פון „מאילאם“, כדי צו העלפן פאַרשפּרייטן און אַנטוויקלען יידישע מוזיק.

— — — — —

א „מאילאם“ צווייג אין לאָס אנדזשעלעס

אין 1934, בעת מיינעם אַ באַזוך אין ניו יאָרק, זאָב איך זיך באַקענט מיט „מאילאם“ טעטיקייטן, וועלכע האָבן אויף מיר געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק. מרים האָט עס באַמערקט, און מיר פאַרגע- שלאָגן אַז איך זאָל גרינדן אַ „מאילאם“ צווייג אין לאָס אַנדזשעלעס. מיר איז דער פאַרשלאַג געפּעלן געוואָרן, ווען איך האָב זיך צוריקגעקערט אַהיים, האָב איך טאַקע געגרינדעט „דהי לאס ענדזשעלעס טשעפטער און מאילאם“. צום גליק האָבן זיך דעמאָלט ארנאלד שענבערג און יוסף אכראן מיט זייערע פאַמיליעס באַזעצט אין לאָס אנדזשעלעס, און מיר אַ סך מיט- געהאָלפן צו אַנטוויקלען דעם צווייג. אויך דאָ איז „מאילאם“ פּראָ- גראַם האַרציק אויפגענומען געוואָרן, און איז אַ גאָר קורצער צייט האָט איר מיטגלידערשאפט זיך געציילט אין די הונדערטער. זונדערע מאַנאטלעכע קאַנצערטן פון יידישער מוזיק זיינען אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס ענטוואָוס און באַזוכט געוואָרן פון אַ גרויסער צאָל מענטשן, איבערהויפט ווען אַזעלכע גדולים ווי שענבערג, אכראן, מישא עלמאן, בראַניסלאוו הובערמאן און אַסיפ גאַברילאוויטש זיינען אויפגעטראַטן.

דאָס געלט וואָס ביידע „מאילאם“ צווייגן האָבן געזאַמלט איז באַנוצט געוואָרן נישט נאָר פאַר די צוועקן וועלכע זיינען דערמאָנט געוואָרן,* נאָר אויך אויף אַרױסצוגעבן עטלעכע אַריגינעלע קאָמפּאָ-

* פּראָפּעטאר ראַזאווסקיס בוך „מיוזיק אַף דהי בייבל“ וועלכן „מאילאם“ האָט טיילווייז פּינאַנירט, וועט אין גיכן אַרױסגעגעבן ווערן פון „דהי דזשוואַיש ריקאָנסטראַקשאַן פּאָנדישאַן“ אין ניו יאָרק.

ויציעס פון יידישע מוזיקער אין ארץ ישראל, און אויף צו קויפן מוזיק ווערק פאר די מוזיק ביבליאטעקן פונם העברייאישן אוניווערסיטעט, און פאר דער מוזיק קאנסערוואטאָריע אין ירושלים. „מאילאם“ האָט אויך געשאַפן אַ ספּעציעלע אָפּטיילונג פּון יידישער מוזיק אין דער גרויסער „פּאַבליק ליברערי“ אין ניו יאָרק.

עלף יאָר האָט „מאילאם“ עקזיסטירט. אין 1942, ווען מלחמה וואָלקנס האָבן גענומען פאַרדעקן די הימלען פון דער וועלט, איז איר ארבעט אָפּגעשטעלט געוואָרן. אירע וואַרצלען אָבער זיינען געבליבן לעבן, און מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, זיך גאַכאַמאַל צעבלייט אין דעם געשטאַלט פון דעם „יידישן מוזיק פאַרום“ אין ניו יאָרק, אין וועלכן כמעט אלע יידישע קאָמפּאָזיטאָרס האָבן זיך אָנגעשלאָסן, און פירן אַן ביזן היינטיקן טאָג, די אַרבעט פון אַנטוויקלען און פאַרשפּרייטן יידישע מוזיק.

כאָטש מרים איז ניט געווען קיין קאָמפּאָזיטאָרין פון מוזיק, זאָט דער „פאַרום“ איר דאָך איינגעלאָדן צו זיין איינע פון זיי, אין אַנער קעגנזאָג פאַר זיך אַרבעט אין „מאילאם“, און ביז די לעצטע טעג פון איר לעבן, האָט זי טריי געדינט דעם „פאַרום“ און אירע אידעאַלן.

דער קאָמפּאָזיטאָר א. וו. בינדער, אין זיין אַרטיקל אין דעם ענגלישן „מוזיק מעגעזין סוירקל“ פון יאָנואַר 1952, האָט אַט וואָס געשריבן וועגן מרים'ס אויפטאָונגען פאַר יידישער מוזיק:

„מרים שאַמער־צונזער פאַרנעמט אַ בכבודיקן אַרט אין דער געשיכטע פון יידישער מוזיק אין אַמעריקע. אַ דאַנק איר, איז יידישע מוזיק אנערקענט געוואָרן ווי אַ לעבעדיקע נאַציאָנאַלע קונסט. אַ וואָנק איר, האָט יידישע מוזיק אָנגעהויבן צו פאַרנעמען אַ פּלאַץ צווישן די קונסטן פון אנדערע פעלקער. דורך מרים שאַמער־צונזער האָבן זיך צום ערשטן מאל, די גרעסטע יידישע פּערזענלעכקייטן פון דער מוזיק־וועלט, צוזעמאַנגענומען כדי צו העלפן אַנטוויקלען און פאַרשפּרייטן יידישע מוזיק. אַ דאַנק איר, זיינען זיי דערמוטיקט געוואָרן צו שאַפן יידישע מוזיק. קיין געשיכטע פון יידישער מוזיק וועט ניט זיין פולקאָם, ווען זי וועט ניט אָפּגעבן מרים שאַמער־צונזערן, דעם פּלאַץ וועלכן זי האָט פאַרדינט.“

— — — — —

מרים און איך שרייבן אונדזער פאָטערס לעבנס־געשיכטע

פאַר אַ סך יאָרן האָט אין מיר געלעבט אַ פאַרדרוס פאַרוואָס, ווען מען האָט גערעדט, אָדער דערמאָנט דעם נאָמען פון מיין זעליקן פאָטער, האָט מען עס פאַרבונדן בלויז מיט זיינע פאַנטאַסטישע וואָ- מאַנען, וואָס זיינען באַטיטלט געוואָרן מיט דעם נאָמען „שונד“. פאַר- וואָס, האָב איך ביי זיך געטראַכט, דערמאָנט מען נישט שמרן דעם שרייבער פון אַ גרויסער צאָל דערציילונגען אין וועלכע ער האָט טריי געשילדערט דאָס לעבן פון די יידן אין די געטאָס פון וואַסלאַנד? פאַרוואָס דערמאָנט מען נישט שמרן דעם העברייאישן שרייבער פון אַ צאָל ראַמאַנען, דערציילונגען און שירים? פאַרוואָס דערמאָנט מען נישט שמרן דעם דראַמאַטורג, וועלכער איז געווען דער ערשטער אַנ- צושרייבן לעבנס בילדער פאַרן יונגן יידישן טעאַטער, און וועמעס פיעסן זיינען אויפגעפירט געוואָרן אין די יידישע טעאַטערס איבער דער גאַרער וועלט?

אַט די אַלע פאַרוואָסן און פאַדרוסן האָבן נישט אויפגעהערט צו עגבערן מיין מוח, ביז איך האָב באַשלאָסן אַנצושרייבן מיין פאָטערס לעבנס געשיכטע, כדי צו דערמאָנען און אונטערשטרייכן זיינע אויפ- טוענגען און פאַרדינסטן.

און דאָן איז מיר איינגעפאַלן דער געדאַנק איינצולאָדן מיין שוועסטער מרים, וועלכע האָט באַשריבן אונדזער פאָטערס קינדער- יאָרן און יוגנט אין איר ענגלישן בוך „יעסטערדעי“, איבערזעצן אין יידיש, יענעם טייל פון איר בוך, און אַזוי ווערן אַ שותפטע אין מיין ווערק.

מרים האָט מיין פראַיעקט און איינלאָדונג אָנגענומען, און אין פאַרלויף פון עטלעכע וואָכן מיר צוגעשיקט דעם נויטיקן מאַטעריאַל, וועלכן זי האָט אליין איבערגעזעצט אין אַ פראַכטפולן יידיש.

צוויי יאָר צייט האָב איך געאַרבעט אויף דער ביאָגראַפיע, וועלכע איך האָב אַ נאָמען געגעבן „אונדזער פאָטער שמר“ און, נאַטירלעך, אָנגעגעבן מרים'ס נאָמען ווי איינע פון די פאַרפאַסערנס.

אין פּרילינג פון 1947, איז די ביאָגראַפיע געדרוקט געוואָרן אין פאַרזעצונגען, אין דער ניו יאָרקער צייטונג, „דער טאַג“. זריי יאָר שפעטער איז עס אַרויסגעגעבן געוואָרן אין בוך־פאַרמאַט דורכן „איקוף“.

און אין 1953 איז דער בוך איבערזעצט געוואָרן אין העברעאיש וואָן איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פֿונעם אחיאסף פּאַרלאַג אין ירושלים.

— — — — —

מרים — דער מענטש

מרים איז געווען אַן אויסערגעוויינלעכער באַגאַבטער און פֿיין איקער מענטש. אחוץ אַ פֿינע שרייבערין, לעקטאָרין, רעדנערין און אַרגאַניזאַטאָרין, איז זי אויך געווען אַ סקולפּטאָרין, געמאַכט אַ צאָל פֿאַרשיידענע פיגורן און גאָר פֿינע ביוסטן פֿון איר מאַן און קינדער. זי האָט געקענט די קונסט פֿון סעראַמיקס, און געמאַכט פֿאַרשיידענע כלים פֿאַרן הויז אין פֿאַרשיידענע מוסטערן און קאַלירן. זי איז געווען אַ לייַדנשאַפּטלעכע שאַך־שפּילערין; זי האָט געקענט גוט שפּילן פּיאַנע; געווען אַ וואַנדערלעכע בעל־הבית'טע, געקענט גוט נייען און קאָכן, און אירע מאַכלים האָבן געהאַט אַ שם מיט זייער באַטעמ'ט־קייט. זי האָט געקענט כמעט אַלץ פֿאַריכטן אין הויז — עלעקטרישע רערן, צעבראַכענע כלים, צעבראַכענע מעבל, א.א.וו. אַזוי אַז איר מאַן האָט איר, אין שפּאַס, אַ צונאַמען געגעבן „מַרס. פּיקט־אײַט“.

מרים האָט ליב געהאַט מענטשן, און מענטשן האָבן זי ליב געהאַט. איר הויז איז שטענדיק געווען אָפֿן פֿאַר מיטגלידער פֿון איר און פֿון איר מאַנס פּאַמיליעס, פֿאַר פֿריינט און באַקאַנטע, פֿאַר מוזיקער, קאַמפּאָזיטאָרן, שווישפּילער און קינסטלער, וועלכע פּלעגן זיך דאַרט אָפט פֿאַרזאַמלען, און געניסן פֿון איר און איר מאַנס וואַרעמקייט און גאַסטפֿריינטלעכקייט.

די לעצטע פינף יאָר פֿון איר לעבן, האָט מרים געליטן פֿון ברוסט־קענסער, דאָך האָט זי אירע פֿאַרשיידענע טעטיקייטן גיטש אויפֿגעגעבן ביז כמעט די לעצטע טעג פֿון איר לעבן.

זי איז געשטאַרבן אין איר היים אין ניו יאָרק, דעם 11טן אָקטאָבער, 1951, אין עלטער פֿון 68 יאָר, אַרומגערינגלט פֿון אירע ליבסטע און טייערסטע, אין וועמעס הערצער און געדעכענישן זי וועט בלייבן אייביק לעבן.

א. טאנענבוים

1913—1848

א. טאנענבוים

צווישן די אָפּטע באַזוכער ביי אונדז אין הויז אין די יאָרן 1893-1896, איז געווען דער שרייבער א. טאנענבוים, וועלכער האָט זיך פּאַפּולער געמאַכט מיט זיינע וויסנשאַפּטלעכע ביכער, און איבער-הויפט מיט זיין ראַמאַן „די געהיימניסע פון רוסישן קיזערליכן הויף“.

טאנענבוים איז געווען אַ שטילער און באשיידענער מענטש, פון מיטלן וואוקס, מיט טונקל ברוינע האַר און אויגן, און צאַרטע גע-זיכט־שטריכן. דער פּאַטער האָט אים ליב געהאַט, און ער דעם פּאַטער אויך. מיר קינדער, האָבן ליב געהאַט זיך צוצוהערן צו זייערע דיסקוסיעס וועגן יידישע שרייבער און ליטעראַטור, אָבער מער פון אַלס האָט אונדז אַמוזירט צו זען, ווי טאנענבוים רעדט. צום ביישפּיל, ווען ער פלעגט רעדן, פלעגט ער ניט קוקן אויפן מענטשן צו וועמען ער האָט גערעדט, נאָר גלאַט אַזוי, אין דער וועלט אריין, און דערביי מאַכן מאַדנע האוואיעס. ביי אונדז אין עס־צימער, איבערן טיש, איז געהאנגען אַ שפיגל. ווען טאנענבוים פלעגט זיצן ביים טיש און רעדן, פלעגט ער קוקן אויף זיך אין שפיגל, און ס'האַט אויסגעזען, אַז ער רעדט צו זיך אַליין.

מיט אים פלעגט שטענדיק קומען זיין פרוי (זי איז ביי אים געווען די צווייטע), וועלכע פלעגט זיך אונטערשרייבן מיטן נאָמען „כאַסיע די חכמה“ אויף די אַרטיקלען, וואָס זי פלעגט שרייבן.

כאַסיע איז געווען פונקט דער היפוך פון איר געבילדעטן מאַן. ווי שטיל ער האָט גערעדט, אַזוי הויך האָט זי געשריגן. ווי באַשיידן

ער איז געווען, אזוי גרויס־האלטנדיק איז זי געווען, נישט אויפ־
הערנדיק צו רעדן פון איר קלוגשאפט און חכמה. זי פלעגט זיך אַ
סך פּוצן, טראָגן היינטמאָדישע קליידער, ווי אויך אַ בלויען פּינסנע
אויף די אויגן. מען האָט לייכט געקענט זען, אַז זייער היראַט איז
ניט געווען קיין גליקלעכע. מיר אלע, אריינרעכנדיק אונדזער פּאַטער,
האַבן שטאַרק רחמנות געהאַט אויף דעם ליבן און שטילן טאַנענבוים.

מאָריס ראָזענפעלד

1923—1862

מאַריס ראָזענפעלד

איך האָב געקענט מאַריס ראָזענפעלדן פֿון מיין פֿריסטער יוגנט. ווי אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין די זשורנאַלן, וואָס מיין פֿאַטער, שמ"ר, פֿלעגט אַרויסגעבן, איז ראָזענפעלד אַ סך יאָרן געווען אַן אַפֿטער באַזוכער ביי אונדז אין הויז, ווי איך אין פֿאַטערס דרוקעריי.

מיין פֿאַטער איז געווען צווישן די ערשטע דאָ אין אַמעריקע צו אנערקענען ראָזענפעלדס טאַלאַנט. נאָך אין יאָר 1890, ווען ראָזענפעלד איז נאָך געווען קנאַפּ באַוואוסט, האָט שוין דער פֿאַטער געדרוקט זיינען לידער אין זיין זשורנאַל „דער מענטשטנפֿריינד“, וואָס ער האָט דאָן אַרויסגעגעבן — און באַצאַלט פֿאַר זיי אויך. צוליב וואָס דערמאן איך דעם פֿונקט פֿון באַצאַלן אַ שרייבער פֿאַר זיין אַרבעט? ווייל אין יענער צייט איז דאָס געווען אַ זעלטנקייט. די יידישע פרעסע איז דעמאָלט געווען מאטעריעל זייער אַרעם, און שרייבער פֿלעגן שלעכט באַלוינט ווערן. עס האָבן געקראָגן באַצאַלט נאָר די אַנגע־שטעלטע, דרויסנדיקע שרייבער האָבן מיטגעארבעט אומזיסט. אויך ראָזענפעלד האָט געגעבן זיינע לידער צו צייטונגען פֿאַר אַ לאַנגער צייט, אָן וועלכער עס איז באַלוינונג.

איך געדענק גוט ראָזענפעלדן, ווען ער איז אַלט געווען אַ יאָר דרייסיק. ער איז געווען פֿון מיטעלן וואוקס, שלאַנק געבויט, און רירעוודיק, געהאַט האָט ער פֿעד־שוואַרצע האָר, ברענענדיקע שוואַר־צע אויגן, און געטראָגן האָט ער אַ פֿראַנצויזיש בערדל. אַ טונקל־רויטע פֿאַרב האָט זיך שטענדיק געשפּילט אין זיינע באַקן, אַזוי ווי עס וואָלט אין אים עפעס געברענט; זיין טעמפּעראַמענט איז טאַקע געווען אַ הייסער, אַ זודיקער. שטענדיק האָט ער זיך וועגן עפעס געקאַכט; וועגן ליטעראַרישע ענינים, וועגן צייט־פֿראַגן, צי סתם אַזוי וועגן מענטשן.

אין יענער צייט איז ער געווען אַ גרויסער אַרעמאַן. ער, זיין

פרוי און צוויי קינדער, אַ יינגעלע און אַ מיידעלע, האָבן געהאַט אַ
שווער, געמוטשעט לעבן. צוליב דעם האָט זיך אין זיין האַרצן אָנגע-
קליבן אַ היפש ביסל פאַרביטערונג.

איך געדענק, ווי ער האָט איינמאַל, זייענדיק ביי אונדז אין
הויז, דערציילט דעם פּאָלגנדיקן אינצידענט:

ער האָט אָנגעשריבן אַ ליד און עס געבראַכט צום רעדאקטאָר
פון „טאגעבלאַט“, ער זאָל עס ביי אים קויפן.

— איך דאַרף ניט קיין לידער! — האָט אים דער רעדאקטאָר
געענפערט.

— ווען איר וועט ניט קויפן מיינע לידער, האָב איך דאָך ניט
פון וואָס צו לעבן? — האָט זיך ראזענפעלד ביי אים געבעטן.

— טאָ לעבט ניט! — איז געווען דער ענטפער פונם רעדאקטאָר.

אַ פאַרשעמטער, אַ צערודערטער, איז ראזענפעלד אַוועק אַהיים.
אַבער אַזוי ווי עס איז איינפאַך ניט געווען קיין ברויט אין הויז, האָט
זיין פרוי גענומען דאָס ליד און איז אַליין אַוועק צום רעדאקטאָר.
מיט טרערן אין די אויגן האָט זי זיך ביי אים געבעטן, ער זאָל דאָס
ליד ביי איר קויפן.

— אויב איר ווילט אַ קוואַדער, וועל איך עס ביי אייך נעמען!
די אַרעמע פרוי ראזענפעלד האָט קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט.
זי האָט צוגענומען דעם קוואַדער, און געקויפט ברויט פאַר אירע
קינדער.

איז אַ וואונדער וואָס ראזענפעלד איז געווען פאַרביטערט?
אין אַ ליד, וואָס ער האָט אין יענער צייט אָנגעשריבן, טענה'ט
ער זיך אויס מיט גאָט צוליב זיין צרה'דיקן עסן. דאָס ליד הייסט
„ברויט מיט טיי“, און דאַרט זאָגט ער:

נאָר ברויט מיט טיי, און ברויט מיט טיי!
דאָס איז אַ קעסט, אַז אַן און וויי.
דען ביסטו, גאָט, אויף מיר אין כעס,
וואָס דו דערלויבסט זיך אַזאַ שפּאַסט?
צו זשאַלעווען סאַרדינס אַ באַקס,
אַ שטיקל קעז, אַ ברעקל לאַקס.

אביסל מילך, אמאל אן איין!
נאך ברויט מיט טיי, און ברויט מיט טיי!
דאס איז אַ קעסט, אַז אַז און וויי!

ראזענפעלד איז געקומען קיין אמעריקע אין יאָר 1886, און זיך באַזעצט אין ניו־יאָרק. כדי מפרנס זיין זיין פאָמיליע (ער איז שוין דעמאָלט געווען פאָרהייראַט), האָט ער זיך גענומען צו שניידעריי. צען לאַנגע יאָר האָט ער געאַרבעט אין סוועט־שעפּער. צוזאַמען מיט דער נאָדל האָט אויך פלייסיק געאַרבעט זיין פעדער. אין יענער צייט האָט ער פאַרפאַסט פיל פון זיינע ארבעטער־לידער, אין וועלכע זיין טאַלאַנט האָט געפונען דעם פולסטן אויסדרוק. די לידער זיינען געשריבן געוואָרן מיט אַ סך פייער, פראַטעסט און פיין איבער דעם דעמאָלטדיקן שרעקלעכן צושטאַנד, אין וועלכן די ארבעטער זיינען געווען געצוואונגען צו אַרבעטן אין די סוועט־שעפּער. זיין געדיכט „די סוועט־שאַפּ“ פון וועלכן איך ברענג אַ פאַר פערזן, איז זיכער איינס פון די בעסטע, אויב ניט דאָס דאָס בעסטע, פון דעם מין, אין דער יידישער ליטעראַטור.

עס רוישן אין שאַפּ אַזוי ווילד די מאַשינען,
אַז אַפּטמאָל פאַרגעס איך אין רויש דאָס איך ביי; —
איך ווער אין דעם שרעקלעכן טומל פאַרלאָרן,
מיין איך ווערט דאָרט בטל, איך ווער אַ מאַשין;
איך אַרבעט און ארבעט, און אַרבעט אַן חשבון,
עס שאַפט זיך, און שאַפט זיך, און שאַפט זיך אַן צאַל.
פאַר וואָס? און פאַר וועמען? איך ווייס ניט, איך פּרעג ניט,
ווי קומט אַ מאַשינע צו דענקען אַמאָל?
נישטאַ קיין געפיל, קיין געדאַנק, קיין פאַרשטאַנד גאַר; —
די ביטערע, בלוטיקע אַרבעט דערשלאָגט
דאָס איידלסטע, שענסטע און בעסטע, דאָס רייכסטע,
דאָס טיפּסטע, דאָס העכסטע, וואָס לעבן פאַרמאַגט.
עס שווינדן סעקונדן, מינוטן און שטונדן,
גאַר זעגל־שנעל פליען די נעכט מיט די טעג; —
איך טרייב די מאַשין, גלייך איך וויל זי דעריאָגן,
איך יאָג אַן אַ שכל, איך יאָג אַן אַ ברעג.

צוליב דעם וואָס מאַריס ראזענפעלד האָט געאַרבעט ווי אַ
שניידער, האָבן אייניקע פון זיינע שרייבער־קאלעגן אים אָנגערופן

„שניידער“, ווען זיי האָבן זיך מיט אים צעקריגט. דאָס האָט אים זייער וויי געטאָן, האָט ער מיט זיין שאַרפער פּעדער, אויסגעגאַסן זיין כּעס אויף זיי. אין זיין געדיכט „דער לאטוטיס אָדער דער לומפּשניידער“, ענטפּערט ער זיי מיט די ווערטער:

שניידער בין איך און וועל שניידן
אימער מער און מער.
ווי דעם, וואָס וועט מוזן ליידן
פון מיין שאַרפּער שער.
שניידן וועט עס אייך און קלעמען,
קלעמען אויף דאָס ניי,
ציטערט, דען איך וועל זיך נעמען
צו דער שניידעריי!

וועט מיין שער ניט שניידן קענטן,
גליט מיין אייזן רויט.
איך וועל פרעסן, איך וועל ברענען,
ברענען אייך צום טויט.
וועט די צייט מיין אייזן קילן,
גליט מיין נאָדל נאָך,
און איר זאָלט אויך ענדלעך פּילן
ביז צום ביין מיין שטאָך.

איך בין אַ „לאטוטיס“, ניקסן
זיינט איר — דאָס איז וואָר!
גאַנצעס האָב איך ניט צו פּיקסן,
לומפּן פּיקס איך נאָך.
אלזאָ שטומט אין איירע זומפּן,
שמירער פון באַטרוג!
דען צו שניידן אייך, איר לומפּן,
בין איך גוט גענוג.

ראזענפעלד פלעגט אָפּט אויפטרעטן אויף קאַנצערטן און פּאַר־
טראגן זיינע לידער. ער האָט געהאַט אַ קלאָרע דיקציע, און שאַרף
אַרויסגעבראַכט דעם „ר“. ער האָט זיינע לידער דעקלאַמירט מיט
אַ סך פּאַרב און פייער. געוויינלעך פלעגט ער פּאַרטראגן זיינע לענ־
גערע פּאַעמען, און די וועלכע האָבן געהאַט אַ מער אָדער ווייניקער

דראמאטישן אינהאלט. איך האָב אים געהערט דעקלאַמירן מערערע
מאַל פון דער פּלאַטפאָרמע „די ליכט־פאַרקויפּערין“, „דער בלינדער
בעטלער“, „אויפן בוזעם פון ים“, און „חנוכה־ליכט“.

ווען ער פּלעגט קומען צו אונדז אין הויז, פּלעגט ער, אויף מיין
פּאָטערס בקשה, אויך פאַרטראַגן אייניקע פון זיינע לידער, אָבער
די מער־שטילערע, די פּיינערע, ווי „הערבסט־בלעטלעך“, „זכרונות“,
„מיין יינגעלע“, און אַנדערע. ער פּלעגט אויך זינגען זיינע לידער,
צו וועלכע ס'איז צוגעפּאַסט געוואָרן מוזיק. די לידער, וואָס איך
געדענק נאָך ביז היינטיקן טאָג, זיינען „דאָס וויג־ליד“, „מיין רוד־
פּלאַץ“ און „אַ לאַנגער אויגנבליק“. ווער עס האָט פאַרפּאַסט די מוזיק,
ווייס איך נישט. קאָן זיין, אַז ראַזענפּעלד אליין האָט עס געטאָן.

איין מאַל איז ראַזענפּעלד אַריין צו אונדז אין הויז אין אַ גע־
הויבענער שטימונג. ער האָט געבראַכט מיט זיך אַן ענגלישע פּאָעמע,
וואָס ער האָט פאַרפּאַסט.

וואָס עפעס פּלוצלונג אַ ליד אויף ענגליש? איז די מעשה דער־
פון זאָ: ראַזענפּעלד האָט זיך באַגעגנט מיט ישראל זאַנגוויל, דעם
באַוואוסטן יידיש־ענגלישן שרייבער, וועלכער איז דאָן געווען אויף
אַ באַזוך אין ניר־יאָרק. זאַנגוויל האָט געהאַט געלייענט איבערזע־
צונגען פון אַ פּאַר פון ראַזענפּעלדס פּאָעמעס, און זיי זיינען אים
שטאַרק געפּעלן געוואָרן. ווען ער האָט זיך באַגעגנט מיט ראַזענ־
פּעלדן, האָט ער אים געפּרעגט פאַרוואָס ער זאָל נישט פּרובירן שרייבן
פּאָעמעס אין דער ענגלישער שפּראַך? אַביסל ענגליש האָט ראַזענ־
פּעלד געקענט. האָט ער זיך אַוועקגעזעצט. פאַרפּאַסט אַ פּאָעמע, און
עס געבראַכט צו אונדז אין הויז אויף מבינות. די ווערטער פונם ליד
זיינען ווי פּאָלגט:

*I look up against the sky,
The sun is smiling, so am I.
I look up again on high,
The clouds are weeping, so am I.
Why do I smile?
Why do I weep?
I do not know.
It lies too deep.*

דאָס ליד האָט אין זיך ראַזענפּעלדס צאַרטקייט און געפיל. עס

איז אונדז אלעמען שטארק געפעלן געוואָרן, אַחוץ וואָס מיר, יונג-וואָרג, דאָס מיינט מיין ברודער, מיינע ביידע שוועסטער און איך, וועלכע האָבן שוין געקאנט אַביסל ענגלישע גראַמאַטיק, האָבן אים אויפּמערקזאַם געמאַכט, אַז מען קען ניט זאָגן „לוק אפּ אַגענסט דהי סקאַי“; מען דאַרף זאָגן: „לוק אפּ טאַאַרדס דהי סקאַי“ אָדער „אַפּאַן דהי סקאַי“. ראַזענפעלד האָט זיך צוגעהערט צו אונדזער קריטיק, און צוגעזאָגט דאָס ליד אויסצובעסערן.

די לעצטע עטלעכע יאָר פון זיין לעבן האָט מאַריס ראַזנעפעלד, מיט זיין פרוי און טאָכטער (דער זון זיינער, וועגן וועמען ער האָט אָנגעשריבן זיין באַרימט ליד „מיין יינגעלע“, איז געשטאַרבן צו זעכצן יאָר), געוואוינט אין יאַנקערס, ניו-יאָרק. זיינע לידער, וועלכע זיינען איבערגעזעצט געוואָרן אין פאַרשיידענע שפּראַכן, האָבן אים אַריינגעבראַכט גענוג געלט, ער זאָל זיך קויפן אַ הויז און פאַרברענגען אַ רואיק לעבן. האָט מען אים זעלטן געזען אין די ניו-יאָרקער קיי-בעצאַרניעס אָדער רעדאַקציעס.

עס איז געווען אַ קאַלטער פאַרנאַכט אין יאָר 1923, ווען איך האָב זיך אומדערוואַרט געטראָפן מיט אים ביים אַריינגאַנג פון דער בראָדווייער סאַבוויי.

ער איז געווען שטאַרק פאַרעלטערט און פאַרענדערט פאַר די עטלעכע יאָר, וואָס איך האָב אים ניט געזען. ער איז געווען ניט געזונט, דאָס פנים בלאַס און קרענקלעך, מיט ברילן אויף די אויגן, און ער האָט געהאַלטן אַ שטעקן, אָן וועלכן ער האָט זיך אָנגעשפּאַרט.

ווען מיר זיינען אַריין אין באָן און געפונען פלעצער צו זיצן, האָט ראַזנעפעלד מיר דערציילט, אַז ער שרייבט נאָר ענגלישע פּאַעמעס, אָן טאַקע באַלד, אויפן אַרט, האָט ער אָנגעהויבן דעקלאַ-מירן אייניקע פון זיי.

צוליב דעם גרויסן טומל פון דער לויפנדיקער באָן, האָב איך ניט געהערט קיין וואָרט, אָבער איך האָב אים ניט איבערגעשלאָגן. איך בין געזעסן און געקוקט אויף זיין געזיכט, און געשטוינט פון דער ענדערונג, וואָס איז אין אים פאַרגעקומען אין די עטלעכע מי-נוטן, וואָס ער האָט גענומער דעקלאַמירן זיינע לידער. אין זיינע אויגן האָט זיך אָנגעצונדן אַ פייער, אין די באַקן האָט זיך באַוויזן אַ רויטלעכע פאַרב. איך האָב פאַר זיך דערזען דעם אַלטן — ניין, דעם יונגן — ראַזנעפעלדן, וועלכן איך האָב אַזוי גוט געקענט מיט יאָרן צוריק.

איך האָב באַדאַרפט אַראָפּשטייגן פריער פון אים. ווען איך
האָב זיך מיט אים געזעגנט, האָט ער, דריקנדיק מיר וואַרעם די
האַנט, געזאָגט: „ראַזע, אינגיכן וועט איר זען אַ געדרוקט בוך פון
מיינע ענגלישע ליידער. איר, אַלס מיינער אַ גוטער פריינט, וועט
שטאַלץ זיין מיט מיר!“

דאָס בוך איז, ליידער, קיינמאָל ניט דערשינען, ווייל ראָזענפעלד
איז געשטאַרבן מיט עטלעכע חדשים שפעטער.

אברהם־מיכל שאַרקאַנסקי

1907—1869

אברהם-מיכל שארקאנסקי

כמעט יעדן אָוונט פלעגן צו אונדז אַרײַנקומען צוזאַמען, די פּאַעטן מאַריס ראָזענפעלד און אברהם-מיכל שארקאנסקי. איך גלויב אַז עס איז געווען אין יענער צײַט, ווען זײ האָבן צוזאַמען אַרויסגעגעבן דעם זשורנאַל „דער אשמדאי“.

שארקאנסקי איז געווען דער היפּוך פון ראזענפעלדן, סײ אין אויסזען, סײ אין טעמפּעראַמענט. ראזענפעלד איז געווען אַ טונקעלער, מיט שוואַרץ-געקרייזלטע האַר און שוואַרצע אויגן, און מיט אַ רױט־לעכער פאַרב אין די באַקן; שארקאנסקי איז געווען אַ בלייכער, מיט ברוינע, זײדענע האַר, און זײנע אויגן זײנען געווען גרויסע, און פון העל־גרויען קאַליר. ראזענפעלד האָט באַזעסן אַ ברויזנדן טעמ־פּעראַמענט, און האָט זיך שטענדיק וועגן עפּעס געהיצט און דיס־פּוטירט; שארקאנסקי איז געווען אַ שווייגנדיקער, און האָט געקענט אַפּזיצן אַ גאַנצן אָוונט און ניט אויסריידן קײן וואָרט. אַ חוץ אײן מאַל, געדענק איך, האָט ער פאַרגעטראָגן זײנס אַ ליד, מיט דעם פּאַלגנדן ערשטן פּערז:

„ווי מײן באבע האָט גערעדט,
אויף דעם שטייגער שרייב איך.
איך בין אַ ײדישער פּאַעט,
און אַ קבצן בלייב איך . . .“ א.א.וו.

מײן מוטער איז געווען אַ גאַסטפּרײנטלעכע פּרוי. זי האָט ליב געהאַט ווען מענטשן פלעגן קומען צו אונדז, און האָט געזאָרגט דער טיש זאָל שטענדיק זײן אַ געדעקטער, און יעדער וואָס קומט אַרײַן זאָל קריגן אַ גלעזל טײ און עפּעס צובײסן. צווישן אַנדערע מאכלים, פלעגט זי אַוועקשטעלן אויפן טיש הײסע באָב און אַרבעס פאַר די געסט.

שארקאנסקי האָט זײער ליב געהאַט באב, פלעגט ער אַפּזיצן אַ

גאנצן אָוונט, איין פוס פאַרלייגט אויף דער צווייטער, מיט דער רעכט־
טער האַנט גלעטן זיין וואַנצעלע איבער דער לינקער זייט ליפּ, און
קיען באב.

איין מאָל, אויפּעסנדיק אַ גרויסע שיסל באב, איז ער אויפּגע־
שטאַנען, גענומען זיין הוט, און צוגייענדיק צו מיין מוטער, איר אַ
זאָג געטאָן קאַלט און מאַנאַטאָן: „מַרס. שאַמער, אייערע באב זיינען
היינט געווען האַרט“. און איז אַוועקגעגאַנגען.

— — —

שאַרקאַנסקי איז פאַר אַ קורצער צייט, איינגעשטאַנען ווי אַ
„באַרדער“ ביי מיינער אַ מומע.

איין פרימאַרגן, ווען ער איז אויפּגעשטאַנען פון שלאָף און זיך
געוואָלט איינוואַשן, האָט ער געפונען אַז די וואַסער פון „סינק“ האָט
„געסטאַפט“. דערזענדיק אַ קרוג מילך, וואָס איז געשטאַנען אויפּן
טיש, האָט ער זיך גענומען וואַשן מיט די מילך.

ווען מיין מומע איז אַריין אין צימער, און דערזען ווי שאַר־
קאַנסקי וואַשט זיך מיט דער מילך, וואָס זי האָט אָנגעגרייט פאַר אירע
קליינע קינדער, האָט זי פאַרדריסלעך אויסגערופן:

„וואָס איז דאָס, שאַרקאַנסקי, איר וואַשט זיך גאַר מיט מילך?“

ער האָט איר פאַרוואַנדערט אָנגעקוקט.

„נו, איז וואָס, מַרס. גינבורג? מילך איז שלעכט?“

— — —

שאַרקאַנסקי האָט איין בייטאַג, באַגעגענט מיין שוואַגער, טשאַרלס
צונזער, אויפּן גאַס, און אים איינגעלאָדן אַרויפּצוגיין צו זיך אין צימער,
וואו זיי וועלן קענען אַביסל שמועסן.

טשאַרלס האָט די איינלאָדונג אָנגענומען.

אַרויפּקלעטערנדיק די צענדליקע טרעפּ צום פינפטן פלאַך פון
דער „טענעמענט“ הויז, אין וועלכער שאַרקאַנסקי האָט געוואוינט,
און אַריינגייענדיק אין זיין צימער, האָט זיך שאַרקאַנסקי אַריינגע־

לייגט אין זיין בעט, זיך איבערגעדעקט מיט אַ קאַלדרע, און אַ זאַג
געטאַן:

„צונזער, ווען איר וועט אַוועקגיין, ניט פאַרגעסט אַרונטער-
צולאַזן דעם „לעטש.““

— — — —

איין בייטאַג, איז ראַזענפעלד אַריינגעפלויגן אין מיין פּאַטערס
דרוקעריי, אַ צעהיצטער, אַ צאַרנדיקער, און זיך נאַכגעפרעגט אויב
שארקאַנסקי איז דאָרט דאָ, אָדער צי ער איז דאָרט געווען. דער
פּאַטער האָט אים געענטפערט אַז ניין, און געפרעגט פאַרוואָס ער,
ראַזענפעלד, איז אַזוי אין כּעס.

„איר פרעגט פאַרוואָס איך בין אין כּעס?“ האָט ראַזענפעלד
אויסגערופן. „טאָ הערט: איך קום איצט פון קאַצענעלנבאַגענס „סטאַר“,
האָט מען מיר דערציילט אַז שאַרקאַנסקי איז דאָרטן געווען, און פאַר
אַ סך מענטשן אין די אויגן געזאַגט, אַז איך קען ניט שרייבן. איר
הער טווערטער? איך קען ניט שרייבן! וויל איך אים כאַפן און צע-
ברעכן אַלע זיינע ביינער.“

איז ראַזענפעלד אַרומגעלאָפן זוכן שאַרקאַנסקין פון איין רע-
דאַקציע אין דער צווייטער; פון איין בוך געשעפט צום צווייטן; פון
איין קאַפע הויז צו דער צווייטער; אין שאַרקאַנסקיס היים איז ער
געווען, אָבער נישטאַ שאַרקאַנסקי! ווי איז וואַסער אַריינגעפאַלן!

אַ מידער, אַ פאַרמאַטערטער און אנטוישטער, איז ראַזענפעלד
אַוועק צו זיך אַהיים. ווען ער איז אַריינגעקומען אין הויז, איז זיין
פרוי אים אַנטקעגן געקומען, און שטיל אַ שעפטשע געטאַן אים אין
אויער: „מאַך ניט קיין טומל, שאַרקאַנסקי שלאַפּט.“ און ווירקלעך,
אויף דער סאַפע פון זייער „ליווינג-רום“, איז שאַרקאַנסקי געלעגן
אַן אויסגעצויגענער, און געשמאַק געשלאָפן.

ניין, ראַזענפעלד האָט זיך צו אים ניט געכאַפט שלאָגן. ער האָט
זיך גאָר צעלאַכט. עפעס די גאַנצע זאַך איז אים אויסגעקומען מאַדנע
קאַמיש.

— — — —

שארקאנסקי איז געווען, א חויץ א פאָעט, אויך א פיעסן־שריי־
בער פאַרן יידישן טעאַטער. זיינע טעאַטער שטיק „ונתנה תוקף“ און „כל
גדרי“ האָבן געהאַט אַ היפּשן דערפּאָלג. ער איז געשטאַרבן אין ניו־יאָרק
אין יאָר 1907, אין עלטער פון אַכט־אויַן־דרייסיק יאָר.

שלמה שמולעווויטש

1943—1867

שלמה שמולעוויטש

ווען שלמה שמולעוויטש, אָדער סאלאמאן סמאַל, ווי ער פלעגט זיך שפעטער רופן, איז געקומען קיין ניו-יאָרק (אין 99-1898?). איז ער באלד געוואָרן אן אָפטער אריינגייער ביי אונדז אין הויז.

ער איז געווען אַ הויכער, קרעפטיקער, ברייט־פלייציקער מאַן, מיט רויטע באַקן און לעבעדיקע שאַרע אויגן.

קומען צו אונדז פלעגט ער שטענדיק גאַנץ פרי באַגינען. מיין מוטער האָט זיך אין מאַל אויף אים אָנגעביזערט. „שמולעוויטש“, האָט זי געזאָגט, „וואָס קומט איר אַזוי פרי? איר זעט דאָך אַז מיר זיינען נאָר וואָס אויפגעשטאַנען. קומט שפעטער, וועט איר זיין אַ גוטער גאַסט.“

ער האָט זיך ניט געפונען באַליידיקט פון די ווערטער, נאָר פאַרקערט, האָט זיך ברייט צעשמייכלט.

„איר האָט טאַקע רעכט, מאדאם שמר. איך וועל קומען שפעטער.“

ער האָט זיך העפלעך פאַרנייגט און איז אַוועק. ער איז שפעטער טאַקע צוריקגעקומען, אָבער אויף מאַרגן, גאַנץ פרי, איז ער ווידער ביי אונדז געווען.

שמולעוויטש פלעגט יעדע נייע ליד וואָס ער פלעגט פאַרפאַסן, פאַרלעזן און פרעגן די מיינונגען ניט נאָר פונם פאַטער, נאָר אויך פון מיין מוטער, מיין ברודער אברהם, און אפילו פון מינע ביידע שוועסטער און מיר, וועלכע זיינען דעמאָלט געווען נאָך גאָר יונגע מיידלעך. ער פלעגט אויך פאַרפאַסן מעלאָדיעס צו מאַנכע פון זיינע לידער, און באַזיצנדיק אַ שיינע באַריטאָן שטימע, זיי פאַר אונז פאַרזינגען. אין יענער צייט האָט ער פאַרפאַסט אַ מעלאָדיע צו מיין פאַטערס ליד, „די מוטער פאַלעסטינע“, וועלכע איז דעם פאַטער

שטאַרק געפעלן. מיר, מיידלעך, האָבן זיך די ליד אויסגעלערנט, און צוזאמען מיט שמולעוויטשן, זי מיטגעזונגען.

שמולעוויטש האָט געהאַט זיבן זין, און יעדער פון זיי האָט געשפילט אויף אַן אינסטרומענט. ער האָט מיט זיי שטאַרק שטאַל-צירט, און פלעגט פון זיי רייזן אַלס „מיין זויגענע קאָפעליע“.

ווען זיין פרוי איז געשטאַרבן, האָט ער נאָך אַמאָל חתונה גע-האַט, און געוואָרן אַ פּאַטער פון אַ מיידלע. ווען דאָס מיידלע איז אונטערגעוואָקסן, פלעגט זי אויפטרעטן מיט איר פּאַטער אויף קאַנ-צערטן, און זינגען זיינע לידער.

— — — —

איך האָב שמולעוויטשן ניט געזען פאַר צענדליקער יאָרן, צוליב דעם וואָס איך בין אוועקגעפאַרן פון ניו-יאָרק, און זיך באַזעצט אַין לאַס אנדזשעלעס.

גאַנץ פרי איין פרימאַרגן (עס איז געווען אין יאָר 1934), האָט מיין טעלעפאָן געקלונגען. ווען איך האָב אויפגעהויבן דאָס טרייבל, און אין ענטפער צו מיין „העלאָ“, האָט אַ באַקאַנטע שטימע אויסגע-רופן: „העלאַ ראַזע!“, האָב איך די שטימע באַלד דערקענט:

„שמולעוויטש! וואָס מאַכט איר? וואו זענט איר?“

איך האָב זיך באמת דערפרייט. אַזוי פיל יאָר אים ניט געזען און געהערט. איך האָב אים געגעבן מיין אַדרעס, און געבעטן ער זאָל אַריבערקומען. אין אַ האַלבער שעה אַרום, איז ער שוין ביי מיר געווען.

אַריינקומענדיק, האָט ער, אָן אַ וועלכע עס איז באַגריסונג, אַ זאָג געטאָן:

„איך האָב ערשט אָנגעשריבן אַ ניי ליד, וויל איך הערן אייער מיינונג.“

ער האָט זיך אוועקגעזעצט, אַרויסגענומען דעם מאַנוסקריפט פון דער בוזעם-קעשענע פון זיין ראָק, און הויך אויפן קול, עס גענומען פאַרלעזן.

איך האָב זיך צעלאַכט. דער זעלבער שמולעוויטש, ווי מיט יאָרן

צוריק, האָב איך געטראַכט. די זעלבע מידות! זיך ניט געענדערט
אויף אַ האַר!

אין אויסזען, אָבער האָט ער זיך יאָ געענדערט. די פאַרבייגיין
ענדע יאָרן האָבן געלאָזן זייערע צייכנס אויף זיין געזיכט, אויף זיינע
האַר, אויף זיין קערפער. אַן אַלטער מאַן איז איצט געזעסן קעגן מיר.

אָפגעלייענט זיין ליד, האָט ער זיך גענומען באַקלאַגן אויף זיין
שיקזאַל: אַז זיינע צאָלרייכע לידער, איבערהויפט זיין ליד „אַ ברייִ
וועלע דער מאַמען“, וועלכע איז אַזוי פּאָפּולער געוואָרן, ווערן אָפט
געזונגען אויף פאַרשיידענע קאָנצערטן און אויף יידישע ראַדיאָס, אָבער
אַז ער קריגט ניט קיין סענט פאַר זיי, אין דער צייט ווען ער מוטשעט
זיך אַ לעבן צו מאַכן.

דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל וואָס איך האָב אים געזען. ער
איז געשטאַרבן אין ניו־יאָרק, אין אָנהייב יאנואר 1943, אין עלטער
פון 76 יאָר.

נפתלי־הערץ אימבער

1909—1856

נפתלי הערץ אימבער

נפתלי הערץ אימבער איז געווען אן אויסערגעוויינלעך אינטער-רעסאָנטער מענטש. אין די יאָרן 1899-1898, ווען ער פלעגט קומען צו אונז אין הויז, איז ער אַלט געווען אַ יאָר פיר - פינף און פערציק. אויסגעזען האָט ער ווי אַ ציגיינער. זיין געזיכט איז געווען פון אַ זייער טונקל-ברוינעם קאַליר, זיינע אויגן פּעך-שוואַרצע, און זיינע לאַנגע, שוואַרצע האָר האָבן דערגרייכט ביז זיינע שולטערן. ער ווּז געווען פון מיטעלן וואוקס, שלאַנק געבויט און פאַרמאַגט אַ זייער קלוגן שמיכל.

ג. ה. אימבער איז געווען אַ גרויסער אַרעמאַן. דער ריכטער מאיר סולצבערגער, פון פּילאָדעלפּיע, וואָס האָט שטאַרק פאַרערט אימבערס טאַלאַנט, האָט אים געגעבן אַ פענסיע פון פינף דאלער אַ וואָך. וויסנדיק אָבער, אַז ער האָט ליב דעם ביטערן טראַפּן, האָט סולצבערגער צוגעשיקט דאָס געלט צו הער פריידוס, דעם ביבליאָ-טעקער פון דער יידישער אַפּטיילונג פון דער פּאַבליק לייברערי, און אים אָנגעזאָגט ער זאָל געבן אימבערן נישט מער ווי אַ דאלער אָדער צוויי אויף אַמאָל.

אימבערן האָט דאָס זייער געקרענקט, און אין כּעס איז ער געווען ניט אויף סולצבערגערן, נאָר אויף פריידוסן.

ווי שוין געזאָגט, אין די יאָרן 1899-1898, איז אימבער ביי אונדז געווען אַן אַפּטער גאַסט. ער האָט זיך איינגערעדט, אַז ער איז אין מיר פאַרליבט. איך האָב איינמאָל געהערט, ווי ער זאָגט צום פּאָטער: „שמ״ר, גיב מיר דיין ראַזעלען, איך שטאַרב נאָך איר!“ אויף דעם האָט אים דער פּאָטער געענטפּערט מיט אַ געלעכטער: „נאַרישער ייד, דו ביסט דאָך אַלט גענוג צו זיין איר זיידע“.

איין זומערדיקן בייטאָג איז אימבער אַריינגעפּאַלן צו אונדז אין הויז זייער אַ קראַנקער. זיינע אויגן זיינען געווען פאַרלאָפּן מיט בלוט, און זיין פנים איז געווען פון אַ גרינעם קאַליר. ער האָט זיך אַוועק-

געלייגט אויף דער סאָפּע און גענומען שרייען: „שמ״ר, איך שטאַרב!
רוף אַ דאַקטאר!“

דער פּאָטער איז טאַקע באַלד אַרויסגעלאָפּן רופן אַ דאַקטאר.
מיינע ביידע שוועסטער און איך האָבן דערווייל פרובירט העלפּן
אימבערן מיט וואָס מיר האָבן געקענט. מיר האָבן אים אויסגעטאַן
די שיד, געלייגט קאַלט וואַסער צום קאַפּ, געגעבן וואַסער צום טרינ-
קען, א. אַז. וו.

דער פּאָטער איז באַלד צוריקגעקומען און געבראַכט מיט זיך
דר. בלאַשטיין, וועלכער האָט געוואוינט געגען איבער אונדזער הויז.

— וואָס איז דאָס, מר. אימבער, איר ווילט גאָר שטאַרבן? —
האָט דר. בלאַשטיין געפרעגט, צוגייענדיק צום חולה.

אימבער האָט געעפנט זיינע מידע אויגן.

— דאַקטאר — האָט ער געענטפערט — ווען דריי מלאכימ'לעך
שטייען אַרום מיר, וועט שוין דער מלאך-המות ניט קאַנען צוקומען
צו מיר!

— — —

דעם לעצטן מאָל וואָס איך האָב אימבערן געזען, איז געווען אין
יאָר 1909, ווען ער איז געלעגן קראַנק אין דעם „האר מאַריאַ האָס-
פיטאַל“, אויף דער איסט סייד פון ניו-יאָרק.

דער צימער אין וועלכן ער איז געלעגן, איז געווען אַ קליינער
און אַ שמאַלער, דאָס בעטל אויך אַזוי.

ווען איך בין אַריינגעקומען, האָט אימבער געעפנט זיינע מידע
אויגן, אַ שמייכל געטאַן און זיי באַלד ווידער פאַרמאַכט. ריידן האָט
ער ניט געקענט. ער איז געווען צו שוואַך. אַ פאַר טעג נאָך מיינ
באַזוך, איז ער נפטר געוואָרן, אין עלטער פון 53 יאָר.

אימבער'ס ביינער זיינען לעצטנס אַריבערגעשיקט געוואָרן קיין
ישראל, וואו זיי זיינען באערדיקט געוואָרן ניט ווייט פון הערצעלי'ס כּבר.
דאָס איז געטאַן געוואָרן אין אנערקענונג פאַר זיין פאַעמע „התּקוה“,
וועלכע איז געוואָרן די נאַציאָנאַלע הימנע ביי יידן.

אברהם פריידוס

1925—1867

אברהם פרידום

פון מיטעלן וואוקס, א פעטער, מיט אַ רונדן, גלאַטן פנים, און נאָך אַ גלאַטערן געגאַלטן קאַפּ.

ווען מ'האַט אים געפרעגט פאַרוואָס ער גאַלט שטענדיק אַפּ זיין קאַפּ, פלעגט ער ענטפערן: „כדי צו סטימולירן דאָס וואַקסן פון האַר“.

ער האָט ליב געהאַט צו עסן אַ סך, פלעגט עסן צוויי פאַרציעס פון יעדן געריכט, וואָס מ'האַט אים סערווירט, אָבער דעם קאַמפּאט פלעגט ער אויסלאָזן, כדי צו רעדוצירן.

ווען ער פלעגט באַגריסן אַ פריינט, האָט ער, אנשטאט אים געבן די האַנט, דערלאַנגט איין פינגער — דעם פאַרנסטן.

אין געזעלשאַפט — אַ שווייגער. ווען מ'האַט אים געפרעגט אַ פראַגע וואָס ער האָט ניט געקענט אָדער ניט געוואַלט ענטפערן, פלעגט ער האַלב עפענען דאָס מויל, און לאַכן מיט אַ שטומען געלעכטער.

האַט ליב געהאַט נאָר אַזעלכע מענטשן, וועלכע האָבן געהאַט שיינע שטימען צו ריידן. ער אַליין האָט ווייניק גערעדט, ווייל ער האָט ניט ליב געהאַט דעם קלאַנג פון זיין קול — אַזוי האָט ער גע-זאָגט. ער פלעגט אָפט גיין הערן דר. זשיטלאַווסקיין לעקטשורן, ניט כדי עפעס צו לערנען, נאָר בלויז צו הערן דעם קלאַנג פון זיין שטימע.

האַט ליב געהאַט מיידלעך מיט שוואַרצע האַר און שוואַרצע אויגן, פון בלאַנדע און רויט-האַריקע פלעגט ער אַנטלויפן ווי פון אַ מגפה, אָבער חתונה האָבן האָט ער ניט געוואַלט מיט קיינער.

ער האָט ניט געהאַט קיין פאַרשטענדעניש אָדער ליבשאַפט פאַר מוזיק. איז קיינמאָל נישט געגאַנגען הערן אַן אַפּערע אָדער אַ קאַנצערט, חוץ איין מאַל, האָט אים זיין פריינט, דער פּאָעט נפתלי הערץ אימבער, גענומען צו אַן אַפּערע. אַרויסגייענדיק, האָט אים אימ-בער געפרעגט, וואָס ס'איז אים אַממערסטן געפעלן געוואָרן אין דער

אָפּערע. האָט אים פּריידוס געענטפּערט: „דאָס שפּילן פּון דעם באַס“.
זינט דעמאָלט האָט אים אַימבער, שטיפּעריש, געגעבן אַ צונעמעניש:
„דאָס קעלבל“.

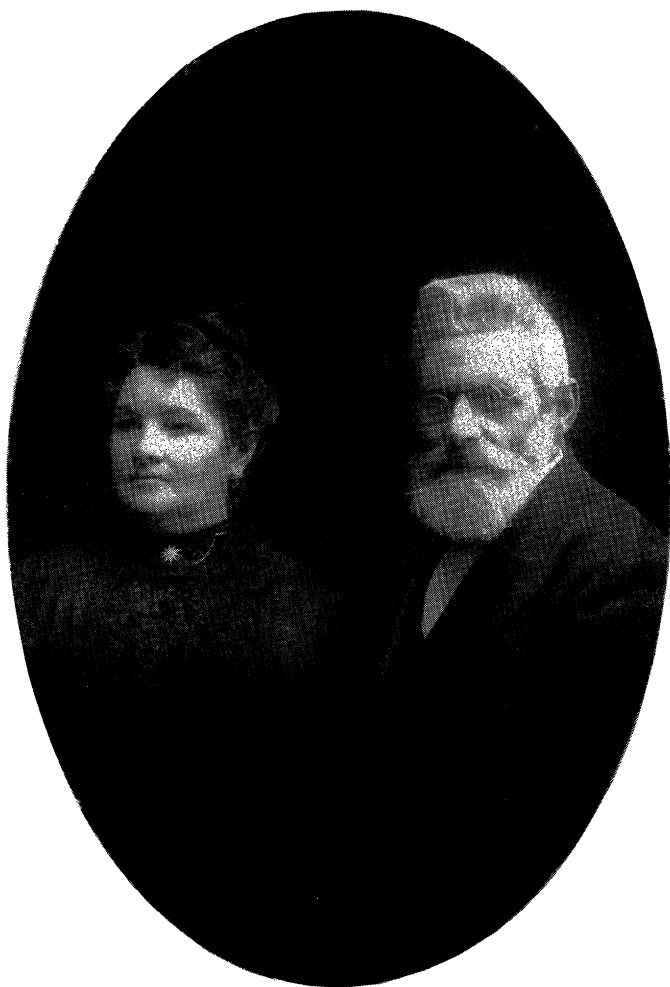
ער האָט גוואָלדיק ליב געהאַט זיין אַרבעט אַלס ביבליאָטעקער. ווען
די דירעקטאָרן האָבן אים געוואָלט העכערן זיינע קלעגלעכע שכירות,
האַט ער שטאַרק פּראָטעסטירט: „קויפט בעסער ביכער פאַר זעם
געלט“, האָט ער זיי געראָטן, און אַליין איז ער אַרומגעגאַנגען אָן אַ
מאַנטל דעם גאַנצן ווינטער.

ער האָט געהאַלפּן מיט וואָס נאָר ער האָט געקענט די יעניקע,
וואָס פּלעגן קומען צו אים אין ביבליאָטעק נאָך אינפּאַרמאַציע. ער
האַט זיי אַלעמען שטענדיק געהאַט אין זינען, און האָט געדענקט דעם
סאָרט אינפּאַרמאַציע אין וועלכער זיי האָבן זיך גענויטיקט. אין זיין
פּרייער צייט פּלעגט ער לייענען פאַרשידענע צייטונגען אין פאַר-
שידענע שפּראַכן, און מאַכן פאַרשידענע אויסשניטן פאַר פאַרשידענע
מענטשן. איך האָב אים איין מאָל געפּרעגט אַ פּראָגע וועגן ספּינאַטש,
האַט מיך פּריינט פּריידוס געקאַרמעט מיט אויסשניטן וועגן דעם
דאָזיקן מאַכל פאַר אַ יאָר צייט.

אין די אַוונטן, נאָך זיין אַרבעט אין ביבליאָטעק, פּלעגט ער
פאַרברענגען אין דער טומלדיקער „קאַפּע ראַיאַל“ אויף דער צוויי-
טער עוועניו, וועלכע איז געווען דער זאַמל־פּלאַץ פאַר שרייבער,
שוישפּילער, און אַנדערע. פּריידוס פּלעגט זיצן אַליין ביי אַ טישל
ביו שפּעט אין דער נאַכט, מיט קיינעם ניט ריידן, און מאַכן אויס-
שניטן פּון צייטונגען, ווען מ'האַט אים געפּרעגט, פאַרוואָס ער טוט
ניט אָט די אַרבעט ביי זיך אין צימער, אַנשטאָט אין דער טומלדיקער
קאַפּע, האָט ער געענטפּערט, אַז ער נויטיקט זיך אין אָט דעם טומל,
כדי צו באַלאַנסירן די שטילקייט וואָס הערשט אַרום אים דעם גאַנצן
טאָג אין ביבליאָטעק. אַ פאַרשטענדלעכער ענטפּער.

אַן איבערגעגעבענער פּריינט, אַ גוטער מענטש, געלעבט אַליין,
געשטאַרבן אַליין, אויף אַ רושיקער גאַס אין ניו־יאָרק.

פּריידוס איז געווען הויפּט ביבליאָטעקער פּון דער סעמיטישער
אָפּטיילונג אין דער פּאַבליק לייברערי אין ניו־יאָרק. ער האָט אַנ-
געהאַלטן דעם אַמט אין משך פּון צענדליקער יאָרן.

אליקום צונזער און זיין פרוי, פייגע
1913—1836

אליקום צונזער

דער נאָמען צונזער איז מיר שוין געווען באקאנט ווען איך בין נאך געווען אַ יונג קינד, צוליב דעם וואָס מיין מוטער פלעגט אָס זינגען זיינע לידער: „די בלום“, „די סאַכע“, „דאָס ליד פון פויגל“ און אַנדערע. זיין ליד „דער פוסטער פראַנט“ האָב איך, און מיינע ביידע שוועסטער, מרים און אַנא, זיך אויסגעלערנט אויף אויסנווייניק, און עס זינגען מיט די זשעסטיקולאַציעס וועלכע אונדזער פאָטער האָט אונדז אויסגעלערנט. עד היום געדענק איך נאָך די ווערטער פונם ליד:

איך בין זיך מיר אַ פראַנט
פון דער נייער וועלט
מיט האַנדשו אויף דער האַנט
דאָס הערצעלע אויסגעשטעלט:
אַ רעקעלע, ווי אַ שררה,
מיט גומענע קאלאַטאָן,
דאָס איז נאָר די צרה:
וואו נעמט מען דעם גראַש?

אליקום צונזער און זיין פאמיליע, זיינען געקומען פון רוסלאַנד און זיך באַזעצט אין ניו-יאָרק אין יאָר 1889, כמעט אין דער זעלבער צייט וואָס מיין פאָטער איז אַהין אָנגעקומען, אויך פון רוסלאַנד. אין יענעם יאָר, ווי אויך אין די יאָרן 1890-1891, האָט דער פאָטער אַרויס-געגעבן זיין זשורנאַל „דער מענטשנפריינט“, אין וועלכן צונזער פלעגט אָפט ביישטייערן זיינע לידער.

איין מאָל האָט דער פאָטער זיך גענומען די פרייהייט, און האָט פאַרביטן אַ וואָרט אין צונזערס אַ ליד. דאָס האָט שטאַרק פאַרדראָסן און באַליידיקט דעם פאָעט, צונזערן, און ביידע פריינט האָבן זיך צעקריגט, און ניט גערעדט איינער מיטן אַנדערן פאַר עטלעכע

יאר. ענדלעך, א דאנק מיין מוטערס באמיאונגען, האָבן זיי זיך איבער-געבעטן און שלום געמאַכט.

אין יאר 1900, ווען אונדזער פאמיליע האָט פאַרבראַכט דעם זומער אין דעם קליין, שיין שטעטעלע באיאן, ניו דזשורזי, פלעגט אליקום צונזער מיט זיין פרוי, פייגעלע, און זיינע צוויי זין, פיליפ און טשאַרלס, קומען אונדז אָפּט באַזוכן. עס איז געווען אין יענעם זומער, וואָס מיין שוועסטער מרים, און צונזערס יינגערער זון טשאַרלס, האָבן זיך פאַרליבט איינער אין אַנדערן, און טאַקע חתונה געהאַט מיט עטלעכע יאר שפעטער. און אזוי זיינען די שמר"ס און די צונזערס געוואָרן מחותנים און נאַטירלעך, זיך אָפּט באַגעגנט.

אליקום צונזער איז געווען אַ זייער אינטערעסאַנטער און ליב-לעכער מענטש. פון מיטלן וואוקס, שלאַנק און פעסט געבויט, גרויע, געדיכטע האָר, אַ קליין געשוירן בערדל, און גרויסע, קלוגע, בלויע אויגן, האָט ער געמאַכט אַן אנגענעמען איינדרוק אויף די, וועלכע האָבן אים באַגעגנט.

פאַרשטייט זיך אַז אויף אונדזערע באַגעגענישן, פלעגט צונזער פאַרטראַגן און זינגען זיינע לידער. (די מוזיק צו זיינע לידער האָט ער אויך אַליין פאַרפאַסט). קיין גרויסע שטימע האָט ער ניט געהאַט. זיין כוח איז געלעגן אין דעם אויסטייטשן פון אַ ליד. צו הערן און צו זען צונזערן זינגען זיינע לידער, איז געווען אַ גוואַלדיקער גייס-טיקער גענוס. זיצנדיק, מיט אויגן פאַרמאַכטע, קלאַפנדיק טאַקט מיט זיין רעכטן פוס, און מיט אַ באַוועגונג דאָ און דאָרט פון זיינע צאַרטע הענט, פלעגט ער אַרויסברענגען יעדן דעליקאַטן נואַנס פון זיינע לידער, וועלכע פלעגן טיף אַריינדרענגען אין די הערצער פון זיינע צוהערער.

געדענק איך ווי איינמאַל, ווען ער האָט פאַרגעטראַגן זיין ליד „דער אַלטער פאַטער“, אין וועלכער דער פאַטער באַקלאַגט זיך, אַז זיינע קינדער ווילן אים ניט האָבן ביי זיך, אַז זייערע טירן זיינען פאַר אים פאַרשלאַסן, און אַז ער האָט זיך ניט וואו אַהינצוטאָן, האָט זיך זיין אַכט-יאַריק טעכטערל, שרה'לע, וועלכע איז געווען אַנוועזנד, צעוויינט, איז צוגעלאָפן צו איר פאַטער, אים אַרומגענומען און שלוכצנ-דיק געזאָגט: „טאַטינקע, טאַטינקע, ווען איך וועל זיין אַ גרויסע, וועל איך קיין מאָל ניט פאַרשליסן די טיר פאַר דיר. דו וועסט קענען קומען צו מיר ווען דו וועסט נאָר וועלן“.

— — —

אליקום צונזער איז געווען עלטער פון מיין פאָטער מיט עלף יאָר, אָבער ער האָט אים איבערגעלעבט מיט אַכט יאָר. אין 1905, ווען מיין זעליגער פאָטער איז נפטר געוואָרן (אין עלטער פון 59 יאָר), האָט צונזער אָנגעשריבן די פאָלגנדע ליד צו זיין אַנדענק:

ש מ " ר

אין אַ קליין שטעטל, אַמאָל אין דער ליטע,
ליגט דאָרט אַ זויג־קינד אין בעט;
זעט, איצט פיל טויזנט באַגלייטן זיין מיטה
אין איינע פון די גרעסטע שטעט

ווען זיינע לעזער פון אַלע וועלט־טיילן
וואַלטן געפונען זיך היער,
וואַלט די לוויה מיליאָנען זיך ציילן,
עס האָט גאָר קיין שאַץ און קיין שיעור.

קליין איז די בעטל, וואו ער איז געבאָרן,
זיין טויט אָבער גרייכט אומעטום;
וואונדערלעך שטייגט ער אין די ביסל יאָרן,
זיין נאָמען — די וועלט נעמט אַרום!

וואו איז זיין געטלעכער גייסט ניט געפלוּיגן?
אין בבל, מצרים געווען,
אין שפּאַניע געקוקט מיט די גייסטיקע אויגן,
געשילדערט אונדז אַלץ מיט זיין פען.

לוי, בן־עזרא, און הורדוסיעס פּאַלאַץ,
זאהארע און קאַלטן סיביר,
האַרעמס פון סולטאַנס, הייזער פון דלות
פּאַטאַגראַפירט אויף פּאַפיר.

ער איז אין יעדנס נשמה געקראַכן,
די צימערלעך גרינטלעך באַזוכט,
האַט פּסיכאָלאָגיש די ווענט איינגעבראַכן,
געוויזן די שעדלעכע פּרוכט,

פרומקייט פאַרשטעלטע, און בילדונג פאַרקריפלט,
צדקות — פאַר אייגענעם נאָץ;
פּאַפּסטן און קלויסטערס מיט טומאה פאַרקניפלט,
און דלות מיט אויסערן פּוץ.

איינזאם אין צימער איז ער זיך געזעסן
און האָט עס זא פיל פראָדוצירט;
זא פיל ראַמאַנט, און לידער און פיעסן,
מיין זין ווערט צום שטוינען באַרירט!

ער איז ניט איינער אין צימער געוועזן
מיט אים וואר די „וועלט“ און די „צייט“;
קוקן אין זיי . . . און ציטירן און לעזן
פון איצט און פון פאָרגאַנגענהייט.

אויסלעזן זיינע, דאָרף דויערן יאָר,
און דאָן מאַנוסקריפטן אַ סך . . .
שמ״ר פאַרברייבט אין דעם יידנס זכרון,
כל זמן עס לעבט נאָך זיין שפראַך.

כ׳האַב נאָר איין טרייסטונג פאַר זיינע אבליס.
זיי זאָלן נאָר דענקען דערפון;
נימאַלט ווערט נאָכט פאַר אַזעלכע גדולים,
אייביק באַלויכט זיי די זון . . .

די פאָלגנדע האַרציקע ווערטער אויף מיין פאַטערס מצבה, האָט
צונזער אויך אָנגעשריבן:

„ ש מ ך ”

דיין נאָמען, ווי קלינגענד
דיין קבר, ווי שטיל.
געלעבט אַזוי ווייניק,
געשאַפט אַזוי פיל“.

אליקום צונזער איז געשטאַרבן דעם 22טן סעפטעמבער, 1913,
אין דער עלטער פון 77 יאָר, און איז באַערדיקט געוואָרן אויף דעם
וואשינגטאָנער בית-עולם, אין ברוקלין, ניט ווייט פון דעם קבר פון
זיין פריינט אברהם גאָלדפאָדען.

אברהם גאלדפארן

1908—1840

אברהם גאלדפאדען

ווען איך בין נאך געווען א קינד פון א יאר פינף־זעקס, איז שוין דער נאָמען גאלדפאדען מיר געווען באקאנט.

אונדזער פאָמיליע האָט אין יענער צייט געוואוינט אין פינסק, וואוהין מיר האָבן זיך אַריבערגעצויגן פון אדעס.

אין אדעס האָבן מיינע עלטערן געוואוינט זעקס יאָר (פון 1878 ביז 1884). עס איז געווען אין יענע יאָרן ווען מיין פאָטער, שמ"ר, וועלכער איז שוין באַוואוסט געווען ווי אַ שרייבער פון דערציילונגען און ראַמאַנען, האָט אָנגעהויבן צו שרייבן אויך פיעסן פאַרן יידישן טעאַטער.

ווינטער 1882 האָט ער, צוזאַמען מיט אברהם גאלדפאדען און יוסף לערנער ווי שותפים, געעפנט דעם גרויסן מאַרינסקי טעאַטער, אָנגעבנדיק עס ווי אַ דייטשן טעאַטער, ווייל שפּילן יידיש טעאַטער איז געווען פאַרבאָטן פון דער צאַרישער רעגירונג.

עס איז געווען אין יענעם ווינטער ווען גאלדפאדען האָט אָנגע־שריבן און אויפגעפירט זיינע פּרעכטיקע אָפּערעטעס „שולמית“ און „בר־כוכבא“, און דער פאָטער — זיינע נייע לעבנס־בילדער: „דער קאַטאַרוזשניק“, „פּראָצענטניק“, „אייזערנע פרוי“, און „קאַקעטע דאַמען“. (זיינע פיעסן „יידישער פּריץ“ און „בעל תשובה“ האָט ער אָנגע־שריבן און אויפגעפירט מיט אַ יאָר פּריער). עס איז אויך געווען דעמאָלט ווען דער פאָטער האָט אַדאַפּטירט אויף יידיש, און אויפגע־פירט גאַגאַלס באַרימטע קאַמעדיע „רעוויזאָר“.

צווישן גאלדפאדענען און מיין פאָטער האָט געהערשט אַ זייער

גאלדפאדען איז געשטאַרבן אין ניו יאָרק, דעם 9טן יאַנואַר, 1908, אין עלטער פון 68 יאָר.

ווארעמע פריינטשאפט, און זיי האָבן איינער דעם צווייטן טיף רעספעק־
טירט. יעדער פון זיי האָט זיך אָפגעגעבן מיט זיין געוויסער אַרבעט
— גאַלדפאדען אויפן געביט פון אָפערעטע, און מיין פּאָטער אויפן
געביט פון דראַמע.

קיין אמעריקע האָט זיך אונדער פאַמיליע אַריבערגעצויגן אין
יאָר 1891. מיר האָבן זיך באַזעצט אין ניו יאָרק, וואו מיין פּאָטער
איז געווען פאַרבונדן מיטן יידישן טעאַטער. דורך די אַלע יאָרן איז
גאַלדפּאָדענס נאָמען זייער אָפט דערמאָנט געוואָרן ביי אונדו אין הויז,
פון פּאָטער, אָבער איבערהויפט פון מיין מוטער. זי האָט זייער ליב
געהאַט צו רייזן וועגן דער עפּאָכע פונם יידישן טעאַטער אין אדעס,
און געהאַט אַ סך צו דערציילן וועגן אַברהם גאַלדפּאָדען, וועמען זי
האַט זייער נאָענט געקענט און הויך רעספעקטירט. זי האָט אויס־
געמאַלט פאַר אונדו גאַלדפּאָדענס אויסזען, ווי זי האָט אים געקענט:
אַ הויכער, אַ פעסט־געבויטער, אַ שיינער, מיט שוואַרצע האָר און
שוואַרצע אויגן, מיט אויגן־גלעזער וועלכע פלעגן בלאַנקען פון ריינ־
קייט. זיין אַנטאָן איז געווען פון אַ פראַנט, און געטראָגן האָט ער
ווייסע האַנדשו און אַ שטאַק, ווען ער איז אַרויס אין גאַס.

מיין פּאָטער און גאַלדפּאָדען פלעגן זיך זייער אָפט דורכשרייבן,
און עטלעכע פון גאַלדפּאָדענס בריוו האָט דער פּאָטער, צוליב זייער
אינטערעסאַנטן אינהאַלט, געדרוקט אין די זשורנאַלן וואָס ער האָט
אַרויסגעגעבן. גאַלדפּאָדענס פּאָלגנדיקער בריוו איז געווען געדרוקט
אין זשורנאַל „נאַציאָן“, אין יאָר 1902:

„ווען איך בין געקומען מיט מיינע פיעסן דאָס ערשט מאָל קיין
רוסלאַנד, אין אונדזער ציוויליזירטער אדעס, איז די קריטיק אויף
מיר אָנגעפאַלן וואָס איך פּאַשע דעם עולם מיט „באלאגאַנשטינע“
און גיב זיי ניט קיין „לעבנס־דראַמען“. נאָר איידער איך האָב „פּאַס־
פּיעט“ מיך אַרומקוקן און אָנשרייבן נייע פיעסעס פאַרן נייעם עולם,
זייט איר, ה' שייקעוויטש, ווי אַ מלאך מיר אונטערגעקומען און גע־
האַלפן, ביז איך וועל זיך אויסרוען, מיט אייערע „לעבנס־דראַמעס“.
ווי געדאַנקט האָב איך אייך און ווי אַנטציקט בין איך געווען ווען איך
האַב געזען אויף דער בינע אייערע פיעסן: „יידישער פּרייז“, „בעל־
תשובה“, „שקאַנטיסט“ און „קאַטאַרזשניק“. ווי מחיה געווען האָט
זיך דאָס יידישע פּאָלק אַז ער האָט דערזען זיינע יידישע טיפן, זיין
לשון, זיין לעבן, און זיך אַליין“.

איין־און־צוואַנציק יאָר האָבן זיך די צוויי פריינט ניט געזען.

עס איז געווען אין יאר 1903 ווען דער שיקזאל האָט זיי ווידער צו-
זאמענגעבראַכט, אין ניו יאָרק.

יענעם מאַמענט, ווען זיי האָבן זיך ווידער באַגעגנט, געדענק
איך זייער קלאָר. עס איז געווען אין „פּיפּעלס טעאַטער“, ביי אַ פּאַר-
שטעלונג פון מיין פּאַטערס טעאַטער־שטיק „די גאַלדענע מדינה“.
אונדזער פּאַמיליע איז געזעסן אין אַ לאַזשע פון טעאַטער, ווען גאַלד-
פּאַדען און זיין פּרוי, פּאָלינע, זיינען אריין צו אונדז. מיין פּאַטער
איז פון זיין אָרט אויפגעשפרונגען, און ער און גאַלדפּאַדען האָבן זיך
אַרומגענומען און האַרצליך צעקושט. דאָס פּובליקום אין טעאַטער
האַט אַפּלאַדירט זעענדיק די סצענע. הפנים זיי האָט הנאה געטאָן
צו זען די פּריינטשאַפּט וואָס האָט עקזיסטירט צווישן זייערע צוויי
באליבטע שרייבער.

איך בין געזעסן און נייגעריק באַטראַכט גאַלדפּאַדענען. דאָס
איז דער מענטש, וועגן וועלכן איך האָב אַזוי פיל געהערט; וועמעס
פיעסן איך האָב געזען, און וועמעס לידער איך האָב געזונגען! אָבער
ווי אַנדערש האָט ער אויסגעזען פון דעם גאַלדפּאַדען וועמעס בילדער
איך האָב געזען, און ווי מיין מוטער האָט אים פּאַרגעשטעלט.

פאַר מיר איז געשטאַנען אַן אלטער מאַן מיט שניי־ווייסע האָר
און וואַנצעס, און מיט אַ היפש ביסל צעקנייטשטן פנים. אָבער אין
זיינע שוואַרצע אויגן האָט נאָך אלץ געברענט אַ יונגטלעכער פייער,
און די אויגן־גלעזער, וועלכע ער האָט געטראָגן, האָבן נאָך אלץ גע-
בלאַנקט פון ריינקייט.

— — — —

נאָך יענער באַגעגעניש, זיינען גאַלדפּאַדען און זיין פּרוי גע-
וואָרן אַפּטע באַזוכער ביי אונדז אין הויז. שעהן לאַנג פלעגן זיי ביי
אונדז פאַרברענגען, גערעדט און דערמאָנט יענע ווייטע פאַרגאַנגענע
יאָרן אין אדעס. די מאַדאַם גאַלדפּאַדען, אַ קליינע, אַ פּולע, מיט אַן
אינטעליגענטן געזיכט, האָט זיך מיט אינטערעס צוגעהערט צום גע-
שפרעדן, און האַרציק געלאַכט פון די געשיכטעלעך, וואָס איר באַ-
רימטער מאַן האָט דערציילט, ווי אַזוי ער האָט אומוויסנדיקע יינגלעך
און מיידלעך געמאַכט פאַר אַקטיאָרן.

„צו געפינען יינגלעך און מאַכן זיי פאַר אַקטיאָרן“, האָט גאַלד-
פּאַדען דערציילט, „איז געווען ניט זייער שווער. איך פלעג פשוט

צונעמען משוררים מיט גוטע שטימעלעך, פון חזנים. אבער מיידלעך — דאָס איז געווען גאר אַן אַנדער מעשה. אין יענע יאָרן האָט מען עס געהאַלטן פאַר אומאַנשטענדיק, אַז אַ מיידל זאָל ווערן אַן אַקטריסע. דערביי האָט ער דערציילט פּאָלגנדיקע אינטערעסאַנטע און קאַמישע מעשהלעך:

„עס איז געווען אין בוקאַרעסט, רומעניע, אין די ערשטע יאָרן, ווען איך האָב צוזאַמענגעשטעלט אַ גרופּע יונגע בחורים, און מיט זיי אויפגעפירט קאַמישע איינאַקטערס און וואַדעווילן. קיין פּרויען האָבן מיר נישט געהאַט, פלעגן זיך די בחורים אַנטאָן קליידלעך און טיכלעך אויף די קעפּ, און שפּילן די ראָלן פון פּרויען.

„זיצנדיק איינמאַל אין אַ רעסטאָראַציע ביי אַ מאַלצייט, האָב איך דערהערט אַ מיידלשע שטימע זינגען אַ יידיש לידל. די שטימע איז געווען יונג און פּריש, און געקומען איז זי פון דער קיך. איך בין געוואָרן נייגעריק צו זען ווער עס זינגט, בין איך אַהין אַריין. דערזען האָב איך אַ יונג מיידל פון אַ יאָר זעכצן־זיבעצן, וואַשנדיק זי טעלער, און זינגענדיק דערביי.

„איך בין צו איר צוגעגאַנגען און געזאָגט: „מיידלעך, דו זינגסט זייער שיין. אפשר ווילסטו ווערן אַן אַקטריסע?“

„דער מיידלס מוטער איז דאָרט געווען די קעכין, זערהערט זאָס וואָרט „אַקטריסע“, איז זי צו מיר צוגעלאָפּן מיט גרויס געפּילדער: „וואָס ווילט איר דאָ? וואָס זיינען דאָס פאַר אַ ווערטער, אַקטריסע, שמיסע! מיין טאָכטער איז אַן אַרנטלעך מיידל! איר ווילט איר אַראָפּ־פירן פון גלייכן וועג?“

„איך האָב דער מוטער גענומען באַרואיקן, דערקלערן איר, אַז איך מיין נישט קיין שלעכטס, נאָר פאַרקערט, איך וויל איר טאָכטער מאַכן פאַר אַ לייט, מיט אַ גרויסן נאַמען; אז זי וועט פאַרדינען אַ סך געלט, און אַז איך וועל אויף איר אַכטונג געבן ווי אויף אַן אייגן קינד און זען, אַז קיין שלעכטס זאָל איר נישט געשען.

„נאָך אַ לאַנגן טענהן, האָט זיך די מוטער באַרואיקט, און זער סוף איז געווען, אַז זי האָט דערלויבט שרהלען (אַזוי האָט דאָס מיידל געהייסן) ווערן אַן אַקטריסע.

איך האָב שרהלען געגעבן אַ קליין ראַלעכל אין מיינעם אַ וואָ־

דעוויל, און וואַכן-לאַנג מיט איר איינגעשטודירט זיי עטלעכע ווערטער, וואָס זי האָט באַדאַרפט זאָגן.

„אין דער נאַכט פון דער פאַרשטעלונג, ווען שרהלע איז אַרויף אויף דער בינע און פאַר זיך דערזען אַ פובליקום, איז זי אַזוי צע-טומלט געוואָרן, אַז זי האָט פאַרגעסן די עטלעכע ווערטער, וואָס זי האָט באַדאַרפט זאָגן, און איז געבליבן שטיין ווי אַ שטומע.

איד בין געשטאַנען ביי דער זייט פון דער בינע, און דערזען איר פאַרלעגנהייט, שריי איך צו איר: „גיב אַ זיפּ און גיי אַרויס!“

„שרהלע מיינט, אַז איך וויל זי זאָל זאָגן די דאָזיקע ווערטער, זאָגט זי מיר נאָך: „גיב אַ זיפּ און גיי אַרויס.“

„ניין, ניין!“, שריי איך צו איר, „דו, דו גיב אַ זיפּ און גיי אַרויס“

„ניין, ניין, דו גיב אַ זיפּ און גיי אַרויס!“, זאָגט מיר שרהלע נאָך.

„צום דריטן מאַל, ווען איך האָב דאָס איבערגעחזרט, האָט זיך שרהלע געכאַפט וואָס איך מיין, ווענדט זי זיך צו מיר און זאָגט: „אַ, דאָס מיינט איר? נו, גוט.“ און דרייט זיך צוריק צום פובליקום, גיט אַ הויכן זיפּ: „אוי!“ און מיט דעם איז זי אַראָפּ פון דער בינע.

„אַט די שרהלע איז אין שפּעטערדיקע יאָרן, באַרימט געוואָרן אַלס די גרויסע שוישפּילערין און פּרימאַדאַנע, מאַדאַם סאַפּיע קאַרפּ“, האָט גאַלדפּאדען פאַרענדיקט זיין מעשה.

גאַלדפּאדען איז אין יענע עטלעכע יאָר, וואָס ער האָט געוואוינט אין ניו יאָרק, און וועלכע זיינען, אגב, געווען אויך זיינע לעצטע, געווען אַ גרויסער אַרעמאן. ער און זיין פּרוי האָבן געוואוינט אין אַ קליינע דירה אויף סעקאַנד עוועניו, די גאַס אויף וועלכער עס האָבן זיך געפונען עטלעכע גרויסע יידישע טעאַטערע. מפרנס געווען האָבן זיי זיך פון די קליינע האַנאַראַרן, וואָס גאַלדפּאדען פלעגט קריגן, ווען זיינס אַ פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן.

איין טאָג, שפּאַצירנדיק מיט זיינעם אַ פּריינט אויף דער עוועניו (איך גלויב, עס איז געווען יוסף רומשינסקי), האָט ער זיך אָפּגע-שטעלט ביי דעם פענצטער פון אַ גרויסן „דעליקאַטעסן“-געשעפט, און מיט הונגעריקע אויגן באַטראַכט די גוטע זאַכן, וואָס זיינען זאָרט געווען אויסגעשטעלט.

ער האָט אַריינגעשטעקט זיין האַנט אין קעשענע, איבערגעציילט

דאָס קליינגעלט וואָס דאָרט איז געלעגן, זיך געפאַסט מיט מוט, און איז אַריין אין געשעפט.

„וויפיל, אַ שטייגער, קאָסט ביי אייך אַ קעסטעלע סאַרדינקעס?“
האַט ער געפרעגט.

דער מאַן, דער באלעבאַס פון געשעפט, האָט גאַלדפאדענען דער-קענט, און פאַרשטאַנען פון דער פראַגע, אַז ער איז ניט קיין דאָטשילד. ער האָט אָבער וועגן דעם גאַרניט געזאָגט, אים בלויז געבעטן זיך צוזעצן און וואַרטן אַ וויילע; דערנאָך האָט ער גענומען אַ גרויס קעסטל, און אַהין אַריינגעלייגט פון אלדאָס גוטס: גערויכערטע צונגען, וואורשטן, אַלערליי גערויכערטע פישן, קעסטלעך סאַרדינס, מאַרמאַלאַדן, א. א. ו. דאָס קעסטל האָט ער דאָן צוגעטראָגן און אַוועקגעשטעלט לעבן דעם שטול, אויף וועלכן גאַלדפאדען איז געזעסן, און צו אים געזאָגט:

„דאָס איז פאַר אייך.“

גאַלדפאדען האָט אים דערשטוינט אָנגעקוקט.

„וואָס מיינט דאָס?“ האָט ער געפרעגט.

„דאָס מיינט, אַז דאָס איז אַ קליינע מתנה פון מיר צו דעם גרויסן גאַלדפאדען“, האָט דער באלעבאַס אים געענטפערט, און געהייסן זיינעם אַ מענטש אַרויפטראָגן דאָס קעסטל צו גאַלדפאדענען אַהיים.

אַרויסגייענדיק פון געשעפט, האָט זיך גאַלדפאדען געווענדט צו זיין פריינט, און מיט טרערן אין די אויגן געזאָגט:

„דו זעסט, מיין פריינט, די וועלט פאַרגעסט מיך ניט!“

— — —

כדי צו פאַרבעסערן זיין עקאָנאָמישע לאַגע, האָט גאַלדפאדען גענומען שרייבן אַ נייע פיעסע.

„איך בין געקומען צום באַשלוס“, שרייבט גאַלדפאדען אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, „אַז דאָס נייע שטיק, וועלכע איך שרייב, דאַרף זיין פון גאַר אַ נייעם סאַרט; ניט ענלעך צו מיינע אַלע פיעסען. מיר יידן נויטיקן זיך איצט, מער ווי אימער, אין פעסטער אייניקייט. אלע סעקטן, אינטריגן, קאַפּריזן, און פאַרטייקאַמפּן, דאַרפן פאַררוקט ווערן אויף דעם צווייטן פלאַץ. אַן אמתער, געטרייער ייד דאַרף זיך באַ-

שטרעבן מיטצוהעלפן מיט ראַט און טאַט, מיט פראפאגאנדע און אַרגאניזאציען, צו רעטן זיין פּאָלק, און צו אַרבעטן וועגן זיין פריי־ הייט און זעלבסטשטענדיקייט; אויפמונטערן זיין געפאלענעם מוט, און אין זיין ביטערן כּוּס אַרײַנגיסן כּאָטש אײניקע זיסע טראָפּנס פון טרייסט פאַר אַ בעסערער צוקונפט, און דאָס איז זײ הויפּט־אידיע פון מיין איצטיקער נײער דראַמע „בן־עמי“.

גאַלדפּאדען האָט געפילט, אַז „בן־עמי“ וועט זיין זיין לעצט ווערק, און האָט געוואָלט עס זאָל אויפגעפירט ווערן ווי אַ דראַמע — אַן מוזיק, וואָס שפּילט סתּם, אָן אַ פאַרוואָס. דער שווישפּילער באַריס טאַמאַשעווסקי האָט דאָס שטיק אָפּגעקויפּט פאַר פינף הונדערט דאלער, און ווי דער דירעקטאר פון זיין טעאַטער, האָט ער אָבער געהייסן יאָ צו מאַכן מוזיק. ער האָט אויך געהייסן זיינעם אַ מענטשן, צו מאַכן ענדערונגען אין דעם טעקסט.

דאָס האָט גאַלדפּאדען זייער וויי געטאַן. זיצנדיק ביי זײ פּראָבן און צוזעענדיק וואָס מען האָט געטאַן אָן זיין דערלויבעניש צו זיין פּיעסע, האָט ער זיך אַזוי גענומען צום האַרצן, אַז ער איז קראַנק געוואָרן.

ווען „בן־עמי“ איז אויפגעפירט געוואָרן, איז עס געווען אַ דורכ־ פאַל. מען האָט שוין געוואָלט עס אַרונטערנעמען פון דער בינע, ווען גאַלדפּאדען איז פּלוצלינג געשטאַרבן. זיין טויט האָט זיין לעצט ווערק שטאַרק רעקלאַמירט, און טויוזנטער מענטשן זיינען געלאָפּן אין טע־ אַטער עס צו זען. די פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן, פאַר געפאַקטע הייזער, פּערצן וואָכן נאַכאַנאַנד.

קירצלעך נאָך גאַלדפּאדענס טויט, האָב איך בייגעוואוינט אַ פאַר־ שטעלונג פון „בן־עמי“. נאָכן צווייטן אַקט האָט מען אַוועקגעשטעלט אויף דער בינע גאַלדפּאדענס בילד, געפאַסט אין שוואַרצן. טאַמאַשעווסקי סקיס דרייצן־יאָריק יינגעלע, הערי, איז אַרויף אויף דער בינע, און געזונגען אַ טרויעריק ליד אַז גאַלדפּאדען איז טויט. הערנדיק דאָס ליד, האָט דאָס פּובליקום אויסגעבראַכן אין אַ געוויין.

איך האָב אויך געוויינט. קוקנדיק אויף זיין בילד, האָבן געדאַנקען, ווי שפּיציקע נאָלדען, ניט אויפגעהערט צו עגבערן מיין מוה:

ניטאָ מער גאַלדפּאדען! גאַלדפּאדען איז טויט! דער גרויסער שרייבער, דער טרייער ייד, דער ליבער מענטש, דער גוטער פריינט — ניטאָ אים מער, ניטאָ!

גאון פאסטאר סטאנקס

1933—1879

ראו פאסטאר סטאָקס

עס איז געווען אין יאָר 1903, ווען מיינע שוועסטער און איך האָבן זיך באַקענט מיט ראוז העריעט פאסטאר.

ראוז איז אין יענער צייט געווען אַ מיטאַרבעטערין אין דער ניו יאָרקער טעגלעכער יידישער צייטונג „טאגעבלאט“, און האָט דאָרט געשריבן אַ קאלום אין דער ענגלישער אָפטיילונג, אונטערן נאָמען „דזשאָסט ביטווין אָוערסעלווס, גוירלס“ (נאָר צווישן אונדז, מיידלעך). געחמתעט האָט זי זיך „זעלדא“.

ראוז איז געווען די עלטסטע פון זיבן קינדער. איידער איר משפחה האָט זיך באַזעצט אין ניו יאָרק, האָט זי געוואוינט אין קליוו-לאַנד, וואו זי האָט געארבעט אין אַ סיגאַרען פאַבריק, און געהאַלפן מפרנס זיין איר מוטער און אירע יינגערע שוועסטער און ברידער.

אַ שרייבערין איז ראוז געוואָרן מיט דער הילף פון דעם באַ-וואוסטן שרייבער ישראל זעווין (תשר"ק), וועלכער איז אין יענער צייט געווען פאַרבונדן מיט דעם „טאגעבלאט“. זי האָט זיך צו אים גע-ווענדט, ווען זי האָט נאָך געוואוינט אין קליוולאנד, און אים געשריבן וועגן אירע ליטערארישע אַמביציעס. זעווינען איז געפעלן געוואָרן איר אַרט שרייבן, און אויך דעם פיינעם ענגליש וואָס זי האָט באַנוצט, אַזוי, אַז דורך זיינע באַמיונגען, איז ראוז אנגאזשירט געוואָרן צו שרייבן אַן ענגלישן „פיטשור“ אין „טאגעבלאט“, וועלכער זאָל זיין פון ספעציעלן אינטערעס פאַר פרויען. עס איז געווען דעמאָלט, ווען ראוז און איר פאַמיליע זיינען געקומען קיין ניו יאָרק, און זיך באַ-זעצט אין די בראַנקס.

נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך מיט איר באַקענט, איז ראוז געוואָרן אַן אָפטע באַזוכערין ביי אונדז אין הויז, אויף דער 63טער גאַס. ניט נאָר איז זי געווען אַ רעגלמעסיקער גאַסט ביי אונדז יעדן פרייטיק אָונט, ווען מיר האָבן געהאַט „אַפן האַוז“ (אַן אָפן הויז), נאָר זי פלעגט זיך אַריינכאַפן צו אונדז אויך אין מיטן וואָך.

זי איז דאן אלט געווען א יאָר פיר-פינף און צוואנציק. זי איז געווען הויך און שלאַנק געבויט. איר פנים — אַ בלייכער, אַ צאָר-טער, און אויגן גרויסע, ברוינע. דאָס וואָס האָט איר צוגעגעבן אַ באַזונדערן חן, זיינען געווען אירע האַניק-קאַלירטע האַר, וועלכע זי פלעגט טראָגן אין אַ פאַמפּאַדור, הויך איבער איר ווייסן שטערן, און וועלכע פלעגן שעמערין ווי צעגליט גאַלד, אין דער שיין פון דער זון.

הגם אַביסעלע אַ פאַרטראַכטע, האָט ראַוז אַבער פאַרמאַגט אַ סך לוסטיקייט. ווען זי איז געקומען צו אונדז, פלעגט זי, צוזאַמען מיט מיינע שוועסטער מרים, אַנאַ און מיך, אירע יינגערע חברטעס, ווי אויך מיט די יונגעלייט, וועלכע זי האָט ביי אונדז געטראָפן: טשאַרלס צונזער, מאַריס ראַטענבערג, יוסף רומשינסקי, ישראל זעווין און אַנדערע — זינגען, טאַנצן און בכלל פריילעך פאַרברענגען.

איין שבת בייטאָג איז ראַוז אַריינגעפּלויגן צו אונדז אין הויז אַ צעשטראַלטע, אַ גליקלעכע, און אונדז אַנגעזאָגט די וואונדערבאַרע בשורה, אַז זי גייט חתונה האָבן מיט דעם יונגן אַמעריקאַנעם מילי-אַנער דזשיימס פעלפּס סטאַוקס.

ווי קומט זי צו סטאַוקס? וואָס האָט פאַסירט?

אויף אונדזערע פראַגן האָט ראַוז דערציילט די פּאָלגנדיקע גע-שיכטע:

ווי אַ מיטאַרבעטערן אין „טאַגעבלאַט“, האָט איר באַלעבאָס, מר. אַבראַהם פראַמענסאָן, דער רעדאַקטאָר פון דער ענגלישער אַפטיילונג פון דער צייטונג, איר געשיקט צו „אינטערוויען“ מר. סטאַוקס, דעם זייער טעטיקן געזעלשאַפּטלעכן טוער פון דער „יוניוואַירסיטי סעטל-מענט“ אויף ריווינגטאָן סטריט.

ראַוז האָט ניט געהאַט קיין חשק צו גיין צו אים. זי האָט זיך פאַרגעשטעלט, אַז דער מר. סטאַוקס מוז זיין עפעס אַן אַלטער, פאַר-ריסענער קריסט, האָט זי דעם „אינטערוויע“ געהאַלטן אין איין אַפ-לייגן. אַז עס איז פאַראַיבער אַ פאַר וואַכן און ער האָט ניט באַקומען קיין רעפּאָרט פון זיין מיטאַרבעטערין, איז מר. פראַמענסאָן געוואָרן גוט אין כעס, און איר שטרענג באַפוילן גלייך גיין זען דעם מר. סטאַוקס.

ראַוז איז אַריינגעקומען אין סעטלעמענט הויז, זיך פאַרגעשטעלט ווי אַ רעפּאָרטערין פון אַ יידישער צייטונג, און אַז זי וויל ריידן מיט

דעם מר. סטאוקס. די פריילין ביים „דעסק“ האָט איר געבעטן וואַרטן, און איז אַוועק מעלדן עס צו איר בעל־הבית.

אַביסל אַ נערוועזע, אַביסל אַ דערשראַקענע, איז ראַז געזעסן און געוואָרט מ'זאָל זי אַריינלאָזן ריידן מיטן געהויבענעם מיליאָנער. מיטאַמאָל האָט זיך די טיר פון זיין אָפּיס אָן עפּן געטאָן, און עס איז אַרויסגעקומען אַ זעקס־פּוסיקער שיינער יונגערמאַן, וועלכער האָט מיט אַ פּריינטלעכן שמייכל און פּריינטלעכן האַנט־דרוק, זיך פאַר איר פאַרגעשטעלט אַלס מר. סטאוקס, און זי אריינגעבעטן אין זיין פּריי־וואַטן אָפּיס.

זייער געשפּרעך האָט געדויערט אַ פאַר שעה. אין משך פון זייער שמועס, האָט ראַז זיך דערוואוסט, אַז דער מיליאָנער איז אַ סאַציאַליסט, אַז ער ארבעט אומדערמידלעך אין סעטלמענט הויז כדי צו בילדן, אַנטוויקלען און מאַכן פאַר גוטע בירגער די אימיגראַנטן און זייערע קינדער, וועלכע וואוינען אין די שמוציקע טענעמענט־היזער אויף די שמוציקע גאַסן אין דער געגנט, וואו די סעטלמענט הויז האָט זיך געפונען.

אַ באַגייסטערטע פון דעם וואָס זי האָט געהערט, איז ראַז אַוועק צוריק אין אָפּיס און אַנגעשריבן אַן אַרטיקל וועגן די טעטיקייטן פונם סעטלמענט הויז, און זיך באַזונדערס אַפּגעשטעלט אויף דער ארבעט פון דעם יונגן אַמעריקאַנער מיליאָנער דזשיימס דזשי פעלפּס סטאוקס, וועמען זי האָט באַטיטלט: „סיקס פיט אָו דעמאָקראַסי“ (זעקס פוס פון דעמאָקראַטיע).

ווען דער אַרטיקל איז אַפּגעדרוקט געוואָרן, האָט ראַז אַוועק־געשיקט אַ קאָפּיע צו מר. סטאוקס. דער אַרטיקל איז אים אַזוי שטאַרק געפעלן געוואָרן, אַז ער האָט איר באַלד טעלעפּאָנירט, באַדאַנקט פאַר איר באַשרייבונג, און זי איינגעלאָדן אויף „לאַנטש“; דעם צווייטן טאָג האָט ער זי איינגעלאָדן פאַר דינער; דערנאָך צו אַ לעקציע, שפּע־טער צו אַ טעאַטער־פאַרשטעלונג א.א.וו. אַט אַזוי, האָבן זיי אין משך פון אַ פאַר מאָנאַטן, זיך באַגעגנט יעדן טאָג, ביז ער האָט איר געמאַכט אַ הייראַט־פאַרשלאַג . . .

פאַרענדיקט איר דערציילונג, האָט ראַז אַ שפרונג געטאָן פון איר אַרט, אַרומגעכאַפּט מיין מוטער, וועלכע איז לעבן איר געשטאַ־נען, און זיך געדרייט מיט איר אין אַ ווילדן קאראָהאַד.

„משוגענע“, שרייט מיין מוטער צו איר, „לאָז מיך אָפּ, דער קאָפּ דרייט זיך שוין מיר!“

אין אַ פּאַר חדשים אַרום האָבן ראוו און סטאוקס חתונה געהאַט. זייער הייראַט איז געווען אַ סענסאַציע. אַלע צייטונגען איבערן לאַנד האָבן באשריבן די געוואלטיקע נייעס, אַז דער יונגער מיליאָנער דזשיימס דזשי פעלפּס סטאוקס האָט חתונה געהאַט מיט אַן אַרעם יידיש מיידל פון דער איסט-סייד פון ניו יאָרק.

אַט אַזוי איז די באשיידענע און אומבאקאנטע ראוו פאסטאר, געוואָרן אַ באַוואוסטע פּערזענלעכקייט איבערן לאַנד.

— — —

נאָך זייער חתונה, איז דאָס יונגע פּאַר פּאַלק ניט אַוועק וואוינען אין דעם מיליאָנערס פּאַלאַץ אין קאנעטיקוט סטייט, נאָר אין גייסט פון באַוואוסטזיניקע סאַציאליסטן, האָבן זיי געדונגען אַ דירה אויף נאַרפּאַלק סטריט, אין האַרץ פון דער איסט-סייד פון ניו יאָרק.

באַלד נאָך דעם ווי זיי האָבן זיך איינגעאַרדנט, האָבן מיר, די שאַמער פּאַמיליע, ווי אויך אונדזערע אינטימע פריינט, וועמען ראוו האָט באַגעגנט ביי אונדז אין הויז — באַקומען אַן איינלאַדונג, וועלכע האָט זיך געלייענט ווי פּאַלגט:

„יו אַר קאַרדיעלי אינוואיטעד טו אַטענד עי שאַמערס פּראַידיעי נאַיט, אין דהי האָום אָף מר. ענד מרס. דזשיימס דזשי פעלפּס סטאוקס, אן סאַנדעי איוונינג, דהי . . . אין דהעיר האָום נאַמבער . . . נאַרפּאַלק סטריט.“

(איר זייט העפלעך איינגעלאָדן צו קומען צו אַ שאַמערס פריי-טיק-צו-נאַכט, אין דער היים פון מר. און מרס. דזשיימס דזשי פעלפּס סטאוקס, זונטיק אָונט, דעם . . . אין זייער היים אויף נומער . . . נאַרפּאַלק סטריט).

זונטיק אָונט האָבן מיר אַלע זיך געטראָפּן ביי די סטאוקס, אין זייער איינפאַך-איינגעאַרדנטער היים, וועלכע האָט זיך געפונען אויף דעם פינפטן שטאַק פונם הויז, צו וועלכן מיר זיינען אַרויפגעפירט געוואָרן אויף אַן עלעווייטאַר. דאָס הויז איז געווען איינע פון די מאַט-דערנסטע אין דער איסט-סייד.

נאַכדעם ווי ראוו האָט אונדז באַקאנט מיט איר מאַן, האָט זי אונדז

ארומגעפירט ווייזן אירע פיר קליינע צימערן, און מיט שמחה אונדז געוויזן דעם גרויסן „זאפאס“ פון „קענד גודס“, וואס זי האט איינ-געקויפט. דערביי האט זי אונדז דערקלערט, אז אזוי ווי זיי וועלן ניט האלטן קיין דינסט, וועט זי ניט דארפן אפגעבן א סך פון איר צייט אויף קאכן; און אז אין דער איבעריקער הויז-ארבעט וועט שוין איר מאן איר ארויסהעלפן. דערפאר אבער וועלן זיי דינגען א סעק-רעטארשע.

כאטש אין הויז האט זיך געפונען די זעלבע גרופע אינטימע פריינט, וועלכע פלעגן זיך אפט באגעגענען ביי אונדז אין הויז, איז אבער די שטימונג דא, ביי די סטאוקס, געווען אן אנגעשטרענגטע. עס האט געפעלט די ווארעמקייט און די היימישקייט וואס האט זיך געפילט ביי אונדז אין הויז, און שולדיק אין דעם איז געווען די אנוועזנהייט פונם קריסט מר. סטאוקס. אמת, ער איז געווען זייער גאסט-פריינטלעך, און געטאן דאס בעסטע צו זיין איינער פון אונדז, אבער עס איז אים ניט געלונגען; ער איז פארט געווען פון אן אנדער וועלט.

ס'איז שוין געווען שפעט נאך האלבער נאכט, ווען מיר האבן פארלאזט זייער הויז, און דער עלעווייטאר איז שוין ניט געלאפן. ארום-טערגייענדיק מיט די טרעפ, האבן מיר באמערקט די שעפלען מיט מיסט, וואס זיינען געשטאנען ביי די טירן פון יעדער וואוינונג, און אנגעפילט די לופט מיט אן וואמאנגענעמען גערוד. מיין מוטער האט זיך שוין ניט געקענט איינהאלטן און א וואג געטאן: „פאר מיליאנערן וואלט געפאסט צו וואוינען אין א שענערער דירה“.

— — — —

לאנג האבן די סטאוקס אויף נארפאלק סטריט ניט געוואוינט. זיי האבן זיך אריבערגעצויגן אין א שיינעם אפארטמענט אין „גרינ-וויטש ווילעדזש“. זינט דאן האט ראז זיך דערווייטערט ניט נאר פון אונדזער פאמיליע, נאר אויך פון כמעט אלע אירע יידישע פריינט.

פון די צייטונגען האבן מיר געוואוסט, אז ראז האט זיך אריינגעווארפן אין דער ארבעטער באוועגונג מיט לייב און לעבן. זי איז אויפגעטראטן אין ארבעטער ארגאניזאציעס אויף פארשידענע מי-טינגען, און איז אויך אפט געווען אויף די „פיקעט-ליינס“ אין צייט פון א סטרייק, וועגן דעם אלעם פלעגט באשריבן ווערן אין די צייטונגען, און עס זיינען אויך געדרוקט געווארן פארשידענע בילדער פון איר.

קוקנדיק אויף אירע בילדער, האָבן מיר זיך געוואונדערט אויף דער ענדערונג וואָס איז פאַרגעקומען אין איר אויסזען, אירע וואונדער־שיינע האָר, וועלכע זי פלעגט טראָגן אין אַ פאמפאדור, הויך איבערן שטערן, זיינען איצט געווען פאַרקעמט גלאַט צום קאַפּ, מיט אַ שרענגל אין מיטן. אירע קליידער זיינען געווען פון טונקעלע קאַלירן, מיט שטרענגע, האַרטע ליניעס, אַזוי אַז אַלץ ווייבלעכעס איז ווי אַפּגעווישט געוואָרן.

איז ראוו געווען גליקלעך אין איר היראט? איך גלויב, אַז ניט. דאָס איז געווען דער איינדרוק, וואָס איך האָב געהאַט פון די פאַרמאָל וואָס איך האָב זיך מיט איר באַגעגנט.

איין אָונט, נאָך אַ טעאַטער פאַרשטעלונג, ווען אונדזער פאַרמיליע איז געזעסן אין קאפע ראַיאַל, האָבן מיר באַמערקט ווי ראוו איז אַריינגעקומען, פירנדיק אונטערן אַרעם אַ בלינדן יונגמאַן, וועל־כער, ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוואוסט, איז געווען אַ פּיאַניסט.

ראוו איז געווען אַנגעטאַן אין אַ שוואַרץ, לאַנג קלייד, פאַרקנעפּלט הויך אויפן האַלדז, און מיט אַ קליין, שוואַרץ היטעלע אויפן קאַפּ, וואָס האָט כמעט אינגאַנצן פאַרדעקט אירע האָר. זי מיטן יונגמאַן האָבן זיך אַוועקגעזעצט ביי אַ זייטיק טישל, און באַשטעלט עפעס צום עסן.

אַ סך מענטשן אין קאפע האָבן זי באַמערקט און דערקענט, קיינער איז אָבער ניט צוגעגאַנגען צו איר טישל. ווען ראוו האָט אונדז דערזען, האָט זי זיך אַ הייב געטאַן, איז צוגעקומען צו אונדזער טיש, און האָט עפעס ווי אַ שולדיקע געפרעגט:

„מען איז סײַט דאָן עמאַנג יו פאַר עי ליטל ווהאַיל? אי וואָנט טו וואָרם מאַיסעלף עי ליטל“ (מעג איך זיך אַוועקזעצן צווישן אייך אויף אַ וויילעז? איך וויל זיך אַביסל אַנוואַרעמען).

נאַטירלעך, האָבן מיר זי פּריינטלעך אויפגענומען.

מיט אַ קורצער צייט שפּעטער האָב איך זיך מיט איר נאַכאַמאַל באַגעגנט, דאָס מאַל ביי וואַנאַמייקערן אין געשעפט אויף דער אַכטער סטריט. זי איז געווען אַנגעטאַן אין דער זעלבער צוואַרצער קלייד, מיט דער זעלבער שוואַרצער היטעלע אויפן קאַפּ, איר פנים איז געווען בלייך און אַביסל אַפּגעצערט.

מיר האָבן זיך ביידע ארומגעכאַפט. אויף מיין פראגע וואָס זי

מאכט און וואָס זי טוט, האָט זי מיר געענטפערט מיט אַ מאַדנעם
טרויעריקן שמיכל:

„אי וואָק עראַונד ענד טאַטש בעיביס“ (איך גיי אַרום און באַריר
בעיביס)!

קיין אייגענע קינדער האָט ראַוז ניט געהאַט.

— — — —

יאָרן זיינען פאַרביי. עס איז 1914. עס ברעכט אויס די שרעקלעכע
ערשטע וועלט-מלחמה.

ראַוז איז אין פרינציפ קעגן מלחמה. שפעטער, ווען אמעריקע
גייט אויך אַריין אין קריג, פאַרט זי אַרום איבערן לאַנד, אַגיטירט
קעגן אמעריקעס אַנטייל אין דער מלחמה, און ווערט אָפט אַרעסטירט.

איר מאַן, סטאַוקס, איז פרינציפיעל אויך קעגן מלחמה, אָבער
ווי אַ געטרייער בירגער פון לאַנד, שטייט ער אויף דער זייט פון אַמע-
ריקע, און האַלט פאַר זיין פליכט צו העלפן איר געווינען די מלחמה.

זיין פרויס קעגנערישע שטעלונג ערגערט אים, אָבער ער נעמט
זי אַלעמאַל אַרויס אויף „בעיל“, ווען נאָר זי ווערט אַרעסטירט.

די פאַרשיידענע אַנשוואַונגען ברענגען אָפט קריג צווישן מאַן
און ווייב, ביז עס ברענגט ענדלעך צו אַ צוזאַמענברוך, און זיי צע-
שיידן זיך. דאָס געשעט אין יאָר 1917, אָבער גע'גט האָבן זיי זיך ערשט
מיט אַכט יאָר שפעטער — אין 1925.

כאָטש ראַוז איז געווען פאַרהייראַט צו סטאַוקסן כמעט דרייצן
יאָר, וויל זי אָבער פון אים ניט קיין „אַלימאַני“, און גייט בעסער
אַרבעטן צו פאַרדינען איר ברויט. אפילו ביים גטן זיך, וויל זי ביי
אים ניט נעמען קיין סענט.

מיט אַ פאַר יאָר שפעטער האָט ראַוז חתונה געהאַט מיט אייזיק
האַמיין, אַ לערער פון שפראַכן — אָבער דעם נאָמען סטאַוקס האָט
זי ניט אויפגעגעבן.

דורך די אַלע יאָרן, איז ראַוז נאָך אַלץ געווען טעטיק אין דער
אַרבעטער באַוועגונג. זי האָט אויך, צוזאַמען מיט העלענאַ פראַנק,
איבערזעצט און אַרויסגעגעבן אַ ביכעלע פון אַ צאָל אַרבעטער-לידער,
פון דעם יידישן אַרבעטער-פאַעט, מאַריס ראַזענפעלד.

אין יאר 1930 איז זי קראַנק געוואָרן אויף קענסער. פריינט האָבן געשאַפן פאַר איר אַ פּאַנד און זי אַוועקגעשיקט קיין דייטשלאַנד זיך קורירן. דריי יאָר שפעטער, דעם 20טן יוני, 1933, איז זי געשטאַרבן אין אַ שפיטאַל אין פראַנקרייך אַם מאַין, אין דער עלטער פון 54 יאָר.

דער איצט פאַרשטאַרבענער דיכטער יואל סלאָנים האָט קירצלעך נאָך איר טויט אָנגעשריבן אַן אַרטיקל וועגן איר אין „טאַג“. צווישן אַנ-דערע זאַכן האָט ער דערציילט, אַז ליגנדיק אויף איר טויטן-בעט, האָט ראזו געבעטן, מ'זאַל פאַר איר שפּילן אויף דער וויקטראַלע, וואָס איז געשטאַנען אין איר צימער, שובערטס „סערענאַדע“, און אַז אונ-טער די קלאַנגען פון אַט-דער צאַרטער, געטלעכער מעלאָדיע, האָט זי אויסגעהויכט איר אַטעם.

לייענענדיק סלאָנים אַרטיקל, האָב איך געוויינט. איך האָב באַוויינט יענע ראזו, וועלכע איך האָב געקענט אין מיין יוגנט — די פריילעכע, לאַכנדיקע ראזו, מיט די וואונדערבאַרע האַניק-קאָלירטע האַר, וועלכע האָבן שעמערירט ווי צעגליט גאַלד אין דער שיין פון דער זון. איך האָב באַוויינט דעם פאַרלוסט פון אַן אמתן געטרייען און איבערגעגעבענעם אַרבעטער פריינט, און פון אַ מענטשן מיט גאַר הויכע פרינציפן און אידעאַלן. איך האָב געוויינט ביי זעם געדאַנק, אַז אַט-די ראזו, איז איינזאַם און אַליין, אין אַ פרעמדער שטאַט, אין אַ פרעמד לאַנד און צווישן פרעמדע מענטשן — אַזוי פריציטיק אַוועק פון דער וועלט.

הענריעמא סזאלר

1943—1860

הענריעטאָ סזאַלד

אין יאָר 1905, דאָן נאָך אַ יונג מיידל, בין איך געוואָרן מיס סזאַלדס סעקרעטאַרשע. זי איז דעמאָלט געווען פאַרבונדן מיט דער „דזשוואיש פאַבליקיישאַן סאַסייעטי“, און הגם דער הויפּט־אַפּיס פון דער סאַ־סייעטי איז געווען, און איז נאָך איצט, אין פּילאַדעלפּיע, האָט אָבער מיס סזאַלד, צוזאַמען מיט איר מוטער, געוואוינט אין ניו יאָרק.

איך געדענק דייטלעך זייער פּיר־צימערדיקן אַפּאַרטמענט אויף דער 123טער גאַס; די פּולע ביכער־שרענק ביי די ווענט פון זייער „ליווינג רום“, און דאָס גרויסע אויל־בילד פון ראַביי סזאַלד, מיס סזאַלדס פּאָטער, וואָס האָט באַצירט די וואַנט.

און ווי קלאָר איך געדענק די קליינע, צאַרטע, בלו־אויגיקע מאַמע סזאַלד, וועלכע איז שטיל און באַשיידן אומגעגאַנגען איבער די צימערן און געטאָן אירע הויז־אַרבעטן! שטיל ווי זי איז געווען, האָבן מיר איר אָנוועזנהייט געפּילט, און דער באַוואוסטזיין, אַז זי איז דאָ מיט אונדז, האָט אפילו מיר, אַ פּרעמדער, געגעבן אַ געפּיל פון פּרידן און פּרייד.

מיס סזאַלדס באַציאונג צו מיר איז געווען ניט ווי צו אַן אָנגע־שטעלטער, נאָר ווי צו אַ פּריינט. עס איז געווען אין דעם יאָר, ווען מיין זעליקער פּאָטער איז געשטאַרבן, און דער איינדרוק פון זיין לוייה, אין וועלכער הונדערט טויזנט יידן האָבן אנטויל גענומען, איז נאָך געווען פּריש אין דעם זכרון פון די ניו יאָרקער איינוואוינער. מיס סזאַלד, וועלכע האָט די לוייה בייגעוואוינט, איז געווען אינטע־רעסירט צו באַקענען זיך מיט מער איינצלהייטן וועגן מיין פּאָטערס לעבן און שאַפּן, און האָט מיך וועגן דעם אויסגעפּרעגט. איך, פון מיין זייט, בין געווען אינטערעסירט צו וויסן וואָס דער פּאַרשטאַר־בענער און הויך געלערנטער ראַביי סזאַלד האָט אויפגעטאָן אין באַל־טימאָר, וואו ער פּלעגט וואוינען; האָט מיס סזאַלד, וועלכע האָט שטאַרק

געליבט און הויך רעספעקטירט דעם אַנדענקען פון ואיר פּאָטער, גערן גערעדט וועגן אים און דערציילט וועגן זיינע אויפטאונגען און דער-גרייכונגען.

— — —

מיין צווייטער קאַנטאַקט מיט מיס סזאַלד איז געווען פון גאָר אַן אַנדער כאַראַקטער.

עס איז געווען אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אַ צאָל יידישע יונגעלייט זיינען געוואָרן לעגיאַנערן און זיינען אַוועק קיין פּאַלעסטינע און זיך אַנגעשלאָסן אַן גענעראַל אלענביס אַרמיי.

אַ צאָל פון די יונגע מענטשן האָבן איבערגעלאָזט הינטער זיך זייערע פרויען און קינדער, און אַנדערע, אויך, זייערע אַלטע עלטערן, אַן מיטלען. פאר דעם צוועק זיי צו שטיצן, האָבן אַ גרופע פרויען, איך איינע פון זיי, געגרינדעט דעם „רויטן מגן־דוד“. די דאָזיקע אַר-גאַניאַציע האָט זיך שנעל צעבליט, און אין משך פון עטלעכע מאָנאַטן, האָט זי צוגעצויגן הונדערטער פרויען אַלס מיטגלידער.

מיס סזאַלד איז געווען זייער באַזאָרגט וועגן דעם. זי האָט מוראַ געהאַט, אַז דער „רויטער מגן־דוד“, וועט אַוועקציען מיטגלי-דער פון דער „הדסה“; האָט זי מיך, דעם דעמאָלטיקן טשערמאַן פון „מגן־דוד“, איינגעלאָדן קומען אין דעם אָפּיס פון דער ציוניסטישער אַרגאַניאַציע, זיך וועגן דעם ענין באַראַטן.

קומענדיק אַהין, האָב איך, אַ חוץ מיס סזאַלד, אויך דאָרט געטראָפן מר. לואיס ליפסקי, וועלכער האָט פאַרטראָטן די ציוניסטישע אַרגאַני-זאַציע. זייער פאַרשלאַג איז געווען, אַז שטיצע פאַר די נויטבאַדעפטיקע פאַמיליעס פון די לעגיאַנערן, זאָל געגעבן ווערן דירעקט פון דער ציוניס-טישער אַרגאַניזאַציע, אַנשטאַט פון דעם „רויטן מגן־דוד“. דער פאַרשלאַג איז פון מיין אַרגאַניזאַציע גלייך אַנגענומען געוואָרן. מיט דעם האָט זיך דער „רויטער מגן־דוד“ אויפגעלייזט.

ביי דער דערמאָנטער קאַנפערענץ מיט מיס סזאַלד, האָב איך באַמערקט ווי מיד זי האָט אויסגעזען. איר פנים איז געווען בלאַס, און אונטער אירע אויגן — טיפע, שוואַרצע רינגען.

ווען מיר זיינען געבליבן אַליין, האָב איך איר געפרעגט פאַרוואָס זי רוט זיך ניט אָפּ און בלייבט ניט אין דער היים פאַר אַ פאַר טעג.

זי האָט אויף מיר אַ קוק געטאָן מיט אַן אויסדרוק אין אירע אויגן, וועלכן איך קען ניט פאַרגעסן; אַ בליק פול מיט בענקשאַפט, טרויער און פּיין.

„היים, האָט איר געזאָגט?“, האָט זי איבערגעפרעגט. „איך האָב ניט קיין היים. איך האָב אַן אַפּאַרטמענט אין וועלכן איך וואוינ. דאָרט איז ניטאָ קיינער צו וועמען צו זאָגן „גודביי“, ווען איך גיי אַוועק אינ-דערפרי. קיינער וועמען איך זאָל דאָרט פעלן, ווען איך בין ניטאָ, און קיינער ווער עס זאָל מיך באַגעגענען, ווען איך קום אַהין צוריק. ניין, איך האָב ניט קיין היים.“

עס איז געווען אין יענער צייט, ווען איר באַליבטע מוטער איז געשטאָרבן, און זי איז געבליבן אַליין.

— — —

דער שיקזאַל האָט אונדז נאָכאַמאָל נאָענט צוזאַמענגעבראַכט אין יאָר 1915, ווען גרויסע פּאַרבארייטונגען זיינען געמאַכט געוואָרן אויפֿ-צורופן אין פּילאָדעלפיע דעם ערשטן אמעריקאַנער יידישן קאָנגרעס דורך דעמאָקראַטישע וואָלן ביים שטימקאַסטן.

אויפֿן פּאַרלאַנג פון מיין ברודער, אברהם שאַמער, דער פּאָטער פון דער אידייע פון אַ יידישן וועלט קאָנגרעס, האָב איך, צוזאַמען מיט מיינע שוועסטער, מרים שאַמער-צונזער און אַנא שאַמער-ראַטענבערג, געגרינדעט די „ווימענס דזשואיש קאָנגרעס אָרגאַניזאַציע“. צווישן די פרויען, וועלכע מיר האָבן איינגעלאָדן צו דינען אויף דער „ערווייזארי באַאָרד“, איז געווען הענריעטאַ סזאַלד.

מיס סזאַלד האָט האַרציק אינדאָרסירט די קאָנגרעס באַוועגונג און האָט געוואָלט, אַז יידישע פרויען זאָלן זיך באַטייליקן און אויך אַנטייל נעמען אין די פאַרשידענע וויכטיקע פּראָבלעמען אין יידישן לעבן. זי האָט דעריבער גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין אונדזער אַרבעט, איז אויפגעטראָטן מערערע מאָל אַלס רעדנערין אויף אונ-דזערע פּאַרזאַמלונגען, און איז אויך „געלאָפֿן“ אַלס קאַנדידאַט אין דעם דיסטריקט וואו זי האָט געוואוינט. זי איז געווען שטאַרק צופרידן ווען זי איז דערוויילט געוואָרן, און אויך דערפאַר, וואָס נאָך צען פרויען פון ניו יאָרק און ברוקלין זיינען דערוויילט געוואָרן אַלס דעלעגאַטן צום קאָנגרעס, וועלכער איז פאַרגעקומען מיט צוויי יאָר שפּעטער אין פּילאָדעלפיע.

THE WOMEN'S JEWISH CONGRESS ORGANIZATION

120 WEST 129TH STREET

Advisory Board

Miss Sadie American
Mrs. Herman Bernstein
Mrs. Richard Gotthel
Mrs. Rebecca Kohut
Miss Eva Leon
Mrs. Henry Moskowitz
Miss Henrietta Szold
Mrs. Stephen S. Wise

Miss Rose Shomer, *President*
Mrs. S. M. Melamed, *1st Vice President*
Mrs. H. Solutaroff, *2nd Vice President*
Miss Lilian Hellin, *Recording Sec'y*
Miss Anna L. Fox, *Correspond. Sec'y*
Miss Pauline Steinberg, *Financial Sec'y*
Mrs. Chas. Spivacke, *Treasurer*

Executive Committee

Dr. Dora Askowith
Dr. Ida Badanas
Miss Leah Frank
Mrs. Joshua Gordon
Miss Miriam Karpilove
Mrs. Louis Lipsky
Mrs. Ray Perlman
Miss R. Ruitenberg
Mrs. Morris Rothenberg
Miss Dora Sandowsky
Miss S. A. Yudin
Mrs. Chas Zuner

Purpose: The Welfare of the Jewish Legionnaires for Palestine, and of their families

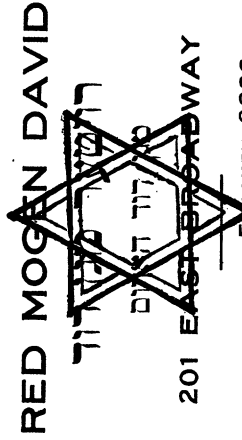
National Officers;

Mrs. CHAS. SPIVACKE, President
JOSEPH S. MARCUS, Treasurer
SOLOMON DINGOL, Exec. Secretary

ROSE SHOMER,
Chairman Welfare Committee
SADIE RATNER,
Welfare Worker

New York Chapter;

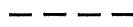
ROSE SHOMER, Chairman
Mrs. H. SOLOTAROFF
MAXWELL E. GROVE
Vice-Chairmen
Mrs. MARK LURIE, Treasurer
RACHEL NATELSON,
Executive Secretary

באמצעות קאמפוס "לעטערדיקערס" פון די ארגאניזאציעס

די דערוויילטע דעלעגאטן זיינען געווען: פריילין הענריעטא סזאלד, פרוי ריטשארד גאטהייל, פריילין סידי אמעריקאן, פרוי ווערא זאלאטאראף, פראפעסאר דארא אסקוויט, דר. סטעלא שייפער-עפשטיין, פרוי טשארלס ספיוואק, פרוי סעמועל מייסאן, פרוי מרים שאַמער-צונזער, און פריילין ראָזע שאַמער.

מיס סזאלד איז געווען פון קליינעם וואוקס, מיט שיינע, איידעלע געזיכטצייגע וואן גרויסע, ברוינע, קלוגע אויגן. זי פלעגט זיך זייער איינפאך קליידן, אפילו אויף פאַרמעלע פארזאמלונגען. איר שטימע אַלס רעדנערין איז געווען אַ שוואַכע, אַבער אַ דאַנק איר וואונדער-לעכער, קלאָרער דיקציע, האָט מען זי געקענט הערן אין די ווייטסטע ווינקלען פון אַ גרויסן זאַל. זי האָט זיך שטענדיק געהאַלטן מיט ווירדע, און האָט געהאַט אַ ים פון געדולד און פארשטענדעניש ווי אומצוגיין מיט מענטשן.

און אַט איז נאָך אַ באַגעגעניש מיט איר, וואָס ברענגט אַרויס בולט די פערזענלעכקייט פון הענריעטא סזאלד.

אין יאָר 1918 צי 1919, בין איך געפאָרן צו דער יערלעכער ציוניסטישער קאָנווענשאַן, וועלכע איז דעמאָלט אַפּגעהאַלטן געוואָרן אין שיקאַגא.

צוזאַמען מיט מיר איז געפאָרן מיס האַנאוויטש, אַ נויַרס, וועלכע האָט געהאַט געדינט אין דעם הדסה מעדיצינישן „יוניט“ אין פאַלעסיטנע, און וועלכע האָט באַדאַרפט זיך אַהין צוריקקערן מיטן נייעם „יוניט“.

אַנקומענדיק אין שיקאַגא, האָט זיך מיס האַנאוויטש אומדערוואַרט באַגעגענט מיט אַ יונגמאַן, מר. ט. לאַמיר אים אַנרופן, וועלכער איז געווען אין איר פארליבט מיט יאַרן צוריק, ווען זיי האָבן נאָך ביידע געוואוינט אין רוסלאַנד. מר. ט. האָט איר דעמאָלט געהאַט געמאַכט אַ הייראַט-פאַרשלאַג, וועלכן מיס האַנאוויטש האָט אנטזאַגט, ערשטנס, ווייל זי איז געווען צו יונג חתונה צו האָבן, און צווייטנס, ווייל זי האָט געהאַט פלענער אומצורייזן און אַנקוקן גאַטס שיינע וועלט. כאַטש עטלעכע יאָר זיינען פארלאָפן זינט יענער צייט, זיינען אַבער ביידע מר. ט. און מיס האַנאוויטש, געבליבן אומפאַרהייראַט.

זייער אומדערוואַרטע באַגעגעניש איז געווען אן איבערראַשונג פאַר זיי ביידן, און מר. ט. וועלכער איז נאָך אלץ געווען פארליבט

און גע'חלומט פון דער מיידל פון זיין יוגנט, האָט קיין צייט נישט פאַרלוירן און איר טאקע באַלד ווידער געמאכט אַ הייראַט-פאַרשלאג.

מיין פריינדין האָט ניט געוואוסט וואָס אים צו ענטפערן. זי האָט ליב געהאַט איר אַלטן פארערער, און די אויסזיכט פון אַ פריינט אין לעבן און פון אַ היים, פריי פון עקאָנאָמישע זאָרגן, איז איר געווען שטאַרק צום האַרצן. אָבער ווי קען זי איצט זיך צוריקציען פון איר ריזע קיין פאַלעסטינע? זי האָט שוין געהאַט איר וויזע, אירע נויט-סעס יוניפאָרמס, א. א. וו., און האָט געמאַכט אלע נויטיקע פאַר-בארייטונגען צו פארבלייבן אין פאַלעסטינע אַ ליינגערע צייט. אָבער מער פון אַלץ — ווי קען זי אנטוישן מיט סזאַלד וועלכע האָט זיך געשטיצט אויף איר פאַרן?

נאָך אומענדלעכע ארגומענטן און בעטענישן פונם פארליבטן יוגנמאַן, איז באַשלאָסן געוואָרן אַז זי, מיט האנאָוויטש, הייסט עס, זאָל איבערריידן מיט מיט סזאַלד, און זאָל טאָן ווי יענע וועט באַשליסן.

די פאַר שעה איידער מיין פריינדין האָט זיך צוריקגעקערט פון מיט סזאַלד, האָבן אויסגעזען אַ גאַנץ לאַנגע צייט צו מיר, אָבער אַן אייביקייט צו דעם פאַרליבטן און באטריבטן מר. ט.

ענדלעך איז מיט האנאָוויטש צוריקגעקומען.

„נו, וואָס האָט מיט סזאַלד געזאָגט?“, האָבן מיר ביידע אויס-גערופן, נאָך איידער זי האָט צייט געהאַט זיך אוועקצוזעצן.

„זי איז אַ וואונדערבארער מענטש! אַ ווירקלעך וואונדערבארער מענטש!“ האָט מיט האנאָוויטש מיט באַגייסטערונג אויסגערופן. „ווען איך האָב איר געזאָגט, אַז אן אומדערוואַרטער אינצידענט האָט פאַ-סירט, וועלכער מאכט פאר מיר שווער צו באשליסן פאַרן קיין פאַלעס-טינע, האָט מיט סזאַלד מיר אַריינגעקוקט טיף אין די אויגן און גע-פרעגט: „איז עס צוליב אַ מאַן?“ ווען איך האָב געענטפערט, אַז יא, און אַז ער האָט מיך ליב און וויל מיט מיר הייראַטן, האָט זי געזאָגט:

„מיין קינד, בלייב דאָ און האָב חתונה, אַן אַנדער נויט וועט פארנעמען דיין פלאַץ. מאַך פאר זיך אַ היים, האָב קינדער און זיי גליקלעך. עס איז זייער איינזאַם פאַר אַ פרוי דורכצוגיין דאָס לעבן אַליין.“

אַט אַזוי האָט גערעדט מיט סזאַלד, די פרוי — די אומפאַרהיי-ראַטע פרוי.

מיס סזאלד איז געוואָרן באַרימט ערשט נאָך איר זעכציקסטן יאָר, נאָכדעם ווי זי האָט זיך באַזעצט אין פּאַלעסטינע. פינף־און־צוואַנ־ציק יאָר האָט זי דאָרט פּאַרבראַכט, און האָט אומדערמידלעך געאַרבעט פאַר דעם אויפבויע פון איר געליבט לאַנד. זי האָט דאָרט אויך גע־פונען אַ סך גליקזעליקייט און נחת־רוח מיט דעם, וואָס זי איז געווען אַרומגערינגלט מיט מענטשן, וועלכע האָבן זי איינפאַך פאַרגעטערט און איר צוגעטיילט אַ סך ליבע. קיין אייגענע קינדער האָט זי נישט געהאַט. דערפאַר אָבער זיינען די הונדערטער יתומימ'לעך פון „נוער עליה“ געוואָרן אירע קינדער, און פלעגן זי מיט ליבשאַפט אַנרופן „מאַמע סזאלד“.

פינף־און־אַכציק יאָר האָט זי געלעבט — אַ לאַנג, נוצלעך לעבן, פול מיט גרויסע פּאַסירונגען, אויפטואונגען און דערגרייכונגען. זאָל איר ליכטיקער אַנדענקען זיין געבענטשט.

ווען הענריעטאַ סזאלד איז געשטאַרבן אין ארץ ישראל, האָבן יידן איבער דער גאַנצער וועלט געטרויערט אויף דעם טויט פון איינער פון די באַליבטסטע טעכטער פון יידישן פּאָלק.

אויך איך האָב געטרויערט. איך האָב געטרויערט נישט נאָר אויפֿן טויט פון דער ציוניסטישער פירערין און גרינדערין פון דער „הדסה“ און פון „נוער עליה“, נאָר אויך אויף דעם טויט פון אַ מענטשן וועלכן איך האָב נאָענט געקענט, געשעצט און ליב געהאַט.

סאַלאַמאָן בלוּמגאַרמאָן — יחואַש

1927—1870

סאלאמאן בלומגארטן־יהואש

א שלאנקער, א רירעוודיקער, דער פנים א טונקעלער, א סימ־פאטישער, א קלוגער שמייכל, אויגן שווארצע, גרויסע, טיפע, צוויי ימ'ען, וואו פרייד און טרויער, געלעכטער און טרערן האָבן זיך צו־זאַמענגעמישט.

האַט ליב געהאַט דיסקוטירן, אַנאַליזירן, צושניידן, פאַרשטיין. דער טעמפּעראַמענט אַ זונענדיקער, אַ שעמערינדיקער, קאַלירט מיט פאַרבן פון רעגנבויגן.

אַ שטאַרקער גייסט אין אַ שוואַכן קערפּער. זיך געשראַקן ווי אַ קינד, אליין די גאַס אַריבערגיין. ביינאַכט, ווען ער פּלעגט אָפּט שרייבן זיינע ביכער און לידער ביז אין גרויען טאַג אַריין, פּלעגט זיין צאַרטע פרוי, פּלאַראַ, זיצן לעבן אים, ווייל ער האָט מורא געהאַט צו זיצן אַליין.

האַט ליב געהאַט אַלע סאַרטן מענטשן, אַ חוץ טעמפּע און אומ־וויסנדיקע.

זיין הויז איז געווען זיין טעמפל. האָט זיך געבייזערט ווען עמי־צער איז געקומען אהין אָן אַן איינלאַדונג.

איז געווען זייער באַשיידן. האָט קיינמאַל נישט גערעדט וועגן זיך אָדער זיינע שאַפונגען, אַ חוץ איין מאַל, אין זיין קאַבינעט. האָט ער, אַנצייגנדיק אויף אַנגעשריבענע מאַנוסקריפּטן, וואָס זיינען געלעגן אויף זיין שרייב־טיש, אויסגערופּן:

„דאָס, האַלט איך, פאַר דעם וויכטיקסטן אויפטו אין מיין לעבן — די איבערזעצונג פון דער ביבל אין יידיש“.

— — —

אין די יאָרן 1910-11-12 איז יהואש געווען אַן אָפּטער באַזוכער ביי אונדז אין הויז. אין יענער צייט, האָט מיין זעליקער ברודער,

אברהם שאַמער, טיכטיק געאַרבעט צו עטאבלירן אַן אַמעריקאנער יידישן קאָנגרעס, וועלכער זאַל, אויף אַ דעמאָקראַטישן אופן, רעפּרעזענטירן די יידישע באַפעלקערונג פון לאַנד. יהואש איז אויך געווען שטאַרק פאַראינטערעסירט אין דעם ענין, און ביידע, דאָס הייסט דער ברודער און ער, פלעגן אָפט דיסקוטירן איבער דעם. אין יאָר 1917, ווען דעלעגאַטן צו דעם ערשטן אַמעריקאנער יידישן קאָנגרעס זיינען דערוויילט געוואָרן דורכן שטימ־קאָסטן, איז דער ברודער זייער וויילט געוואָרן אויפן ציוניסטישן „טיקעט“, און יהואש אויף דעם נאָ-ציאָנאַל-סאַציאליסטישן.

יהואש פלעגט שטענדיק קומען צו אונדז אין הויז אין דער באַגלייטונג פון זיין פרוי און פון זיין פריינט, דעם שרייבער, סאלאמאן יודסאן, וועלכער האָט אים ממש פאַרגעטערט. „איך קום גערן צו די שאַמערס“, פלעגט יהואש זאָגן. „ערשטנס, ווייל איך האָב זיי ליב, און צווייטנס, ווייל ביי זיי טרעפט מען שטענדיק אינטערעסאַנטע מענטשן, ניט נאָר שרייבערס, נאָר אויך לאַיערס, דאָקטוירים, גע-זעלשאַפטלעכע טוערס, א.ד.ג.“.

געדענק איך קלאָר איין שבת בייטאָג, וואָס איז געווען אויסער־געוויינלעך אינטערעסאַנט. פאַרזאַמלט זיינען ביי אונדז געווען, אַחוץ די מיטגלידער פון אונדזער משפּחה: יהואש און זיין פרוי, יודסאן און זיין פרוי, דר. און פרוי הלל זאלאטאראַף, און דער שרייבער ישראל זעווין (תשר"ק), וועלכער האָט מיט אים מיטגעבראַכט זעם באַוואוסטן אַמע-ריקאַנער פּאָעט, עדווין מאַרקאַם. מען האָט דיסקוטירט, געזונגען, און מאַרקאַם האָט דעקלאַמירט, אויפן פארלאנג פון די אַנוועזנדע, זיין באַרימטע פּאָעמע „דהי מען וויטה דהי האָו“ (דער מאַן מיטן אַקער), און אויפן פּאַנאָגראַף זיינען געשפּילט געוואָרן פאַרשידענע „רעקאָרדס“. די רעקאָרדירטע מוזיק, וואָס האָט געמאַכט אַ געוואלטיקן איינדרוק, און באַגייסטערט דעם קריסט, מאַרקאַם, איז געווען די ליטורגישע מוזיק, געזונגען פון חזן סיראַטא. „דאָס איז די וואונ-דערבאַרסטע מוזיק וואָס איך האָב ווען געהערט“, האָט מאַרקאַם באַהויפטעט, און אויף זיין פאַרלאַנג זיינען די רעקאָרדס איבערגעשפּילט געוואָרן עטלעכע מאל.

ביים געזעענען זיך מיט אונדז, האָט יהואש געזאָגט: „אַ זאַנק פאַר אַ וואונדערבארן טאָג. עס איז שטענדיק אינטערעסאַנט צו זיין ביי די שאַמערס“.

בערטה קאליש

1939—1874

בערטהא קאליש

מיר איז באשערט געווען צו זיין אַ נאָענטער פריינט פון מאַדאַם קאַליש. איך האָב זי באַגעגנט אין דעם זומער פון איר לעבן, ווען איר זון האָט געשיינט הייס און ליכטיק — און אויך אין דעם ווינטער פון איר לעבן, ווען איר זון האָט גענומען אונטערגיין; ווען דאָס ליכט פון אירע שיינע אויגן האָט זיך גענומען אויסלעשן, און אַ שוואַרצע פינצטערניש האָט איינגעהילט איר וועזן.

עס איז געווען אין יאָר 1920, ווען מיין שוועסטער מרים שאַמער־צונזער און איך, האָבן פאַרענדיקט שרייבן אונדזער ערשטע פיעסע פאַר דער יידישער בינע: „איינע פון פאַלק“.

שרייבנדיק אַט די פיעסע, וואו די צענטראַלע פיגור איז אַ פרוי, דורך וועלכער מיר האָבן געוואַלט אַרויסברענגען די אייביקע מוטער, וואָס איז שטענדיק גרייט צו דינען אירע קינדער, פאַרגעסנדיק זינ־גאַנצן אָן זיך, האָבן מיר ביידע — מיין שוועסטער און איך — זיך פאַרגעשטעלט אין דער ראַלע פון אונדזער העלדין אסתר שטיינבערג — די גרויסע קינסטלערין, בערטהא קאליש.

פאַר אונדז איז עס אַבער געווען אַ נישט־דערגרייכנדיקער חלום, ווייל, ערשטנס, האָט מאַדאַם קאליש דעמאָלט געשפילט אויף דער ענגלישער בינע און, צווייטנס, ווי קאַנען מיר, אַנפאַנגערניס אין דער שרייבער־פראַפעסיע, גאַר דערוואַרטן אַזאַ זאַך? אַבער חלומען מעג מען דאָך — האָבן מיר געחלומט.

מאדאַם קאליש האָט אין יענער צייט געהאַט אַ נערוון־צוואַ־מענברוך, און איז געווען קראַנק עטלעכע וואָכן. ווען זי איז געקומען אַביסל צו די כוחות, האָט זי דער דאָקטאר געראטן אַנצוהויבן אַרבעטן, דאָס הייסט — צוריקגיין אויף דער בינע. מאַדאַם קאליש האָט, ביז דער צייט וואָס זי איז קראַנק געוואָרן, געשפילט אויף דער ענגלישער בינע; צוואנציק יאָר האָט זי דאָרט

געשפילט. אבער צוריקגיין אהין האָט זי ניט געוואָלט. זי האָט מורא געהאַט, אַז איר זכרון וועט איר ניט דינען צו געדענקען אירע ראָלן.

— דענקט איר, אַז איר וואָלט געקענט שפילן אויף דער ייִדישער בינע? — האָט איר דער דאָקטאר געפרעגט.

— דאָס יאָ — האָט מאַדאַם קאַליש געענטפערט — איך געדענק אויף אויסנווייניק יעדע ראָלע וואָס איך האָב געשפילט.

מאדאם קאליש האָט זיך טאַקע צוריקגעקערט צו דער ייִדישער בינע, און איז אויפגעטראָטן אין „אוירווינג פלייס טעאַטער“ אין ניו יאָרק, אין די פיעסן פון איר רעפערטואַר; גאַרדינס „סאַפּאַ“, „קריי-צער סאַנאַטאַ“, „די ווארהייט“ און אַנדערע. איר דערפאַלג איז געווען אַזוי גרויס, אַז מאַקס ווילנער, דער מענעדזשער פון טעאַטער, האָט זי אנגאזשירט צו שפילן אין זיין טעאַטער דעם קומענדיקן סעזאָן.

פילנדיק זיך גוט, האָט בערטהא קאַליש געוואָלט אין דעם קור-מענדיקן סעזאָן דערשיינען אין אַ נייער פיעסע, און האָט זיך גע-ווענדעט צו די ייִדישע דראַמאַטורגן, מיט אַן אַנפראַגע וועגן אַ נייער פיעסע.

מיין ברודער, דער דראַמאַטורג אברהם שאַמער, האָט אויך באַ-קומען אַזאַ אַנפראַגע. דער בריוו איז געווען געשריבן אין ענגליש, פון איר ווילא אין די קעטסקיל-בערג. איך געדענק ביז וואָס בערטהא קאַלישעס אַנפראַגע: „העו יו עי ביוטיפול פלעי פאַר בערטהא קאַליש?“ (האָט איר אַ שיינע פיעסע פאַר בערטהא קאַליש?).

מיין ברודער האָט פאַר איר קיין פיעסע ניט געהאַט, אָבער אים איז זייער געפעלן געווען אונדזער „איינע פון פאַלק“, וואו ער האָט געזען אַ פאַסיקע ראָל פאר דער קאליש. האָט ער לאַנג ניט געטראַכט, און איז אַוועקגעפאַרן צו מאדאם קאליש אין די בערג. ווען ער איז צו-ריקגעקומען, האָט ער אונדז געבראַכט די בשורה, אַז מאדאם קאַליש וויל לייענען אונדזער פיעסע.

פרעגט שוין גאַר ניט, ווי מיין שוועסטער און איך האָבן רע-אַגירט אויף דער בשורה! עס איז שווער איבערצוגעבן אין ווערטער די פרייד, וואָס האָט אַנגעפילט אונדזערע הערצער.

אויף מאַרגן בין איך צוזאַמען מיט אונדזער פיעסע, שוין געווען אין אַ באַן, וואָס האָט מיך געפירט צו מאדאם קאַליש.

— — — —

מאדאם קאליש מיט איר מאן, לעאפאלד שפאכנער, און איר טאכטער ליליען, האָבן פאַרבראַכט דעם זומער אין „היי-מאונט“. זיי האָבן פאַרנומען די פראַכטפולע ווילא, וואָס האָט געהערט צו דער גרויסער ענגלישער שוישפילערין דזשוליא מארלא. די ווילא האָט זיך געפונען אין שכנות מיט דער ווילא פון מאדאם גאלי-קורטשי, די וועלט-באַרימטע אַפּערא-זינגערין.

געקומען קיין „היי-מאונט“, האָב איך גענומען אַ צימער אין אַ האַטעל, און מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ טעלעפאָנירט צו מאדאם קאלישעס היים, און זי האָט מיך פאַרבעטן צו קומען צו זיך טאַקע דעם זעלבן אָוונט.

איך האָב מאדאם קאליש פּערזענלעך ניט געקענט. איך האָב זי געקענט ווי אַ גרויסע שוישפילערין אויף דער יידישער און ענגלישער בינע. איך האָב זי געזען אין כמעט יעדער פּיעסע, אין וועלכער זי איז אויפגעטראָטן. איך האָב זי איינפאַך פאַרגעטערט. איר שיינקייט, איר גאָלדענע, ברוסטיקע שטימע, איר דראַמאַטישע קונסט, איר אויס-טייטשונג און טיפע פאַרשטענדעניש פאַר יעדער ראָל, וואָס זי האָט געשפילט — דאָס אַלץ האָט אַרויסגערופן איר מיר גרויס וועספעקט צו איר.

ס'איז דעריבער קיין וואונדער ניט, וואָס זיך בין געווען שטאַרק נערוועז ווען איך האָב זיך מיט איר באַדאַרפט טרעפן פנים אל פנים, און פאַר איר פאַרלייענען אונדזער פּיעסע.

אזיגער אַכט אין אָוונט האָב איך אָנגעקלונגען אין דער טיר פון איר וואוינונג. אַ דינסטמיידל האָט געעפנט די טיר און מיך אַריינגעפירט אין אַ האלב-טונקעלן זאַל, באלויכטן פון אַ צאָל גרויסע סטערינאווע ליכט.

אין צימער זיינען געווען אַ סך מענטשן, אָבער צוליב דער טונקל-קייט אין דעם צימער, האָב איך זייערע געזיכטער ניט געקאנט זען. עס איז מיר אַנטקעגנגעקומען איר טאָכטער ליליען, און מיך באַגריסט מיט אַ וואַרעמען האַנט-דרוק און נאָך וואַרעמערען שמייכל. באַלד איז צו מיר אויך צוגעקומען מאדאם קאליש, און מיך האַרציק באַגריסט.

אַ דאַנק זייער וואַרעמער אויפנאמע, איז מיינ נערוועזיטעט ווי צערונען געוואָרן. איך בין אָבער געבליבן ווי באַצויבערט פון מאַ-דאם קאלישעס געטלעכן אויסזען. זי האָט געטראָגן אַ לאַנג, טונקל-זייד קלייד, וואָס האָט ענג אַרומגענומען איר קערפער. די אַרבל זיינען

געווען זייער ברייטע, עפעס אזוי ווי צוויי פליגלען. קיין באַפּוּצונג איז אויף דעם קלייד ניט געווען, אָבער גראַד די איינפאַכקייט האָט אזוי בולט אַרויסגעבראַכט די גראַציעזקייט פון איר הויכן, שלאַנקן קערפּער, וואו די צאַרטקייט פון איר געזיכט. אירע טונקל-ברוינע זיידענע האָר זיינען געווען איינפאַך און נעט פאַרקעמט אויף איר שיין-פאַרמירטן קאַפּ.

זי האָט מיך פאַרגעשטעלט פאַר אירע געסט, מיר צוגעפירט צו אַ ווינקל, וואו מיר האָבן זיך געזעצט, און האָט מיך געבעטן צו דערציילן איר דעם אינהאַלט פון „איינע פון פאַלק“. ליליען איז מיט אונדז אויך געזעסן, און ווי איך האָב שפּעטער אויסגעפונען, איז די שטיצע, קלוגע ליליען געווען דער מוטערס ראַט-געבעריין, איר קריי-טיקער, איר „מענעדזשער“, און אַן אַן ליליענס מיינונג האָט זיך מאַדאם קאליש ניט אַ ריר געטאַן.

דער אינהאַלט פון אונדזער, דאָס הייסט פון מיין שוועסטערס און מיין פּיעסע, איז דער מאַדאם קאליש און איר טאַכטער שטאַרק געפּעלן געוואָרן, און זיי האָבן מיט מיר אָפּגערעדט אויף מאַרגן צען אַזייגער, קומען צו זיי און פאַר זיי די פּיעסע פאַרלייענען.

— מיר וועלן זיך אַלע זעצן אין גאַרטן אויפן גראַז אונטער אַ בוים, און הערן אייער פּיעסע! — האָט מאַדאם קאליש צו מיר ליבלעך געזאָגט. — לויט דעם וואָס איר האָט דערציילט, דאַרף עס זיין זייער און זייער אינטערעסאַנט.

יענע נאַכט בין איך ניט געשלאָפּן, אזוי נערוועז בין איך געווען. איך האָב זיך קוים דערוואַרט, עס זאָל טאָג ווערן. צען אינדערפרי האָט מיך אַ „טעקסי“ געבראַכט צו מאַדאם קאלישעס הויז.

אויף דער וועראַנדע האָב איך געטראָפּן מר. שפּאכנערן, קאלישעס מאַן. ער איז ארומגעגאַנגען הין און צוריק, און גערויכערט אַ גראַבן ציגאַר. דערזענדיק מיך, האָט ער קאַלט אַ שאַקל געטאַן מיטן קאַפּ, אַרויסגענומען דעם ציגאַר פון מויל, און מיך עפעס ווי מיט כעס אַנגעקוקט.

— מיס שאַמער — האָט ער אַ זאָג געטאַן — עס טוט מיר זייער לייד וואָס איר האָט זיך באַמיט אַהער צו קומען. מיר וועלן אייער פּיעסע ניט לייענען! ס'איז דאָך לעכערלעך! איר קאַנט דאָך אַליין פאַרשטיין, אַז דאָס איז אַן אוממעגלעכע זאַך, אַז מאַדאם קאליש, וועלכע קערט זיך אום צוריק צו דער יידישער בינע נאָך אַן אַפּוועזנהייט פון

צוואנציק יאָר, זאָל אויפטרעטן אין אַ פּיעסע פון אומבאקאנטע שריי-
בערינס. נאָך מער, זי האָט שוין היינט באַשטעלט אַ פּיעסע, מיט
וועלכער זי וועט עפענען דעם סעזאָן!

קאַלט און וואַרעם איז מיר געוואָרן, הערנדיק זיינע ווערטער.
אַלע מיינע האַפּענונגען זיינען פּלוצלונג אויסגעלאָשן געוואָרן — אַלע
מיינע חלומות צערונגען.

דערביי איז צו אונדז צוגעקומען מאדאם קאליש, וואו זיך גענו-
מען אנטשולדיקן פאַר שאַפן מיר אזויפיל „טראַבל“.

— איך האָב היינט טעלעפאָנירט צו מיין מענעדזשער, מר. וויל-
נאָר, אַז איך האָב באַשלאָסן אויפטרעטן אין דימאָוס איבערזעצונג
פון אסטראווסקיס „דער שטורעם“, האָט זי מיר דערקלערט.

— אסטראווסקיס „דער שטורעם“ איז טאַקע זייער אַ פּיינע פּיעסע,
— האָב איך איר געענטפערט — אָבער דענקט איר ניט, מאַדאָם
קאליש, אַז דאָס יידישע פּובליקום, צו וועלכן איר קערט זיך, אום צו-
ריק נאָך אזוי פיל יאָרן, וואָלט אייך בעסער וועלן זען אין אַ פּיעסע
פון יידישן לעבען, מיט יידישע פּראַבלעמען, איידער רוסישע?

— דאָס טענה איך דאָך די גאַנצע צייט מיט מיין מאָן! — האָט
זיך מאדאם קאליש אָנגעצונדן. — איך בין אַ טאַכטער פון יידישן
פאָלק; איך קער זיך אום צו זיי שפּילן פאַר זיי יידיש טעאַטער, וויל
איך שפּילן אַ יידישע פּיעסע און ניט קיין אַנדערע! הערסט, לעאַפּאַלד,
אַ יידישע פּיעסע!

שפאכנער איז געוואָרן צעטומלט.

— אָבער דו האַסט דאָך שוין היינט באַשלאָסן צו שפּילן אַסטראָוו-
סקיס פּיעסע; עס האָט מיך דאָך שוין היינט אָפּגעקאַסט זעקס און
צוואנציק דאלער פאַר דיינע טעלעפאָנס!

— וואָס אַרט מיך טעלעפאָנס! איך דאַרף אַ גוטע יידישע פּיעסע!
קומט, מיס שאַמער, איך וויל הערן אייער פּיעסע.

און איך האָב די פּיעסע פאַר זיי פאַרגעלייענט, און טאַקע אין
גאַרטן אויפן גראַז, אונטער אַ בוים. וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן
ביים ליינענען, איז מיר שווער צו באַשרייבן. מאדאם קאליש האָט
געוויינט און געלאַכט פאַר פרייד, מיך אומציייליקע מאָל אונטער-
געבראַכן, און געהאַלדזט און געקושט. ליליענס איידעלער פנים האָט

געשטראלט פאר פרייד, און שפאכנער, א שמיכלענדיקער, א צעהיצ-
טער, איז געלאפן טעלעפאנירן ווילנערן אין ניו יארק, אז מאדאם
קאליש האט געפונען א פאסיקע יידישע פיעסע, אין וועלכער זי
וועט אויפטרעטן אנהייב סעזאן.

דריי וואכן האב איך פארבראכט ביי דער מאדאם קאליש אין הויז
— דריי אומפארגעסלעכע וואכן. זי האט מיך געצוואונגען אריבערצו-
ציען זיך פון מיין האטעל צו איר. עס האבן זיך אנגעהויבן די פאר-
בארייטונגען צו דער אויפפירונג פון אונדזער פיעסע. עס זיינען גע-
קומען צו פאָדן פון ניו-יאָרק: מאַקס ווילנער מיט זיין פרוי; דער שווי-
שפילער יוסף שיינגאלד מיט זיין פרוי — פרענסיס אַדלער; אַסיפּ די-
מאָוו, וועלכער האָט געדאַרפֿט רעזשיסירן די פיעסע; אויך מיין שוועסטער
מרים און מיין ברודער אברהם. מען האָט זיך געפרייט אלע צוזאמען,
געטרונקען „לחיים“ און זיך געוואונטשן איינע די אנדערע „סוקסעס“.
טעלעפאנען זיינען געפּלויגן הין און צוריק פון ניו-יאָרק; מענטשן זיינען
געקומען צו קאָנפּערירן וועגן דער אויסשטאַטונג. דאָס איינטיילונג פון
די ראָלן א. אז. וו. דאָס הויז איז געוואָרן פול מיט מענטשן, און איין
„סוף-וואך“ האָבן ארום פּופּצן געסט פארבראכט אין דער ווילא.

דאָס הויז איז געווען פּרעכטיק אויסגעשטאַט, מיט צימערן דעקאָ-
רירט אין פאַרשיידענע קאָלירן, ווי א בלויער צימער, אַ גרינער, אַ ראָ-
זעווער, א. אז. וו., און פאַר אַלעמען איז געווען פּלאַץ.

די באלעבאטישקייט אין הויז האָט געפירט ליליען. יונג ווי זי
איז געווען, האָט זי דאָס געטאָן מיט גרויס פינאיקייט. שטיל און באַ-
שיידן, רואיק און אויסגערעכנט, האָט קיינער ניט באמערקט מיט וואָס
פאַר א פינקטלעכקייט זי האָט אלץ געפירט. זי איז אין דער ווירקלעכ-
קייט געווען דער „קאָפּ“ אין הויז, און בערטהא קאליש — דאָס „האַרץ“.

און דאָס „האַרץ“ האָט קיינמאָל ניט גערוט. די ענערגיע, וואָס
מאדאם קאליש האָט פאַרמאָגט, איז געווען אויסערגעוויינלעך. אַ שטראַל-
מענדיקער קוואל, וואָס האָט קיינמאָל נישט גערוט. אז זי האָט נישט
שטודירט איר ראָל, האָט זי געלייענט אַ בוך, און טאַקע הויך אויפן קול,
אַדער פלעגט מאַלן בילדער, זינגען אַדער רעדן, און אינטערעסאַנט רעדן
— וועגן ליטעראַטור, וועגן מוזיק, וועגן ציוניזם — און פון וואָס ניט? זי
האָט איבערהויפּט ליב געהאַט צו רעדן וועגן רעליגיע און וועגן דער

ביבל. טיף אין איר הארצן איז זי געווען א גלויביקע, א רעליגיעזע, און האָט געגלויבט אין אַ פֿע ר ז ע נ ל ע כ ן גאָט, וועלכער וואַכט איבער איר, און היט זי אָפּ פון שלעכטס.

איינמאָל, ווען מיר זיינען געווען אליין, און זי האָט גערעדט וועגן איר גאָט, האָט זי צו מיר געזאָגט:

— איך בין געווען קראַנק, און האָב מער אויף דער ענגלישער בינע ניט געקאָנט שפּילן. איך בין געווען געצוואונגן זיך אומצוקערן צו דער יידישער בינע און זיך שטארק גענויטיקט אין אַ פּאַסיקער פּיעסע, האָב איך תּפּילה געטאָן צו מייַן גאָט, און צו מייַן פּאַרשטאַרבּענער מוטער, זיי זאָלן ביישטיין אין מייַן שווערער שעה. מייַן געבעט האָט געפּועלט, און דור אַ מלאַך, איך מייַן אייך, מיס שאַמער, מיר צוגעשיקט דאָס אין וואָס איך האָב זיך גענויטיקט.

— — —

מאדאם קאליש איז געווען זייער שטימונגספול. אירע שטימונגען פלעגן זיך בייטן ווי דער וועטער אין פּרילינג. פּרייד און טרויער, געלעכטער און טרערן האָבן זיך ביי איר כּסדר געביטן. זי איז געווען אויך זייער סענסיטיוו. אַ מיינונגס־פּאַרשיידענקייט פלעגט זי באַטראַכטן ווי אַ פּערזענלעכע באַליידיקונג. דאָס פלעגט זי אַריינברענגען אין אַ שרעקלעכן כּעס, אָבער אַ גוט וואָרט, אַ קאַמפּלימענט, האָט שנעל פּאַר־טריבן איר כּעס.

איך וויל דאָ איבערגעבן אַ כּאַראַקטעריסטישע סצענע.

איך זיך מיט איר איינמאָל אַ פּאַרנאכט אין גאָרטן, און הער זיך צו ווי זי שטודירט איר ראָל. זי איז אין זייער אַ גוטער שטימונג, און רעדט ארויס אירע ווערטער הויך אויפן קול. די ווערטער קומען ביי איר ארויס פארביק, לעבעדיק; זי רעדט זיי ארויס מיט אזויפיל פאַר־שטענדעניש, אז אַ זיסער ציטער גייט מיר דורך איבערן לייב.

— עפעס אַ מאַדנע פּיעסע, — זאָגט זי פּלוצלונג צו מיר. — די ווערטער קומען ביי מיר ארויס ניט פון די ליפן, נאָר פון מייַן טיפּסטער טיפּעניש!

זי לייענט ווייטער, און ווענדט זיך ווידער צו מיר, אָבער דאָס מאַל מיט כּעס און מיט אויגן פול מיט פייער:

— וואָס האָט איר געהאַט צו מיר, מיס שאַמער, וואָס אין דער גאַנ־

צער פיעסע האָב איך ניט קיין איין סצענע, וואו איך קאָן זיך שיינ אָנטאָן. עס איז דאָך אומדערהערט, אַז איך, בערטהא קאליש, וואָס איז באוואוסט אויף בראַדוויי מיט איר ארטיסטישן קליידן זיך, זאָל ניט האָבן די געלעגענהייט כאָטש איין מאָל אין דער פיעסע צו דערשיינען אין א שיינ קלייד!

איר כעס וואַקסט און זי הויבט אָן האסטיק צו שפרייזן איבערן גראָז.

— איך וועל די פיעסע ניט שפילן, איר הערט? סידן איר שרייבט אריין א סצענע, אין וועלכער איך קאָן זיך שיינ אָנטאָן!

איך פרויביר זי באראואיקן און דערקלער, אַז איר ראָל פאָדערט ניט קיין שיינע קליידער, און אזא סצענע ווי זי וויל, וועט די פיעסע רואינירן. אָבער עס העלפט ניט. זי איז איינגעשפארט, און איך ווייס ניט וואָס צו טאָן.

צום גליק, איז אָנגעקומען מיין ברודער אברהם, וועלכער האָט דאמאָלס פארבראכט א וויק־ענד אין די בערג. טרעפנדיק מאדאם קאליש אין אן אויפגערעגטן צושטאנד, און מיך מיט טרערן אין די אויגן, און אויסהערענדיק אונדזערע ארגומענטן, איז ער צוגעגאנגען צו מאדאם קאליש, זי אנגענומען צערטלעך ביי דער האנט, און צו איר געזאָגט: „טייערע מאדאם קאליש, ניט איר דאַרפט האָבן שיינע קליידער, זיי זאָלן אייך מאַכן שיינ אויסזען. איר זייט שיינ, וואָס איר זאָלט ניט טראָגן!“

— איר מיינט דאָס טאַקע ערנסט, מר. שאַמער? — און אויף מאדאם קאלישעס געזיכט האָט זיך צעשפרייט א זיסער שמייכל.

דער שטורעם איז אריבער, און די זון האָט ווידער אויפגעשיינט.

— — —

„איינע פון פאָלק“ האָט געהאט א גרויסן דערפאָלג, ווען זי איז אויפגעפירט געוואָרן יענעם סעזאָן, אָבער נאָך אַ גרעסערן דערפאָלג האָט געהאָט די קינסטלערין בערטהא קאליש. די פרעסע איז ניט מיד געוואָרן צו לויבן זי, איר וואונדערבארן שפילן, און איר פיינע אויסטייטשונג פון איר ראָל אַלס אסתר שטיינבערג. דעם קומענדיקן סעזאָן האָט מאדאם קאליש געמאַכט אַ טור מיט דער פיעסע איבערן לאַנד, וואו זי האָט גע־שפילט די פיעסע אומציייליקע מאָל אין אַלע גרויסע שטעט.

IRVING PL. THEATRE

15TH STREET AND IRVING PLACE

PHONE. STUYVESANT 2967

BEGINNING

Mon.

Mat.

Oct.

3

1921

SPECIAL

P
E
R
F
O
R
M
A
N
C
E
S

BERTHA KALICH

IN A NEW PLAY

"ONE OF THE MANY"

"איינע פון פאלק"

By Miriam Shomer (Zunzer) and Rose Shomer

TICKETS NOW ON SALE AT THE BOX OFFICE.

צוועלף יאָר שפּעטער, זומער 1933, האָט מיך דער גורל ווידער צונויפגעבראכט מיט מאדאם קאליש, אין לאַס אנדזשעלעס, וואו איך האָב געמאכט מיין היים.

אין איינעם אַ פּרימאַרגן רופט מיך אָפּ, צו מיין גרויסער איבער-ראַשונג, דורכן טעלעפּאָן, ליליען קאליש, און גיט מיר איבער, אַז זי, איר מוטער און פּאָטער זיינען נאָר וואָס אָנגעקומען קיין לאַס-אַנדזשעלעס, וואו זיי וועלן פאַרברענגען עטלעכע חדשים, און זיי בעטן מיך, איך זאָל אזוי שנעל ווי מעגלעך קומען זיי באזוכן אינעם האָטעל, וואו זיי שטייען איין.

איך האָב געהערט אז מאדאם קאליש ליידט פון אַן ערנסטער אויגן-קראַנקהייט, און האָב זייער געוואָלט זיך מיט איר טרעפּן, איך האָב קיין צייט ניט פאַרלאָרן, זיך אריינגעזעצט אין מיין אויטאָמאָביל, און אין אַ האַלבער שעה ארום ביז איך שוין ביי איר געווען.

געטראָפּן האָב איך זי אויף דער וועראַנדע פונעם האָטעל. כאַטש עס איז געווען אַ וואַרעמער טאָג, איז זי געווען איינגעהילט אין שאלק. אויפן קאָפּ האָט זי געטראָגן אַ ברייטע הוט, איבערגעצויגן מיט אַ ברוי-נער שאל, וועלכע איז געווען פאַרבונדן אונטער איר קין. אירע אויגן זיינען געווען פאַרדעקט מיט אַ פאַר שוואַרצע אויגן-גלעזער, אז קיין טראָפּן ליכט זאָל צו זיי ניט אריינדרינגען. איר געזיכט, כאַטש אַ בלייכער, איז נאָך אַלץ געווען וואַנדער-שיין. לעבן איר זיינען געשטאנען ליליען און איר מאַן . . .

מאדאם קאליש האָט דערקענט מיינע שטימע, און מיך צוגערופן צו זיך

— מיין טייערער פריינט — האָט זי אויסגערופן מיט איר גאַל-דענער שטימע. — ס'איז מיר אזא גרויסע פרייד, וואָס דו ביסט גע-קומען צו מיר!

מיר האָבן זיך צעקושט, אָבער רעדן האָב איך ניט געקאָנט, אזוי דערשיטערט בין איך געווען צו טרעפּן זי איז אזא צושטאַנד.

זי האָט, ווייזט אויס, דערשפּירט מיינע געפילן, און פאַר אַ פאַר מינוט איז זי אויך שטיל געבליבן. באלד אָבער האָט זיך איר שטימונג געענדערט.

— איך זע דיך! איך זע דיך! — האָט זי אָנגעשטרענגט געקוקט אויף מיר מיט אירע האַלב-בלינדע אויגן. — א סימן וועל איך זיר

געבן, דו טראַגסט א העל-בלויע קלייד. — און, ווי א קינד, האָט זי זיך הארציק צעלאכט.

זי האָט געלאכט, און פון מיינע אויגן האָבן זיך געגאַסן טרערן.

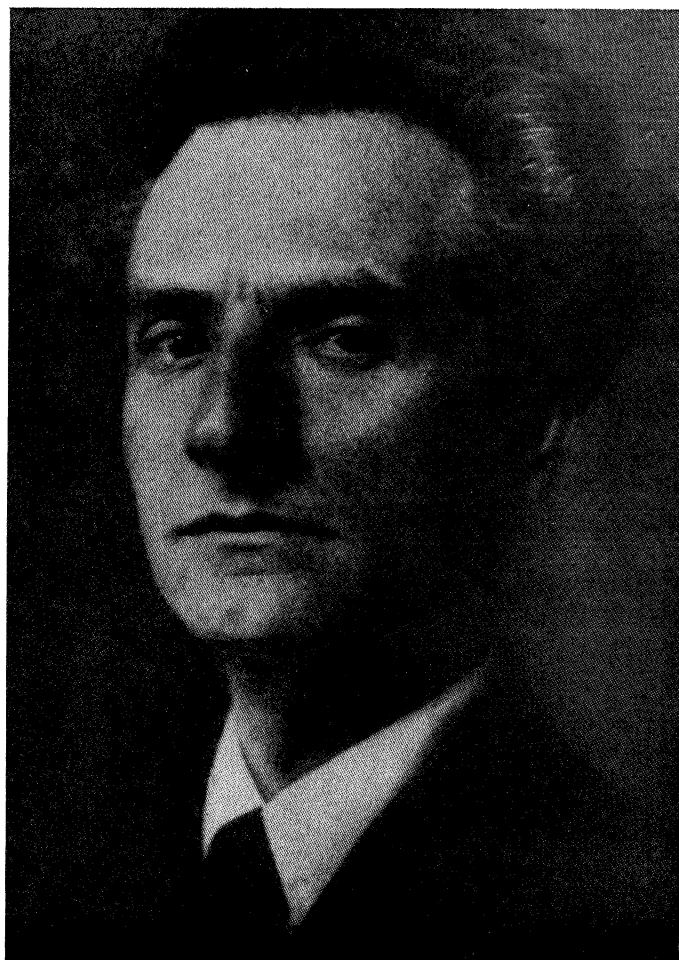
שפעטער, ווען מיר זיינען געבליבן אליין, האָט זי פאר מיר גע-
עפנט איר האַרץ. זי האָט מיר דערציילט וואָס זי האָט דורגעמאכט
דורך די יאָרן וואָס מיר האָבן זיך ניט געזען. זי איז געווען האלב-בלינד,
אַבער זי האָט געהאט די האַפענונג, אז זי וועט אויסגעקורירט ווערן און
וועט נאָך שפילן אויף דער בינע.

— איך פיל זיך נאָך אזוי יונג אין גייסט און אין קערפער, —
האָט זי געזאָגט. — איך קאָן נאָך דער וועלט אזוי פיל געבן. איך ווייס,
אז מיינ גאָט וועט מיך ניט פאַרלאָזן. דו זעסט, ראַוז, וואָס איך טראַג
מיט זיך? דאָס האלט איך מיט מיר וואו איך שטיי און גיי.

פון איר האנט-טאַש האָט זי ארויסגענומען א ווייס בויגעלע פא-
פיר, און עס אויפגעוויקלט. אויפן פאפיר איז געווען אַנגעשריבן אויף
ענגליש, מיט גרויסע אותיות, אַזוי אז זי זאָל קאָנען לייענען, אַ טייל
פון דוד'ס תפילה:

*“The Lord is my shepherd;
I shall not want . . .
I will fear no evil
For Thou art with me.”*

בערטהא קאליש איז געשטאַרבן אין ניו-יאָרק מיט זעקס יאָר
שפעטער, דעם פופצנטן אַפּריל, 1939. אין עלטער פון פינף און זעכציק
יאָר!

פרץ הירשביין

1948—1880

פרץ הירשביין

יעדער מענטש, מיט וועמען איר באגעגנט זיך, לאזט איבער אויף אייך א באשטימטן איינדרוק. פון אייניקע גייט איר אַוועק מיט א שווער געמיט, און איר האָט א געפיל, ווי א לאסט וואָלט אויף אייך ארויפ־געפאלן. פאראן אָבער באַגעגענישן מיט מענטשן, וואָס לאָזן אייך איבער גליקלעך, און אין א געהויבענער שטימונג.

וויסנשאַפטלייט זאָגן, אַז יעדער מענטש שטראַלט פון זיך ארויס אַ מין באַשטימטן „ארא“, דאָס מיינט, אַ געוויסן קאָליר; וואָס־פיינער, וואָס־איידעלער די נשמה פון א מענטשן איז, אַלץ העלער איז זיין „אַראַ; און פאַרקערט, וואָס־פראַסטער, וואָס־גרעכער עס איז די נשמה, אלץ־טונקלער איז דאָס ליכט, וואָס שטראַלט ארויס פון אים. דערפון מסתמא נעמט זיך דאָס, וואָס ווען מאלער מאלן א הייליקן מענטשן, באלויכטן זיי זיין קאָפּ מיט א ווייס ליכט.

אויב דאָס זאָל זיין ריכטיק, איז די „ארא“ פון פרץ הירשביין גע־ווען אַ העלע, אַ ווייסע. אַ באַגעגעניש מיט אים איז שטענדיק געווען אַן אפּפרישונג. זיין וואַרעמער, פעסטער האַנט־דרוק, דער ליכטיקער שיינ אין זיינע גרינ־גרויע אויגן, זיין קלוגער שמייכל, אַלץ האָט גע־וואַרעמט און געגלעט.

פרץ הירשביין איז געווען א ליידנשאַפטלעכער ליבהאַבער פון דער נאטור, האָט ער זיין וואוינונג וויסגעקליבן אין די בערג פון לאַס אַנ־דזשעלעס. שעהן לאַנג פלעגט ער ארומוואנדערן אליין, צווישן זיי בערג און טאלן, און איינזאַפן אין זיך די שיינקייטן פון גאָטס וועלט. ער האָט געפילט א ברודערשאפט מיט יעדן בוים און בלום, מיט יעדן גרעזעלע אין צווייגעלע, און מיט דעם הארטן פעלזונשטיין. אָבער גרע־סער און שטארקער פון זיין ליבע צו בארג און טאַל, צו פעלדער און וועלדער, צו בוים און בלום, איז געווען זיין ליבע צום ים.

איך האָב געהאט געוואוינט פאר א לענגערע צייט ביים ברעג

פון פאסיפישן ים. דורך מיין פענצטער האָב איך געזען זירשביינען טאָג-טעגלעך, סיי זומער סיי ווינטער, אין זונענשיין און אין דעגן, שפּאַנען פּאזע ים; און ניט חלילה אויפן „באַרדוואַק“, נאָר אויפן ווייכן זאַמד, האַרט ביים ברעג. אָן אַ הוט, דאָס העמד אָפן ביים האַלדו, אין אַ קורצן רעקל, זיין שטאַרק זון-פאַרברוינט פנים געווענדעט צום הימל, זיינע גראַע האַר פּלאַטערנדיק אין ווינט, פּלעגט ער אזוי שפּאַנען, שפּאַ-נען, זיין גאַנג אַ שנעלער, אַ לופטיקער. עפעס ווי פּליגל וואַלטן אים געטראָגן.

— — — — —
עס איז שבת בייטאָג, אין אַפּריל, 1947.

איך זיך ביי די הירשביינס אין הויז, אין די בערג פון לאַס-אַנדזשעלעס. דאָס צימער, וואו איך זיך, איז איינפאַך אַבער נעט מען-בילירט, מיט בילדער אויף די ווענט, ביכער אין די שראַנקן און אויפן טיש. עס איז פּרילינג. דורך די אַפענע פענצטער קוקט אַריין די זון, און באַגיסט דאָס צימער מיט אַ רעגן גאַלדענע שטראַלן.

ביי דער פּיאַנע זיצט עמוס, הירשביינס איינציקער, טאַלאַנטפולער דרייצן-יאַריקער זון, און שפּילט אַ בעטהאַוון-סאַנאַטאַ. קעגן אים זיצט זיין מוטער אַסתר. זי פּאַלגט נאָך זיין שפּילן מיט גרויס אויפּמערק-זאַמקייט. עמוס פּילט עס, ווענדט זיין בליק אַלע וויילע צו איר, און מען זעט, אַז אַ טיפּע פאַרשטענדעניש עקזיסטירט צווישן מוטער און קינד.

אין אַ ווייטן ווינקל פון צימער, אויסגעצויגן אויף אַ ווייכן שטול, זיצט פּרץ הירשביין, און מיט פאַרמאַכטע אויגן פּאַלגט ער אויך נאָך דער מוזיק מיט גרויס אויפּמערקזאַמקייט. ווען עמוס ענדיקט זיין שפּילן, שטייט הירשביין אויף, גייט צו אים צו, לייגט זיין האַנט צערט-לעך אויף זיין אַקסל, און ווענדנדיק זיך צו מיר, זאָגט ער מיט פּאַטער-שער גאווה: „נו, וואָס זאָגט איר עפעס צו זיין שפּילן? איז גוט?“ און טרערן, ווי גרויסע פּערל, פאַלן פון זיינע אויגן, און קייקלען זיך אַראַפּ אויף זיינע אַפּגעצערטע באַקן.

ער גייט ארויס, און באלד הערט זיך פון צווייטן צימער דאָס שפּילן אויפן אַרגל. דאָס שפּילט הירשביין, די וואַלעכלעך און די נייגונדלעך, וועלכע ער שפּילט, זיינען האַרציקע און טרויעריקע, און וועקן אין האַרץ אַ זיסן אומעט.

אנא שאַמער ראַטענבערג; פּרין הירשביין; ראָזע שאַמער
באַטשעליס; אַסתר הירשביין; סעמועל (שמואל) באַטשעליס.

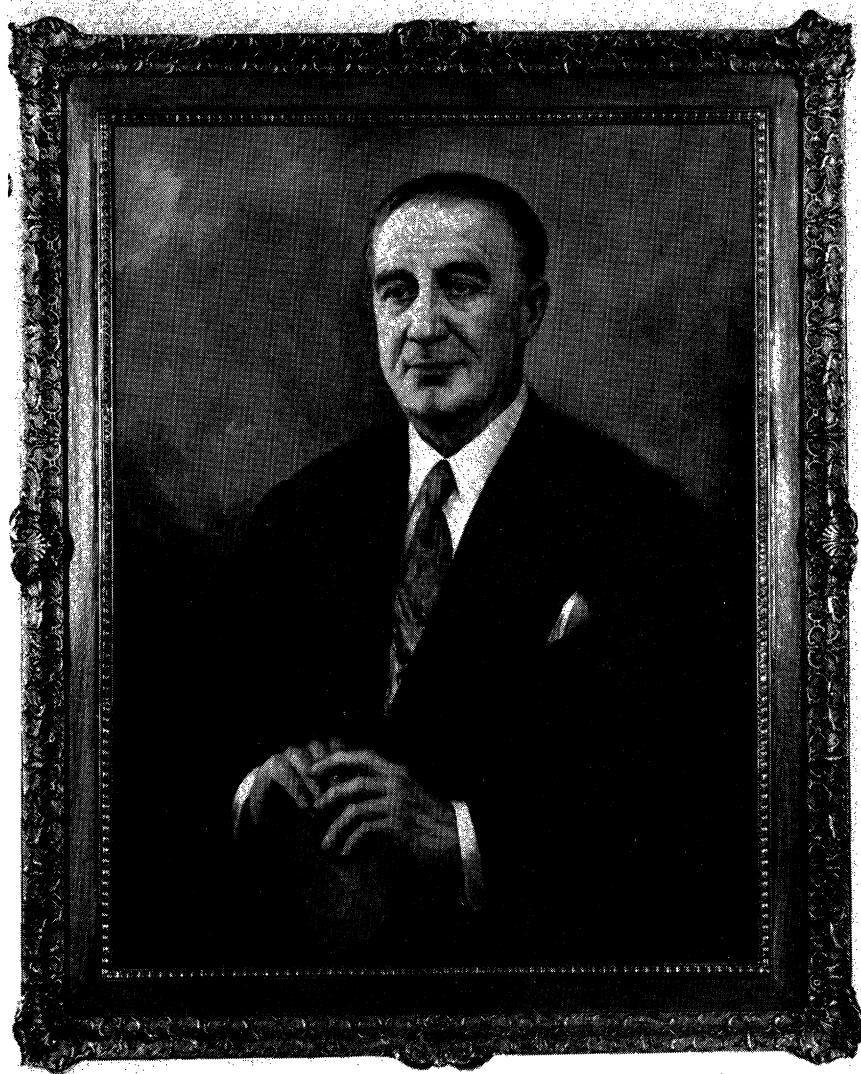
(דאָס בילד איז גענומען געוואָרן אין אפריל, 1947)

מיר גייען אלע שטיל אריין צו אים, און הערן זיך צו צו זיין שפילן. אָפּגעשפּילט, שטייט ער אויף, ווענדט זיך צו מיר, און גיט אַ זאַג מיט קינדערשער גרויסקייט: „נו, ראָזע, ווי געפעלט אייך דאָס וואָס אייך האָב געשפּילט? דאָס האָב איך דאָך דאָס אַלץ אליין פאַרפאַסט! ניט שלעכט, האָ?"

און צעשמייכעלט זיך טאַקע ווי אַ קינד.

איך כאָפּ אַ בליק אויף אסתּרן. זי שמייכלט אויך, אָבער אירע אויגן זיינען פול מיט טרערן.

עס איז שוין שפּעט פאַרנאַכט, ווען איך געזעגן זיך מיט זיי. איך שטייג אריין אין מיין אויטאָ און פאַר אַהיים דורך די שאַטנדיקע גאַסן פון לאַס־אַנדזשעלעס. דאָס האַרץ אין מיר עפּעס אַזוי פול און שווער, און אין מיין מוח איז אַ געמיש פון מוזיק קלאַנגען, זונען־שיין און טרערן.

בארני (ברוך) באמשעלים

1953—1886

ברוך (בארני) באטשעליס

ווען בארני באטשעליס איז נפטר געוואָרן, האָבן הונדערטער מענטשן פארגאסן ביטערע טרערן. זיי האָבן געוויינט, ווייל אלע, וועלכע האָבן אים געקענט, האָבן אים ליב געהאט. מען האָט ליב געהאַט זיין שמייכל, זיין ווארעמען האַנטדרוק, זיין גוט וואָרט וועלכן ער האָט פאַר יעדערן געהאַט.

בארני באַטשעליס האָט געוואוינט אין לאַס אנדזשעלעס איבער דריי צענדליק יאָר, און האָט שטענדיק גענומען א ווארעמען אינטערעס אין איר געזעלשאַפטלעכן לעבן. ער איז געווען אַ מיטגליד אין פאַר-שידענע אָרגאַניזאַציעס: אין דעם יידישן נאַציאָנאַלן אַרבעטער פאַר-באַנד, הסתדרות, דעם לאַס אַנדזשעלעס יידישן קולטור קלוב, יווא, און נאָך, און נאָך.

אַ קולטורער מענטש, מיט אַ גוואַלדיגער ליבשאַפט פאַר דער יידישער שפראַך און פאַר דער יידישער ליטעראַטור, און אליין אַ שריי-בער, האָט באַרני דורשטיק נאַכגעפאַלגט און געלייענט יעדע יידישע צייטונג, יעדן זשורנאַל און יעדן ניי בוך וואָס איז דערשינען.

פאַר אַ סך יאָרן, האָט ער זיך אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק צו-נויפקלייבן און דרוקן אין בוך-פאַרמאַט, זיינע צענדליקער אַרטיקלען און לידער וועלכע ער האָט אָנגעשריבן אין משך פון יאָרן, און וועלכע זיינען געדרוקט געוואָרן אין פאַרשידענע זשורנאַלן און צייטונגען איבערן לאַנד. ענדלעך, און עס איז אַגב געווען אין דעם לעצטן יאָר פון זיין לעבן, האָט ער זיך גענומען זיין חלום צו פאַרווירקלעכן.

געשריבן צו זיין ערשטן יאַרצייט.

איך האָב באַרנען געקענט פאר א פאַר צענדליק יאָר, אָבער איך האָב אים קיין מאָל ניט געזען אַזאַ דערהייטערטן, אַזאַ צעשראַלטן, ווי אין דעם יאָר. קלייבענדיק און לייענענדיק זיינע לידער וועגן זיינע עלטערן, זיינע זיידעס און באַבעס, שוועסטער און ברידער; קלייבענדיק און לייענענדיק זיינע ליבע לידער צו לייקען, זיין באַליבטער פרוי, און צו זיין אינגעלע, באַבי, האָט באַרני נאָך אַמאָל דורכגעלעבט זיינע אי-בערלעבונגען פון אַ מאָל, און איז ווידער יונג געוואָרן. די באַגייסטע-רונג פאר זיין אַרבעט, האָט ווי אַ וואַרעמער קוואַל פון פרייד, אַרויס-געשפּריצט פון זיין וועזן. פיבערהאַפט, מיט זיין גאַנצער האַרץ און נשמה, האָט ער פאלירט און נאָך אַמאָל פאלירט, יעדע זילבע, יעדן וואָרט פון זיינע שריפטן, ביז ער האָט זיין ארבעט פארענדיקט.

עס איז געווען מיטוואַך אָונט, דעם 23טן דזשוליי, 1953, ווען באַרני איז אריינגעקומען אין אונדזער הויז. זיין פנים האָט געשטראַלט, און זיינע אויגן האָבן געגליט פון א אינערלעכער פרייד.

„איך קום איצט פון דרוקער. מיין בוך איז פאַרענדיקט“, — האָט ער אויסגערופן. — „איך האָב עס אַ נאָמען געגעבן „מענטשן פון מיין דור“. חזק, חזק, ונתחזק“.

די זעלבע נאַכט, מיט עטלעכע שעה שפעטער, אין זיין בעט, אין דער עלטער פון 67 יאָר, איז באַרני באַטשעליס איינגעשלאָפן אין דעם אייביקן שלאָף. ניט דערלעבט צו זען זיין חלום פאַרווירקלעכט.

זיין בוך איז מיט אַ יאָר שפעטער, אַרויסגעגעבן געוואָרן פון דער אלמנה עליזאַבעט, און איר זון, דר. ראַבערט באַטשעליס.